

319.086

2/1991

g

h°

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
2.

Debrecen
1991

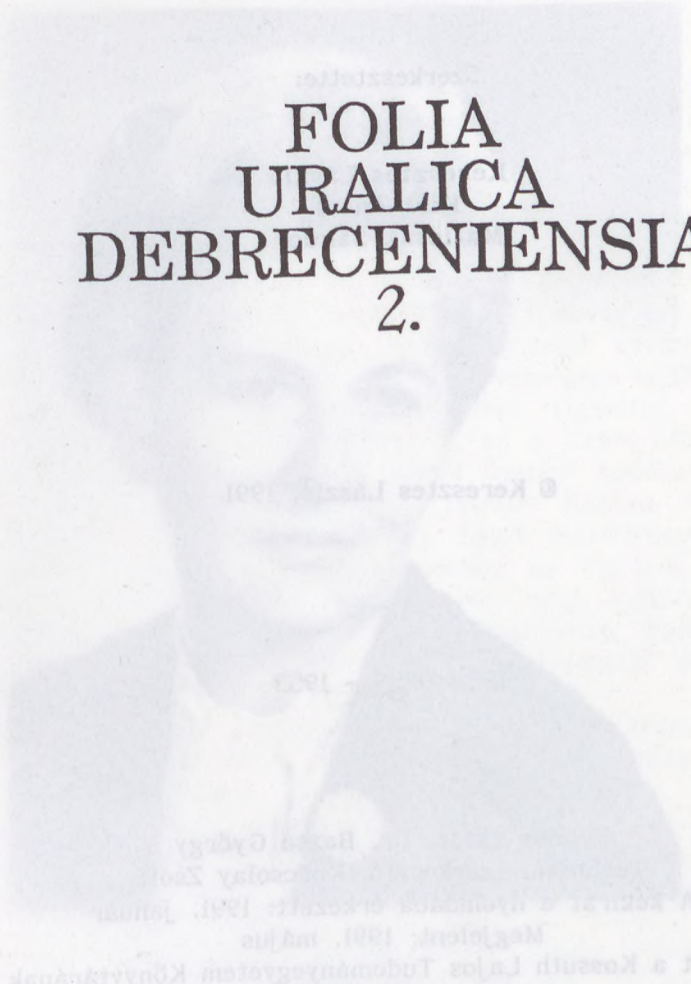

319.086

FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG
A KÖSSUTH LAJOS TUDOMÁNYFIZETEM
KIADVÁNYAI

Magdalena Kövesi Andrassy

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.

© Keresztes László, 1991

1991

Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárában
Magyarország, Debrecen
Megjelent: 1991. május
A kiadás és a nyomtatás költsége: 1500 Ft
Borító: György
Keresztes László

Debrecen
1991

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A KOSSUTH LAJOS TUDOMÁNYEGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
KIADVÁNYAI

Szerkesztette:

Keresztes László
Kiss Antal
Maticsák Sándor

© Keresztes László, 1991

ISSN 0239 - 1953

Felelős kiadó: Dr. Bazsa György
Technikai szerkesztő: Korcsolay Zsolt
A kézirat a nyomdába érkezett: 1991. január
Megjelent: 1991. május
Készült a Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 15 (A/5) ív
91 - 378

In honorem Magdalenae Kövesi Andrássy

Andrássyné Kövesi Magda 80 éves

Andr...
tartozik, a...
embernek a...
ta. Annak...
ilyen nehéz...
időben bet...
fenntartani...
munkáját o...
te, hogy...
gondolva el...
Nem...
jelentek m...
lóban (Sz...
betvenedik...
adémikus...
ánya, Ker...
verdi (NY...
ársai, tan...
éreztek, s...
az ünnepe...
Köves...
Itt kezül...
lédnak at...
Ebben az...
It a bud...
lós hatás...
vesszettel, a...
osztályjakként Esztorozszágban, a következőt pedig Finnországban...
1923-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezte egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment. Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ban Debrecenbe, 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

Andr...
tartozik, a...
embernek a...
ta. Annak...
ilyen nehéz...
időben bet...
fenntartani...
munkáját o...
te, hogy...
gondolva el...
Nem...
jelentek m...
lóban (Sz...
betvenedik...
adémikus...
ánya, Ker...
verdi (NY...
ársai, tan...
éreztek, s...
az ünnepe...
Köves...
Itt kezül...
lédnak at...
Ebben az...
It a bud...
lós hatás...
vesszettel, a...
osztályjakként Esztorozszágban, a következőt pedig Finnországban...
1923-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezte egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment. Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ban Debrecenbe, 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

Andr...
tartozik, a...
embernek a...
ta. Annak...
ilyen nehéz...
időben bet...
fenntartani...
munkáját o...
te, hogy...
gondolva el...
Nem...
jelentek m...
lóban (Sz...
betvenedik...
adémikus...
ánya, Ker...
verdi (NY...
ársai, tan...
éreztek, s...
az ünnepe...
Köves...
Itt kezül...
lédnak at...
Ebben az...
It a bud...
lós hatás...
vesszettel, a...
osztályjakként Esztorozszágban, a következőt pedig Finnországban...
1923-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezte egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment. Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ban Debrecenbe, 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

Andr...
tartozik, a...
embernek a...
ta. Annak...
ilyen nehéz...
időben bet...
fenntartani...
munkáját o...
te, hogy...
gondolva el...
Nem...
jelentek m...
lóban (Sz...
betvenedik...
adémikus...
ánya, Ker...
verdi (NY...
ársai, tan...
éreztek, s...
az ünnepe...
Köves...
Itt kezül...
lédnak at...
Ebben az...
It a bud...
lós hatás...
vesszettel, a...
osztályjakként Esztorozszágban, a következőt pedig Finnországban...
1923-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezte egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment. Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ban Debrecenbe, 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

Andr...
tartozik, a...
embernek a...
ta. Annak...
ilyen nehéz...
időben bet...
fenntartani...
munkáját o...
te, hogy...
gondolva el...
Nem...
jelentek m...
lóban (Sz...
betvenedik...
adémikus...
ánya, Ker...
verdi (NY...
ársai, tan...
éreztek, s...
az ünnepe...
Köves...
Itt kezül...
lédnak at...
Ebben az...
It a bud...
lós hatás...
vesszettel, a...
osztályjakként Esztorozszágban, a következőt pedig Finnországban...
1923-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezte egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment. Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ban Debrecenbe, 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre, 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

Andrássyné Kövesi Magda 80 éves

Andrássyné Kövesi Magda, Magdi néni azok közé a tudósok közé tartozik, akinek élete átível a XX. századon. Problémái annak az embernek a problémái, akinek életét két világháború is befolyásolta. Annak a tudományokkal foglalkozó nőnek a problémái, akinek ilyen nehéz körülmények között kellett családját is gondoznia, egy időben betegséggel küzdenie, külföldi, főleg finn kapcsolatokat fenntartania, s közben tanítania az egyetemen. Egyetemi oktatóként munkáját olyan lelkiismeretesen, megértő emberi melegséggel végezte, hogy volt tanítványainak nagy része egyetemi éveire visszagondolva elsősorban az ő érdeklődő, segítő kedvességére emlékszik.

Nem véletlen, hogy életének alakulására figyeltek, riportok jelentek meg róla, például 1972. október 12-én a Hajdú-Bihari Naplóban (Szabó Erzsébet: Nyugdíjban a permi nyelvek tudósa), s hogy hetvenedik születésnapja alkalmából volt főnöke, Kálmán Béla akadémikus köszöntötte (NyK 82 [1980]:357). Egyik legkedvesebb tanítványa, Keresztes László írt legrészletesebben az életéről, életművéről (MNYj. 23 [1980]:3-9). Az sem véletlen, hogy egykori munkatársai, tanítványai, a permi nyelvekkel foglalkozó tudósok úgy érezték, szükséges és illő nyolcvanadik születésnapja alkalmából az ünnepeltet egy külön kötetrel köszönteni.

Kövesi Magda 1910. szeptember 8-án született Selmecbányán. Itt kezdte iskolai tanulmányait is, de a háború közbeszólt, a családnak át kellett települnie Sopronba. Itt érettségizett 1928-ban. Ebben az évben kezdte meg magyar-német szakos egyetemi tanulmányait a budapesti egyetemen. Gombocz Zoltán és különösen Zsirai Miklós hatására azonban egyre többet foglalkozott a finnugor nyelvészettel, s lehetősége nyílt arra is, hogy az 1932-33. tanévet ösztöndíjasként Észtországban, a következőt pedig Finnországban tölthesse. 1933-ban doktorált finnugor nyelvészeti témából, 1935-ben pedig befejezve egyetemi tanulmányait, tanári diplomát kapott. Még ebben az évben férjhez ment, Diósgyőrbe költöztek, majd 1940-ben Debrecenbe. 1952-ben került az éppen akkor alapított Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre. 1958-ban adjunktus, 1962-ben pedig do-

cens lett. Egyetemi tevékenységéről jó összefoglalásokat olvashatunk Jakab László-Keresztes László következő munkáiban: Finnugor nyelvészet a debreceni egyetemen. A debreceni KLTE Magyar Nyelvtudományi Intézetének kiadványai 51. sz. Debrecen, 1979 és: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914-1990). Uo. 55. sz. Debrecen, 1990. 1972-ben, alkotóereje teljében sajnos nyugdíjba kellett vonulnia.

Életének kedvező és kedvezőtlen szakaszai nagyon jól látszanak tudományos munkásságában. Első publikációi 23-24 éves korában jelentek meg az észti és finn nyelvet tanuló magyar-német szakos hallgatónak vogul, ill. zürjén témáról, bizonyítva a szerző sokoldalú érdeklődését, széleskörű tudását. A szépen induló tudományos pálya azonban megtört. El kellett hagynia a budapesti egyetemet, jöttek a nehéz, háborút megelőző, majd a háborús évek, s a debreceni egyetemen csak 1950-től kezdve adatott meg számára a lehetőség tudományos munka végzésére. A kimaradt 15 év pótlására szinte emberfeletti erőre volt szüksége a következő mintegy tíz évben. De sikerült. Egyre szaporodtak a publikációk, egyetemi jegyzeteket állított össze: Magyar stilisztika, Mai magyar nyelv II. Mondattan (ez utóbbit Kovács Istvánnal közösen). Foglalkozott a magyar nyelvészeti gyakorlat vezetésének módszereivel (ezt a munkát az egyetem oktatási osztálya sokszorosította).

Sokoldalú munkásságából csupán három nagy témakört emelünk ki. Ezek már az ötvenes években körvonalazódtak. Ekkor készült el kandidátusi értekezése is: Finnugor (uráli) elemek a komi képzőrendszerben. Debrecen, 1956. XXI + 512 l. Kézirat. (Az értekezés vitáját Hajdú Péter foglalta össze: NYIOK. 17 [1961]:347-9.) Ez a munkája a Permi nyelvek ősi képzői címen 1965-ben, részben átdolgozva (vizsgálva az udmurt képzőket is) tudományos munkásságának legtermékenyebb évtizedében (1962-1972) jelent meg. E monográfiában mintegy összefoglalta tudományos munkásságának legjelentősebb részterületét, a szóképzést. Rédei Károly így értékelte munkáját: "... das wegen seines reichen Materials und der deutlichen, vielseitigen Analyse der Funktionen der Suffixe aller Wahrscheinlichkeit nach ein wichtiges Handbuch der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft werden wird" (ALH 18 [1968]:251). Kálmán Béla szerint Andrássyné Kövesi Magdának ez a "legtöbbet idézett és legátfogóbb munkája, amelyet nemcsak a permi nyelvek szakembereinek, hanem az uráli alaktan minden kutatójának ismernie kell" (NyK 82 [1980]:357).

Másik nagy kutatási területeként a permi-előmagyar érintkezések kérdését tarthatjuk. Fáradhatatlanul kereste az újabb és újabb nyelvi jelenségeket - s erre biztatott engem is -, amelyek e kapcsolatokra utalnak. Bár vannak érvei, amelyeket általában nem fogadnak el, de talán az ő munkássága is hozzájárult ahhoz, hogy ez

a kérdés ne felejtődjön el, hogy a Magyarok Európában I-IV. című sorozat első kötetének szerzője, Engel Pál hivatkozhasson nyelvi tényekre: "Több körülmény arra utal, hogy a magyarság első európai szállása a Déli-Úrál hegyvonulatai és a Volga között terült el, a mai Baskíria környékén. Fontos bizonyíték erre a területtel észak felől szomszédos permi finnugor nyelvek (a zürjén és votják) hatása. Ezekből a magyar nyelvbe valamikor olyan nyelvi elemek kerültek (egyes számneveink *-nc* és *-van/ven* végződése, a *-ni* főnévi igenévképző, a *kenyér* szó), amelyek a többi ugor nyelvben nem találhatóak, és azt bizonyítják, hogy a magyarság az ugoroktól elválva huzamos ideig permi népek szomszédságában élt" (Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Bp., 1990. 94. l.).

Andrássyné Kövesi Magda harmadik nagy kutatási területe a névszó- és az igeragozás (ősi határozóragok, alapnyelvi többesjelek, az *-n* genitívuszrag kérdése; az ugor nyelvek tárgyas ragozása, a finnugor alapnyelv igemódjai stb.). Ezek a tanulmányok e kérdéskör megszabású szintézisét ígérték. A tudományos pálya második nagy törése 1972-ben (a nyugdíjazás) azonban sajnos ezt megakadályozta.

Nyugdíjazása után még egy nagy munkára telt az erőből: összeállította tudományos munkásságának áttekintő, értékelő, vaskos kéziratát a nyelvtudomány doktora cím megszerzéséhez. Írt néhány tanulmányt, dolgozott a debreceni Irodalmi Múzeumban. A nyelvtudomány iránti érdeklődését, teljes szellemi frissességét megőrizve most is kapcsolatot tart a finnugor tanszékkel, volt kollégáival, tanítványaival. Most is nyomon követi a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjának munkáját, részt vesz a debreceni Magyar-Finn Társaság rendezvényein. Mindig szívesen vállalt előadásokat is, például Muutamia ongelmia suomen kielen opetuksessa ja kääntämisesssä (az 1973. évi Nyári Egyetemen elhangzott előadás), Harminc év után Finnországban: élménybeszámoló az 1963-as és 1967-es finnországi tartózkodásról (1977. május 17-én), Zsirai Miklósról (előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjában 1985. szeptember 26-án). Fél évszázad a finn nyelv és kultúra szolgálatában (A debreceni Magyar-Finn Társaságban elhangzott előadás 1988. február 16-án).

E kötet munkatársainak nevében kívánunk Magdi néninek jó egészséget, megérdemelt pihenést, békés, boldog éveket.

KISS Antal

Magda Kövesi Andrassy ist 80

Magda Kövesi Andrassy gehört zu den Wissenschaftlern, deren Leben das 20. Jahrhundert überspannt. Ihre Probleme sind die Probleme der Menschen, deren Leben gleich von zwei Weltkriegen beeinflusst wurde. Es sind die Probleme der sich mit der Wissenschaft befassenden Frau, die unter solch schweren Umständen für ihre Familie zu sorgen hatte, gleichzeitig sich mit Krankheiten herumplagen, ausländische - vor allem finnische - Kontakte aufrecht erhalten und zwischendurch an der Universität lehren musste. Ihr Universitätsdozentur verrichtete sie so gewissenhaft, mit menschlicher Wärme und Verständnis, dass die meisten ihrer ehemaligen Studenten, wenn sie an ihre Studienjahre zurückdenken, sich in erster Linie ihrer interessierten, hilfreichen Freundlichkeit entsinnen.

Es ist kein Zufall, dass man auf ihre Laufbahn aufmerksam wurde, Reportagen über sie erschienen, so z.Bsp. am 12. 10. 1972 im HBN (Erzsébet Szabó: Die Forscherin der permischen Sprachen in Pension), und aus Anlass ihres 70. Geburtstag gratulierte ihr ehemaliger Vorgesetzter, Dr. Béla Kálmán (NyK. 82 /1980/:357). Einer ihrer liebsten Schüler, László Keresztes, schrieb in aller Ausführlichkeit über ihr Leben und Lebenswerk (MNyj. 23 /1980/:3-9). Auch das ist kein Zufall, dass ihre einstigen Kollegen, Schüler, die sich mit den permischen Sprachen befassenden Wissenschaftler meinten, es sei notwendig und angemessen anlässlich ihres 80. Geburtstags der Gefeierten einen Extraband zu überreichen.

Magda Kövesi wurde am 8. 9. 1910 in Selmecebánya (Schemnitz) geboren. Hier begann sie die Schuljahre, doch der Krieg kam dazwischen und die Familie musste nach Sopron (Ödenburg) übersiedeln. Hier legte sie das Abitur 1928 ab. Im selben Jahr begann sie an der Budapester Universität ungarische und deutsche Philologie zu studieren. Unter dem Einfluss von Zoltán Gombocz und vor allem Miklós Zsirai beschäftigte sie sich mehr und mehr mit der finno-ugrischen Sprachwissenschaft. Es ergab sich die Möglichkeit das Studienjahr 1932-33 als Stipendiatin in Estland und das folgende in Finnland zu verbringen. 1933 promovierte sie über ein finno-ugrisches sprachwissenschaftliches Thema. 1935 bekam sie nach Abschluss des Studiums das Lehrerdiplom. Noch im selben Jahr heiratete sie; sie zog nach Diósgyőr, dann 1940 nach Debrecen. 1952 gelangte sie an den frisch gegründeten Lehrstuhl für Finno-Ugristik. 1958 wurde sie Oberassistentin, 1962 Dozentin. Über ihre Tätigkeit an der Universität kam man eine gute Zusammenfassung in der Arbeit von László Jakab und László Keresztes lesen: Finno-Ugristik an der Debrecener Universität. Herausgegeben unter Nr. 51

des Ungarischen Sprachinstituts der KLTE. Debrecen, 1975 und in: Geschichte der Debrecener Ungarischen und Finno-Ugrischen Sprachwissenschaftsinstitute (1914-1990). Vgl. Nr. 55. Debrecen, 1990. 1972 musste sie trotz ihrer Schaffenskraft leider in den Ruhestand treten.

Die angenehmen und schwierigen Abschnitte ihres Lebens spiegeln sich deutlich in ihrem wissenschaftlichen Tun wider. Ihre ersten Publikationen erschienen im Alter von 23-24 Jahren als Studentin der Hungarologie und Germanistik über ein wogulisches bzw. syrjänisches Thema, was das vielseitige Interesse und das breite Wissen der Autorin bewies. Die vielversprechend begonnene Laufbahn musste jäh unterbrochen werden. Sie musste die Budapester Universität verlassen, es kamen die schweren Vorkriegsjahre, Kriegsjahre, und erst ab 1950 gab ihr die Debrecener Universität die Möglichkeit zum wissenschaftlichen Arbeiten. Um die ausgebliebenen 15 Jahre nachzuholen, waren in den folgenden 10 Jahren übermenschliche Kräfte notwendig. Doch der Erfolg blieb nicht aus. Immer mehr Publikationen, Universitätsartikel fanden ihren Weg in die Öffentlichkeit: Ungarische Stilistik, Die heutige ungarische Sprache II, Satzlehre (letzteres gemeinsam mit István Kovács). Sie beschäftigte sich mit der Methodik der ungarischen Sprachübungen (diese Arbeit vervielfältigte die Unterrichtsabteilung der Universität).

Von ihrem vielseitigen Schaffen seien nur drei grosse Themenkreise hervorgehoben, die sich schon in den fünfziger Jahren abzeichneten. Zu dieser Zeit erschienen auch ihre Dissertationen (kandidatus) Besprechungen: Finno-ugrische (uralische) Elemente im Syrjänischen Suffixsystem. Debrecen, 1956. XXI + 512 S. Handschrift. (Die Debatte während der Besprechung fasste Peter Hajdú zusammen: NYIOK. 17 /1961/:347-9.) Diese Arbeit "Die alten Bildungssuffixe der Permischen Sprachen" erschien 1956 zum Teil überarbeitet (auch die udmurtischen Bildungssuffixe untersuchend) in ihrem fruchtbarsten Schaffensjahrzehnt (1962-1972). In dieser Monographie fasste sie ihre wichtigsten Teilgebiete zusammen, die Wortbildung. Károly Rédei schätzte ihr Werk so ein: "... das wegen seines reichen Materials und der deutlichen, vielseitigen Analyse der Funktionen der Suffixe aller Wahrscheinlichkeit nach ein wichtiges Handbuch der finnisch-ugrischen Sprachwissenschaft werden wird" (ALH. 18/1968/: 251). Béla Kálmán vertritt die Ansicht, dass dies die von Magda Kövesi Andrassy "am meisten zitierte und breitgefächertste Arbeit (ist), welche nicht nur die Fachleute der permischen Sprachen, sondern alle Forscher als uralische Grundlehre kennen müssen." (NyK. 82 /1980/:357).

Ihr anderes Forschungsgebiet sind Fragen der die Beziehungen der permischen und vorungarischen Sprachen. Unermüdlich suchte sie

die neuen und neuesten Spracherscheinungen - und damit beauftragte sie auch mich -, die auf eine Sprachverbindung weisen. Es gibt zwar Argumente, die im allgemeinen nicht anerkannt werden, doch vielleicht hat ihre Arbeit dazu beigetragen, dass diese Frage nicht in Vergessenheit gerät, dass auch der Autor Pál Engel im ersten Buch seiner vierbändigen Ausgabe "die Ungaren in Europa" sich auf sprachliche Tatsachen beruft: "Mehrere Umstände verweisen darauf, dass der erste europäische Aufenthalt der Ungaren zwischen dem süduralischen Gebirgszug und der Wolga stattfand, im heutigen Bas-kirischen Gebiet. Einen wichtigen Beweis für dieses Gebiet liefern die nördlicheren permischen finno-ugrischen Nachbarspracheinflüsse (das Syrjänische und Wotjakische). Aus diesen Sprachen gelangten in die ungarische Sprache solche Elemente (-nc und -van/ ven - Endungen einiger Zahlwörter, das -ni - Hauptwortbildungssuffix des Verbes, das Wort *kenyér* 'Brot', die in den übrigen ugrischen Sprachen nicht zu finden sind, was beweist, dass die Ungaren getrennt von den Ugoren lebend einige Zeit in nächster Nachbarschaft zu den permischen Völkern gelebt haben" (Beilleszkesdés Európába a kezdetkötől 1440-ig. Háttér Lap- és Könyvkiadó. Bp., 1990. 94.).

Das dritte große Forschungsgebiet von Magda Kövesi Andrásy befaßt sich mit Deklination und Konjugation (ursprünglichen Flexionen, grundsprachlichen Pluralsuffixen, Fragen der -n Genitivsuffixe; der Objektkonjugation der ugrischen Sprachen; der Modi der finno-ugrischen Grundsprache. Diese Forschungen versprochen eine großangelegte Synthese des Fragenkatalogs. Der zweite Bruch in ihrer wissenschaftlichen Laufbahn 1972 (die Pensionierung) verhinderte das leider.

Nach ihrer Pensionierung hatte sie noch Kraft für eine große Arbeit: sie stellte die wissenschaftlichen Übersichten, Einschätzungen und die stattliche Handschriftensammlung im Zusammenhang mit ihrer Doktorwürde zusammen. Sie schrieb einige Artikel und arbeitete im Debrecener Literaturmuseum. Sie hält immer noch ihr Interesse in völliger geistiger Frische an sprachwissenschaftlichen Fragen und den Kontakt zum finno-ugrischen Lehrstuhl, den ehemaligen Kollegen und Schülern aufrecht. Sie verfolgt auch heute die Arbeit der Debrecener Gruppe der Ungarischen Sprachwissenschaftlichen Gesellschaft, nimmt teil an Veranstaltungen der Debrecener Ungarisch-Finnischen Gesellschaft. Sie übernimmt immer gerne Vorträge, so z. Bsp.: "Muutamia ongelmia suomen kielen opetuksessa ja kääntämisessä" (der Vortrag wurde 1973 an der Sommeruniversität gehalten), "Nach 30 Jahren wieder in Finnland: Erlebnisbericht über die Finnlandaufenthalte 1963 und 1967 (17. 5. 1977), "Über Miklós Zsirai" (Vortrag vor der Debrecener Gruppe der Ungarischen Sprachwissenschaftlichen Gesellschaft am 26. 9. 1985), "Ein halbes Jahrhundert im Dienste der finnischen Sprache und Kultur (Vor-

trag vor der Ungarisch-Finnischen Gesellschaft am 16. 2. 1988).

In diesem Band wünschen wir im Namen der Arbeitskollegen Frau Magdi gute Gesundheit, die verdiente Ruhe und friedliche, glückliche Jahre.

Antal KISS

**Andrássyné Kövesi Magda tudományos munkássága
Magda Kövesi Andrássey wissenschaftliche Arbeiten**

A bibliográfia összeállításához a nyelvészeti folyóiratok mutatóin kívül felhasználtam a következő munkákat: Debreceni Egyetemi Bibliográfia (KLTE Könyvtára. Debrecen, 1956, ... 1972. Az érdekelt tanszékek adatszolgáltatása alapján összeállította Némédi Lajosné, 1966-tól dr. Korompai Gáborné); Bibliographia Universitatis Debreceniensis. Pars 2. Facultas Philosophiae 1956-1975. (KLTE Könyvtára. Debrecen, 1981.); Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Közleményei. Új folyam I-V. Bp., 1963-1969. (A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája 1961-1965).

"A magyar szóképzlet finnugor elemei" (I-III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967., 1971., 1978.) rövidítéseit használom, kiegészítve a következőkkel: BSL = Bulletin de la Société Linguistique de Paris; HBN = Hajdú-Bihari Napló.

Zur Erstellung der Bibliographie benutzte ich ausser den sprachwissenschaftlichen Zeitschriften folgende Arbeiten: Debrecener Universitätsbibliographie (KLTE Bibliothek. Debrecen, 1956 ... 1972. Sie wurde aufgrund der Unterlagen der interessierten Lehrstühle von Éva Némédi zusammengestellt, ab 1966 von Mária Korompai.); Bibliographia Universitatis Debreceniensis. Pars 2. Facultas Philosophiae 1956-1975. (KLTE Bibliothek. Debrecen 1981.); die Mitteilungen des Sprachwissenschaftlichen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Neue Reihe I-V. Bp. 1963-1969. (Linguistische Bibliographie Ungarns 1961-1965.)

Ich verwende die Abkürzungen der "Finnisch-ugrischen Elemente des ungarischen Wortbestandes" (I-III, Verlag der UAW, Bp. 1967, 1971, 1978) ergänzt durch folgende: BSL: Bulletin de la Société Linguistique de Paris; HBN: Hajdú-Bihari Napló.

1933

Igemódok a vogulban. FgrÉrt. 1. Bp. 52 1. Ism.: H. D(ibelius): Ujb. 16 /1936/: 297-8.

1934

Syrjäänin š (t's) johtimesta. Vir. 38 /1934/: 203-11.

1951

Az építőipar nyelvének megtisztításáról. Nyr. 76 /1951/: 13-5, 111-5.

1953

A komi -l képző. NyK. 55 /1953/: 98-137 - Képzőtanulmányok a Sopron megyei nyelvjárásokból. MNyj. 2 /1953/: 71-106.

1956

A Debreceni Grammatika és Kazinczy vádjai. Pais-Eml. Bp., 1956. 57-62. - A Debreceni Grammatika mai értékelése. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae III/1. Bp., 1956. 63-73. - Ua. klny.: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 36. szám. Debrecen, 1956. (Szegedi nyomda) 12 1. - Az Ómagyar Mária-síralom ualallal szavának értelmezése. MNyj. 3 /1956/: 136-53. - Taglalás és összefoglalás nyelvünkben. Nyr. 80 (1956): 18-26. - Hozzászólás Fokos Dávid: A névragozás történetéből c. előadásához. NyK. 58 /1956/: 112-3.

1957

A *fa fo* alakváltozatáról. MNyj. 4 /1957/: 69-79.

1958

A komi -jan névmási többes jelről. NyK. 60 /1958/: 85-92.

1959

A -ni főnévi igenévképző a rokonyelvek tükrében. MNyj. 5 /1959/: 126-39. (Ism.: Sauvageot: BSL. 56 /1961/: 328-9).

1960

Das Infinitiv-Bildungssuffix ung. -ni im Spiegel der verwandten Sprachen. JSFOu. 62/2. 1-26 (Helsinki, 1960). (Ism.: Sauvageot: BSL. 57 /1962/: 204-5) - Adalékok rokonságneveink történetéhez. NyK. 62 /1960/: 281-300. (Ism.: Sauvageot: BSL. 57 /1962/: 207-8.)

1961

Kustaa Vilkuna: Oma nimi ja lapsen nimi. Otava, 1959. 138 1. (Ism.: MNyj. 7 /1961/: 163-5.)

1962

Beiträge zur Geschichte der ungarischen Verwandtschaftsnamen. Studia Slavica 8 /1962/: 409-19. - Влияние русского языка на систему суффиксов коми-зырянского языка. Slavica 2 /1962/: 37-45. Klny.: Publicationes Instituti Philologiae Slavicae Universitatis Debreceniensis. Redigit: B. Sulán. Debrecen, 1962. - "Népművel" és

társai. HBN. 1962. március 25. - Beszélgetést folytat. HBN. 1962. április 2.

1963

Esiunkarin "permiläisistä" piirteistä. Vir. 67 /1963/: 239-52. - Az előmagyar nyelvjárás ún. "permies" vonásainak kérdéséhez. MNyj. 9 /1963/: 57-69. (Ism.: Sauvageot: BSL. 59 /1964/: 275-6.) - Egy vitatott eredetű magyar névszóképző (balok volt-e a balog?). NytudÉrt. 40. sz. 218-25. - Szia srácok! HBN. 1963. október 20.

1964

Munkácsi-Kálmán: Manysi (vogul) népköltési gyűjtemény IV/2. AK. Bp., 1963. 314 l. Ism.: MNyj. 10 /1964/: 117-22. - Hanyatt-homlok fogjunk-e a munkához? HBN. 1964. március 29. - Lóbálta a mezítlábát. HBN. 1964. április 12. - Falragasztás tilos! HBN. 1964. április 19.

1965

A permi nyelvek ősi képzői. Akadémiai Kiadó. Bp., 1965. 432 l. (Ism.: Vászolyi: NyK. 68/1966/: 196-200; Litkin: VJa. 1967/4: 102-6; Litkin: UAJb. 39 /1967/: 280-6; Sauvageot: BSL. 1967. 195; Rédei: ALH 18 /1968/: 248-51; Stipa: FUF. 37 /1969/: 137-43.) - A finnugor alapnyelv affrikáta elemű képzőinek kérdéséhez. NyK. 67 /1965/: 309-19. - Über das Problem der Affrikata-Suffixe der finnisch-ugrischen Grundsprache. CIFU-2. Referate der Vorträge und Mitteilungen. Helsinki, 1965. 62. - Béla Kálmán, Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. AK. Bp., 1961. 327 l. Ism.: Slavica 5 /1965/: 242-6. - Suomen kielen opetus Debrecenin yliopistossa. Seulaset. Helsinki, 1965/2: 11-3. - Széljegyzetek a Kollégiumi Napok tanácskozásaihoz. Egyetemi Élet, Debrecen, 1965. május 11. - Néhány szó a *felé* névutó "felé". HBN. 1965. május 9. - A képtelen képekről. HBN. 1965. június 27. - Buzgár. HBN. 1965. július 11. - Hangsúlyozások! HBN. 1965. július 25.

1966

Ősi határozóragjaink történetéhez. NyK. 68 /1966/:225-47. - Szabó Zoltán, A kalotaszegi nyelvjárás igeképző rendszere. NytudÉrt. 48. sz. Bp., 1965. 115 l. (Ism.: MNyj. 12 /1966/:150-9. - 30 év után Finnországban. Napjaink V. évf. 1966. szeptember.

1967

Ősi határozóragjaink történetéhez. NytudÉrt. 58. sz. 130-5. - Suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielitieteen asema Unkarin yliopistoissa. Uusi Suomi (Helsinki), 1967 június 18. - Csínján a betűszavakkal! HBN. 1967. november 12. - Ne bonyolítsuk a mondanivalóinkat! HBN. 1967. december 17.

1968

Permiläis-esiunkarilaisista kosketuksista. Vir. 72 /1968/:141-50. - A permi-előmagyar érintkezés kérdéséhez. MNyj. 64 /1968/:162-76.

- Über das Problem der Affrikata-Suffixe der fiugr. Grundsprache. CIFU-2. Helsinki, 1968. 283-9. - Ismertetések: Taito Piironen, Historian etunimistöä. Helsinki, 1967. és Eino Johannes Ellilä, Kirjallisia salanimiä ja nimimerkkejä. Helsinki, 1966.: MNyj. 14 /1968/:94-7. - Pauli Saukkonen, Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitivirakenteiden historia I-II. MSFOu. 137., 140.: NyK. 70 /1968/: 256-61. - A tömörítő ige kötőkről. HBN. 1968. január 27.

1970

Az uráli alapnyelv többesjeleiről. NyK. 72 /1970/:31-44. - A névtudomány és a finnugrisztika. NytudÉrt. 70. sz. Bp., 1970. 244-49. - Bemerkungen zum Ursprung des uralischen -n Genitivs. CIFU-3. Teesid I. Tallinn, 1970. 20.

1971

Bemerkungen zum Ursprung der "uralischen" Genitivendung -n. UAjb. 43 /1971/:28-41. - A magyar birtokos személyragozási rendszer kialakulásának kronológiájához. MNy. 67 /1971/:35-46. - A finn nyelv oktatása a debreceni egyetemen. MNyj. 17 /1971/:109-18. - Béla Kálmán - Magda Kövesi Andrassy: Debrecen [a finn nyelv oktatása a debreceni egyetemen]. In: Pertti Virtaranta - Kari Tolvanen, Suomea ulkomailla. Helsinki, 1971. SKS. Tietolipas 68. sz. 122-5.

1972

Az ősmagyar sz-ező és s(>cs)-ző nyelvjárások kérdéséhez. MNyj. 18 /1972/:61-74.

1973

Zu den "umstrittenen" Fragen der objektiven Konjugation in den uralischen Sprachen. FUF. 40 /1973/: 96-106. - Finnisch für Ungarn - Probleme der Zielsprache. JSFOu. 72. sz. 197-209.

1974

Zur Frage der Modi in der finnisch-uralischen Grundsprache. ALH. 24 /1974/:223-30.

1975

Bemerkungen zum Ursprung des "uralischen" -n-Genitivs. CIFU-3. Tallinn, 1975. Pars I. 118-24. - Miben segítheti a névtudomány a finnugrisztikát? MNyj. 21 /1975/: 101-10.

1977

A finnugor nomenverbumok kérdéséhez. MNy. 73 /1977/:188-94.

1983

Kálmán Béla munkatársa voltam. MNyj. 25 /1983/:47-52.

1985

Zsirai Miklós emlékezete. Magyar Nemzet 1985. szeptember 15.

Összeállította: KISS Antal

**Структурные типы корневых морфем (непроизводных слов)
в системе имен мордовских языков**

Д.В. ЦЫГАНКИН

Именные корни, имеющиеся в мордовских языках, отличаются друг от друга значительным разнообразием. Последнее обусловлено типами слогов по их месту в слове, слоговым строением, с одной стороны, разновидностью звуков по их отношению к слогу, типами слогов по их звуковому строению, с другой.

Структурные типы именных корней, следовательно, можно установить только исходя из самой природы слога. Структура слога прежде всего определяется наличием в нем согласных в конце – закрытые и открытые слоги, наличием или отсутствием их в начале – прикрытые и неприкрытые слоги, количеством и расположением согласных в слоге – этим определяется длина слога, а в конечном счете – длина слова. В зависимости от количества пре- и постпозитивных согласных в слоге различаются легкие (один согласный) и тяжелые (два и более согласных) в начале и в конце.

Структурные типы именных корней, таким образом, создаются строениями слогов, количеством согласных в них и расположением последних по отношению к гласному: VC, CVC, CCV, VCC, VCV.

Односложные корни

VC-. Корни с открытым слогом – с гласным в начале немногочисленны: *al* 'яйцо', *ej* 'лед', *oj* 'масло' (м. CVC – *vaj*), м. *eł* 'подол', м. *eł* 'каждый' (э. VCCV – *ełva*), *uj* 'мозг' (э. VCVC – *ud'em*), *al* 'низ'. Характерным ограничением в корнях данного типа является отсутствие в исходе глухих согласных, исключение составляют единичные корни (*oš* 'город'). На предступени образования мордовской языковой общности корни, имевшие финно-угорские истоки, обладали двуслоговой структурой: *al* <*ole, *ej* <*jäŋe, *oj* <*voje.

CV-. Корни такого типа единичны. В длинном отношении они, как и предыдущие, представляют собой минимальный тип именного корня (слова): *ki* 'дорога', э. *či*, м. *ši* 'день', *pe* 'конец', *ve* 'ночь'. Слова, реализующие данный структурный тип, прежде имели двуслоговую структуру: *pe* <*pāŋe, *ve* <*vūje, э. *či*, м. *ši* <*kečä.

VCC-. Этот тип реализован единичными словами. К ним можно отнести: э. *art* 'вышивка, вишитый узор на женской рубашке', м. *usf* 'воз'. Сюда же можно присоединить некоторые заимствования: *isk*, *akt* и другие корни.

CCV-. Данный тип, как и предыдущий, представлен немногочисленными именными корнями, в древности они имели двусловую структуру: *p'ra* <пр.мд. **pi'ra* 'голова, вершина (дерева, дома)', *p'si* <пр.мд. **pi'si* 'жаркий, жарко', *k'si* <*kirše, *ška* <*čäčke, м. *šra* 'стол' <пр.мд. *šura, э. *šta* 'воск, вошина' <пр.мд. *šuta, э. м. *šna* 'ремень' <*šišna. Некоторые из этих слов в двухслововом виде сохранились в эрзянских диалектах, нпр. в западном - вместо *p'si* ~ *pi'si*, вместо *p'ra* ~ *pi'ra*.

CVC-. Данный структурный тип для мордовского языкового ареала является типологически значимым. В его структуре встречаются все гласные и большинство согласных. В отношении последних обнаруживаются ограничения в выборе исходного звука, представленного, как правило, звонкими согласными: э. *señ* 'синий' (м. *šeñem* - CVCVC), э.м. *sel* 'сажень', э.м. *lav* 'перхоть', э.м. *med* 'мед'. Глухие согласные возможны лишь в единичных словах, в русских заимствованиях они обычны, этот структурный тип для последних в какой-то мере является типологически значимым, нпр.: *сок*, *ток*, *тук*, *пух* и т.д.

В начале корня могут быть глухие и сонорные согласные. Диахронически они содержали в исходе гласный элемент: э. *ked'*, м. *käd'* <*käte 'рука', *pej* <*piŋe 'зуб', *tol* <*tule 'огонь', э. *pov* <*powa 'пуговица', *sur* <*sorme 'палец', *lov* <*luŋe 'снег', э. *her*, м. *här* <*here 'рыло, морда, клюв (птицы)'.

CVCC-. Этот структурный тип обнаруживает особую организацию своей структуры: выбор начального консонанта ограничен, как правило, глухими, сонорными + *v* согласными, в исходных сочетаниях или только глухие, или сонорные + глухие: э. *korš* 'филин', э. *marč* 'лебеда', *kerč* 'левый', э. *levš* 'мочало', э. м. *suks* 'червь, червяк', э.м. *pakš* 'кусочек, часть', э.м. *venč* 'лодка'. В мокшанском языке к эрзянским словам *kerč*, *korš*, *marč*, *levš*, соответствуют эти же слова, но с другой структурой - CVCVC/CVCVCV: *kärži*, *korož*, *marož*, *levož*. С диахронной точки зрения некоторые слова, реализующие этот структурный тип, представляют собой образования, связанные с процессом интеграции. Это относится к таким корням, как,

нпр.: *venč* (< *vene + č- словообразовательный суффикс), *penč* (< *rene + -č суффикс).

CVCCC-. Представляет собою структурный тип с тяжелым прикрытым слогом. Типологически не является значимым, так как он реализован небольшой группой именных корней. Обнаруживает ограничения в выборе исходных согласных, последние представлены только глухими: э. *kel'kš* 'пленка на мясе', э. м. *kenkš* 'дверь', э. *l'evks* 'детеныш', э. *nilks* 'черенок'. В эту же группу слов следует отнести именные корни, структурно не отличающиеся от только что приведенных слов, однако, в современных мордовских языках морфологически они членимы: *kaŕ-ks* 'бечевка', *het'-ks* 'стебель растения' и другие. Именные корни со структурой CVCCC становятся вторичными словообразовательными основами лишь в соединении с модифицирующими суффиксами: *kil'kš-ke* 'узелочек', *kenkš-ke* 'дверце' и другие.

Другие структурные типы, относящиеся к сфере односложных слов, не являются типологически значимыми. Каждый из них реализован единичными корнями. Эти типы таковы:

CCVCC - э. *krenč*, м. *kranč* 'ворон'

CCVCCC - э. *št'e'l'ks* 'черепок'

CCCVC - э. *kstij* 'земляника', э. *ksnav* 'горох'

CCCV - э. м. *kšni* 'железо', э. *pšt'i* 'острый', м. *krga* 'горло'

CCVC - м. *snav* 'горох', м. *škaj* 'бог, икона'

CCCCVC - м. *vnd'av* 'летучая мышь'

CVCCCC - э. *l'ivkst* 'оспа'

VCCC - м. *inks* 'скобель'

VCCCC - э. *oňkšt'* 'удило'

CVCCC - м. *puŕ'ks* 'почка'.

Отдельные структурные типы из этого перечня получили реализацию заимствованиями из русского языка, нпр. типы:

CCVC - гнет, грех, клуб, клюв, драб, столь 'стол'.

CCCVC - ствол, строй, сплав.

CCVCC - пласт, трест, пресс, *kr'ost* 'крест'.

Двусложные корни

VCV-. Характерной особенностью данного структурного типа является преимущественное употребление в нем звонких согласных: ава 'мать, женщина', э. *ožo* 'желтый', м. *il'i* 'пруд', э. *ulo*, м. *ula* 'подбородок', м. *uža* 'угол' и другие. Именные корни, реализующие этот структурный тип, выступают как в свободном (автономном) употреблении, как и с деривационными элементами: *ava-kš* 'самка (о животных)', э. *ožo-la* 'желтоватый', *at'a-kš* 'петух'.

VCVC-. В структуре этого типа представлены преимущественно звонкие согласные (*d, z, ž, v, m, l, r*), исключения составляют единичные корни, в исходе которых имеются глухие: э. м. *odar* 'вымя', э.м. *azor* 'хозяин', э. *il'ev* 'прут' (м. *il'i* - VCVC), м. *abon* 'напрасно', м. *avar* 'свекровь', м. э. *ajel* 'подпруга', м. *at'am* 'гром', э. *id'em* 'дикий', э. *uroz* 'сирота' и др. Некоторые именные корни, реализующие данный тип, интегрированы с суффиксами. Этому процессу подверглись: э. *il'ev* (<*ele + -v- суффикс), э.м. *ajel*' (<*aje- + -l- суффикс), э.м. *ežem* (<*aše - + -m- суффикс).

Русские заимствования не обошли стороной и этот тип именных корней. Нпр. обед, обоз, окоп и др.

VCCV-. В этом типе в интервокальном положении преобладают сочетания согласных *lg, lm, rz, rv, rd, rž, nd, nz, rg*. Исключения составляют *vt, šk, sk*: э. *olgo* 'солома', э. *undo*, м. *unda* 'дупло', э. *aržo*, м. *arža* 'зазубрина', э. *inže*, м. *iñži* 'гость', э. *ul'ma*, м. *ul'me* 'удочка', э. *eske*, м. *eska* 'гвоздь', э. *aško*, м. *aška* 'хомут', э. *erže* 'бусина' и др.

Этот тип находит отражение в русских заимствованиях: орда, орта 'ворота', ожда 'вожжи', охра.

VCV-. В данном структурном типе преобладают звонкие согласные: э. м. *ava* 'женщина, мать', э. *ožo* 'желтый', м. *il'i* (э. *il'ev* - VCVC) 'прут', э. *ulo*, м. *ula* 'подбородок'. Имеется несколько корней с глухими согласными: э. *ašo* 'белый', э. *ušo*, м. *uša* 'погода', м. *isa* 'ива'. Именные корни, реализующие этот тип, могут быть производящими основами при образовании новых слов. Нпр: э. *ožo* + *-la* > *ožola* 'желтоватый', э. м. *at'a* + *-kš* > *at'akš* 'пестух', э. *ušo* + *-h* > *ušoh* 'наружный' и др.

CVCV-. Именные корни с такой структурой являются типологически значимыми. В своем составе этот тип обнаруживает ограничения в выборе интервокального консонанта. Последний по преимуществу представлен звонкими согласными: э. *važo* "подпорка", э. м. *va'a* 'дыра', э. м. *vid'e* 'прямой', э. м. *kel'e* 'ширина', э. *kuvo*, м. *kuva* 'корка хлеба', э. *paže* 'посконь' (м. CVCVC - *pažej*), м. *ñud'i* 'тростник' (э. CVCVC - *nud'ej*), м. *mači* 'гусь' (э. CVCVC - *mačej*). Нельзя не отметить и те корни, в которых имеются глухие согласные: э. *vata* 'тесть', м. *kače* 'ладышка', э. *kačo* 'бедро', э. *piče*, м. *pičä* 'сосна'. В структурном отношении рассматриваемый тип интересен в том, что он сохраняет в себе прежний конечный гласный: э. *kudo* (<*kuta), э. *ñil'e* (<*neljä), *pize* (<*pesä), *pile* (<*peljä).

CVCCV-. Этот структурный тип не обнаруживает особо строгой организации своей структуры. В нем возможны все гласные и согласные. В составе двучленной группы начальный согласный пре-

имущественно звонкий, но могут быть и глухие согласные: м. *vajme* 'душа' (э. VCCV - *ojme*), э. м. *šełme* 'глаз' э. *l'embe*, м. *l'ämbe* 'теплый, тепло', м. *rajge* 'колокол', э. *nurdo*, м. *nurda* 'сани', э. *novta*, м. *pokta* 'узда', э. м. *poška* 'тупой', э. *pekše* 'липа' (м. CVCV - *päše*). С точки зрения истории этот тип примечателен в том отношении, что наличие звонких согласных после сонорных объясняется действием прежней фонетической закономерности, связанной с процессом ассимиляции: э. *kargo* 'журавль' (<*kurke), э. *kenže* (<*küñče) 'ноготь', э. *kando* (<*kanta) 'ноша', э. *mird'e*, м. *mird'ä* (<*mertä) 'муж'. В группе именных корней со структурой CVCCV имеются интегрированные: э. *valdo*, м. *valda* 'свет, светло' (<*wale- + э.-do, м. -da- суффикс), э. *čočko*, м. *čočka* 'бревно' (<*čiuce- + -ko/-ka- суффикс).

CVCVC-. Именные корни с тремя согласными отличаются от других корней наличием в них в исходе звонких согласных: м. *piñem* 'авес' (э. CVCVCV - *piñeme*), м. *purom* 'овод' (э. CVCVCV - *puromo* 'пчела'), э. *porov* 'плодородный' (м. CVCV - *poru*), м. *komor* 'горсть' (э. CVCVCV - *komoro*), э. *mukor* 'пень', э. *mijav* 'бобер', э. *šed'ej* 'сердце' (м. CVCV - *šed'i*), э. *kiļej* 'береза' (м. CVCV - *kelu*). Некоторые корни данного типа интегрированы: м. *piñem* (<*päne + -m- суффикс), э. *porov* (<*nora + -v- суффикс), *mijav* (<*maja + -v- суффикс), э. *ked'ij* 'яровые' (<*kede + -j- суффикс), э. м. *kovol* 'облако, туча' (<*kove + -l- суффикс), м. *šovar*, э. *čovar* 'ступа' (<*šuva + -ra- суффикс) и др. Рассматриваемый тип является производящей основой существительных с уменьшительно-ласкательным значением: *kovol* + -ne 'облачко', *kiļej* + -ñe 'березка' и др.

CVCCVC-. Этот тип примечателен тем, что в нем второй закрытый слог завершается по преимуществу звонкими согласными. В сочетаниях согласных звонкие являются преобладающими, хотя в некоторых из них возможны и глухие: м. *ñet'kaz*, э. *met'kaz* 'ящерица', м. *pañžam* 'муравей', м. *kušmañ* 'хрен' (э. CCVCVC - *kšumañ* 'редька'), э. *pišmar* 'скворец' (м. CCCVC - *pšmar*), э. *kuv'ol*, м. *kuf'ol* 'стручок', э. *šanzav* 'паук', э. *narmuñ*, м. *narmuñ* 'птица', э. *čevgel* 'калина' (м. CVCCV - *čevgä*), м. *t'evlav* 'легкие' (э. CVCVCVCC - *t'evlav*) и др.

Кроме вышперечисленных типов именных корней имеются и другие. Каждый из них реализуется единичными словами. Эти типы таковы:

- CCVCVC - э. *kšumañ* 'редька', м. *pramež* 'шмель, оса'
- CVCCCV - э. *tokšna* 'кулак'
- CVCCCV - э. м. *praksta* 'портянка'
- CVCCVCC - э. *čombolks* 'ласка', э. *kañžorks* 'мелкий снег'
- CVCVCC - э. м. *kamakš* 'коренной зуб'
- CVCCVC - э. м. *kambraz* 'скелет, седло'

- CVCCVCC - э. м. *vatrakš* 'лягушка'
 CVCCCV - э. м. *šumbra* 'здоровый', м. *lokšt'i* 'лебедь'
 CCVCCV - э. *št'ere* 'веретено', э. м. *št'eme* 'копна сена'
 CCCVCV - м. *kšt'ere* 'веретено'
 CCCVC - э. *kšnat*, м. *kšnit* 'сыпь на теле, корь'
 VCCVCV - э. м. *umbrav* 'щавель'.

Трехсложные именные корни

Из более чем четырнадцати структурных типов, которых нам удалось выявить из фонда собственно мордовской именной лексики, лишь два типа получили значительное отражение в именных системах эрзянского и мокшанского языков, а именно:

VCVVCV - э. м. *alaša* 'лошадь', э. *užeře* 'топор' (м. *užer* - VCVC), э. м. *ažija* 'оглобля', э. *ologa* 'рычаг' и др.

CVCVCV - э. *lovaža* 'кость', м. *lovaža* 'труп, мертвец', э. *komoro* 'горсть', (м. *komor* - CVCVC), м. *šiled'i* 'сверчок', э. *piñete* 'овес' (м. *piñet* - CVCVC) и др.

Другие трехсложные структурные типы реализуются единичными (немногочисленными) корнями:

- CVCVCVC - э. *suvožej* 'глухарь' (м. *suži* - CVCV)
 CVCCVCV - э. *kičkeře* 'кривой' (м. *kičkor* - CVCCVC)
 CVCCVCCV - э. *koškolda*, м. *koškolda* 'лишай'
 CVCCVCV - э. *jakšt'ere* 'красный' (м. *jakšt'er* - CVCCVC)
 CVCVCCV - э. *piŋerka* 'пигалица'
 CVCVCCV - э. *kumanža* 'колени'
 CVCCVCV - м. *kumbarav* 'лопух', э. *kotkudav* 'муравей'
 VCCVCV - э. *umburav* 'щавель'
 VCVCCV - э. *erekšija* 'ртуть'
 VCCVCV - э. *anksema* 'прорубь'
 CVCCVCC - э. *id'emevš* 'злой дух, черт, страшилище'
 VCVCCV - э. *iñeške* 'родной'.

В группе трехсложных именных корней имеется немало интегрированных. Нпр.: э. *pežgata* 'стриж' (<*răčke- + -ga и -ta- суффиксы), *anksema* (м. *añsema* - VCCVCV) 'прорубь' (<*aŋe- + э. -š, м. -č- суффиксы), э. *umburav* (<*omra- + -v- суффикс), э. *utomo* (м. *utom* - VCVC) 'амбар' (*ajta- + э. -mo, м. -m- суффиксы), э. *kičkeře* (м. *kičkor* - CVCCVC) 'кривой' (<*kečke + э. -ře, м. -r- суффиксы), э. *koškaŋa*, м. *koškärä* 'пятка, каблук' (<*koška- + э. -ŋa, м. -rä- суффиксы) и др.

Именные производные корни с точки зрения синхронного состояния мордовских языков с наличием более чем трех слогов - явление редкое.

Таким образом, по длинностным параметрам структурные типы именных корней (слов) в мордовских языках распределяются следующим образом (номера по порядку указывают и на длину соответствующих слов):

Односложные

1. VC, CV	2 типа
2. VCC, CCV, CVC	3 типа
3. CVCC, CCVC, VCCC	3 типа
4. CVCCC, CCCVC, VCCCC, CVCCC, CCVCC	5 типов
5. CCVCCC, CCCVC, CVCCC	3 типа

Двусложные

1. VCV	1 тип
2. VCVC, VCCV, CVCV	3 типа
3. CVCCV, CVCVC, VCCVC, CCVCV, CCCVC	5 типов
4. CVCCVC, CCVCVC, CVCCCV, CVCVCC, CVCCCV, CCCVCC	6 типов
5. CCVCCCV, CVCCVC, CVCCVCC	3 типа
6. CVCCVCCC	1 тип

Трехсложные

1. VCVCV, CVCVCV, VCVCCV	3 типа
2. VCCCVCV, VCVCVC, VCCVCVC, CVCVCVC, VCCCVCV, CVCVCCV, VCVCVCC, VCVCVCC	8 типов
3. CVCCVCVC, CVCCVCCV, CVCCVCCV, CVCVCCV	4 типа

Итого: односложных:

двусложных:

трехсложных:

16 типов

19 типов

15 типов

A votják nyelv múltja és jelene

CSÚCS Sándor

A téma időszerűségét két dolog is indokolja: egyrészt maga jubilánsunk, aki jelentős érdemeket szerzett a votják nyelv múltjának kutatásában, másrészt a jelenlegi társadalmi-politikai helyzet, amely a votják nép és nyelv jövője szempontjából is döntő fordulatot hozhat. Rövid tanulmányomban megkísérlem felvázolni azokat a társadalmi és nyelvtörténeti folyamatokat, amelyek eredményeként a mai votják nyelv kialakult, illetve annak jelenlegi állapotát, különös tekintettel a helyzetében várható változásokra.

A votják nyelvtörténet szempontjából az első fontos korszak az ő s p e r m i kor volt. Az őspermi kor kezdetét, vagyis a finn-permi alapnyelv szétválását i.e. 1500-1000-re szokás tenni. Kelmakov (SFU 12:285) a korábbi időpontot 7-lel adja meg. Azt hiszem az óvatosság felesleges. Az őspermiben lezajlott jelentős hangtani, alaktani és lexikai változások önmagukban is indokoltá teszik igen hosszú őspermi korszak feltevéseit. Az őspermi kor végét Wichmann határozta meg a permii nyelvek csuvas (volgai bolgár) jövevényszavai segítségével (l. MSFOu. 21:29, 145-147). Ő abból indult ki, hogy a zürjében lényegesen kevesebb (kb. 20) volgai bolgár jövevényszó van, mint a votjában, ahol számuk eléri a 150-et. Ebből arra következtetett, hogy a volgai bolgárok kapcsolata a zürjének elődeivel azok északra költözése miatt sokkal korábban megszakadt mint kapcsolatuk a votjások őseivel. Wichmann nézetét a legújabb kutatások is megerősítették (l. Rédei-Róna-Tas: NyK 74: 281-298). Mivel a volgai bolgár-permi érintkezés a 8. század második felében kezdődhetett, a zürjének északra költözését és ezzel együtt az őspermi kor végét az i.sz. 9-10. századra tehetjük.

Az őspermi lakosság nemzetségekre oszlott, és már földműveléssel is foglalkozott. E korban zajlott le a sokat vitatott előmagyar-őspermi érintkezés (erről részletesebben l. Rédei: NyK 66: 253-261), de a jövevényszavak tanúsága szerint iráni nyelvekkel és a volgai bolgárral is kapcsolatba került az őspermi nyelv. Iráni

jövevénytiszavak pl.: votj. *eksej* 'Kaiser' ~ zürj. *eksi* 'Herr', vö. av. *χšaja-* 'Herrscher; mächtig', oszét *axsin* 'Königin, Herrin'; votj. *zarež* ~ zürj. *sariž* 'Meer', vö. av. *zrayah*, óind *jrāyas* 'Meer'; votj. *kureg* ~ zürj. *kureg* 'Huhn', vö. kurd *kurk*, oszét *kark*; votj. *majeg* ~ zürj. *majeg* 'Stange, Pfahl', vö. oszét *mēχ*, újperzsa *mēχ*, óind *mayūkha* 'Pfahl, Pflock'; votj. *egir* ~ zürj. *egir* 'glühende Kohle', vö. óind *ángāra* id. stb. Példák a volgai bolgár jövevénytiszavakra: votj. *udis* ~ zürj. *adas* 'der Teil des Ackerbeetes, den eine Person zu schneiden hat' < PP *adas < bolg. *ādas > csuv. *utas*; votj. *baŋ, bam, ban* ~ zürj. *ban* 'Wange, Gesicht' < PP *baŋ < bolg. *bāŋ > csuv. *min*; votj. *eŋer, eŋer* ~ zürj. *eŋir* 'Sattel' < PP *iŋer < bolg. *iŋār > csuv. *ener*; votj. *kun* 'Fürst, König' ~ zürj. *kan* 'Kaiser, König' < PP *kan < bolg. *χān > csuv. *χun*; votj. zürj. *kiš* 'Weberkamm' < PP *kiš < bolg. *χiš > csuv. *χēs; votj. *kułto, kúlto* ~ zürj. *kol'ta* 'Garbe' < PP **kol'ta* < bolg. **küll'tä* > csuv. *költe*; votj. *tis* ~ zürj. *tuš* 'Korn, Sâmen' < PP *tuš < bolg. *tūs; votj. *ustj-* ~ zürj. *voštj-* 'öffnen, aufmachen' < PP **oč-* < bolg. **áč-* > csuv. *uš-stb.*

Az eredeti szókészlet is több száz szóval gyarapodhatott. Ezek között szép számmal voltak képzett és összetett szavak, amelyek számos esetben a mai permi nyelvekből is kimutathatók, pl. votj. *paškit* ~ zürj. *paškiđ* 'breit' (vö. votj. *paš* 'Loch, Öffnung'); votj. *pejmiť* ~ *pemiđ* 'dunkel' (vö. U **pił'm3*); votj. *peres* ~ zürj. *periš* 'alt' (vö. FP *per3); votj. *šuro* ~ zürj. *šura* 'gehörnt' (vö. votj. zürj. *šur* 'Horn'); votj. *pužim* ~ zürj. *požem* 'Fichte' (vö. FP *pečä); votj. *šijon* ~ zürj. *šojan* 'Essen' (vö. votj. *šijni* ~ zürj. *šojni* 'essen'); votj. *puškiš* ~ zürj. *pičkiš* 'von, aus' (vö. U *pučk3); votj. zürj. *pukšini* 'sich setzen', votj. zürj. *pukšini* 'setzen, legen' (vö. votj. *pukšini* ~ zürj. *pukavni* 'sitzen'); votj. *šivanj* (*šival-*) ~ zürj. *šivanj* 'kämmen' (vö. votj. *šin* ~ zürj. *šivan* 'Kamm'); votj. *so-minda* ~ zürj. *st-minda* 'so viel' (vö. P *sú 'das' - P *minda 'viel'); votj. *šijon-juon* ~ zürj. *šojan-juan* 'Speise, Schmaus' (vö. votj. *šijni* ~ *šojni* 'essen' - votj. *juini* ~ zürj. *junj* 'trinken') stb.

A fentiekén kívül az őspermiből kb. 600-700 olyan tőszó mutatható ki, amelynek távolabbi etimológiája (egyelőre) ismeretlen (pl. votj. *bakaj* ~ zürj. *bagaj* 'Stumm', votj. *višj-* ~ zürj. *viš-* 'krank sein', votj. *vužer* ~ zürj. *vužer* 'Schatten', votj. *gurt* 'Dorf' ~ zürj. *gort* 'Haus', votj. zürj. *gu* 'Grube', votj. zürj. *lab* 'schwach', votj. zürj. *na* 'noch', votj. *pus* ~ zürj. *paš* 'Zeichen', votj. zürj. *paš* 'Pelzmantel', votj. *šep* ~ zürj. *šep* 'Witwe' stb.). Ezek között lehetnek olyan finnugor szavak, amelyek csak a permi nyelvekben maradtak fenn, elhomályosult összetételek, ismeretlen nyelvekből származó jövevénytiszavak, onomatopoeikus szavak stb.

A lényegében azonos zürjén és votják hangrendszer és ragozási rendszerek kialakulása is erre a korra esik. Az őspermiben lezajlott nyelvi változások közül a hangrendszer történetének tetemes irodalma van (hogy csak a legfontosabbakat említsük: Wichmann, *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen...* MSFOu. 36; Uotila, *Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen.* MSFOu. 65; E.Itkonen, *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen.* FUF. 31:149-345; Lakó, *A permi nyelvek szóvégi magánhangzói.* FgrÉrt. 2.; Лыткин, *Исторический вокализм пермских языков;* Rédei, *A permi nyelvek első szótagi magánhangzójának történetéhez.* NyK 70:35-45; Korenchy, *Permi vokalizmusproblémák.* NyK 76: 37-75). Ennek ellenére a permi vokalizmus története (ellentétben a mássalhangzókéval) nem tekinthető tisztázottnak. Az nyilvánvaló, hogy az őspermi korban mélyreható változások történtek a magánhangzó-rendszerben, de e változások jellege és okai nehezen határozhatók meg, hiszen mind a fejlődés kiindulópontja (a finn-permi vokalizmus), mind annak végpontja (az őspermi vokalizmus) rekonstrukció.

Jobban ismerjük a mássalhangzó-rendszerben lejátszódott változásokat. Ezek közül a fontosabbak: a szóbelseji egyszerű mássalhangzók lekopása (pl. votj-zürj. *ki* 'Hand' < FU *käte), a mássalhangzó-csoportok egyszerűsödése (pl. votj-zürj. *mus* 'Leber' < FU *maksa). Az utóbbi tendencia része volt a nazálist tartalmazó mássalhangzó-kapcsolatok egyszerűsödése és a második komponens zöngésülése (pl. votj. *udj-* ~ zürj. *ud-* 'trinken geben' < FU **amta-*). Ennek következményeként előbb szóbelseji, majd szókezdő helyzetben is megjelentek a zöngés explozívák, szibilánsok és affrikáták az őspermiben.

Lényegében ebben a korban alakult ki az a ragozási rendszer (fontosabb komponensei: a névszók esetrendszere és birtokos személyragozása, ill. az igeragozás és az igenevek rendszere), amely kisebb-nagyobb eltérésekkel és változásokkal, sok részletében pedig szinte változatlanul őrződött meg mindkét permi nyelvben. A szétválás előtti teljes őspermi rendszer rekonstruálását még senki sem kísérelte meg, bár az a votják és zürjén nyelv nagy hasonlósága miatt viszonylag könnyen és megbízhatóan rekonstruálhatónak látszik. Valószínűleg célszerű lesz majd korai és kései őspermi korszakkal számolni. Ezek közül a korai őspermi a finn-permiből az őspermibe való átmenet szakasza, a kései őspermi pedig a közös permi innovációk kiteljesedésének és megszilárdulásának kora. A két szakasz közti határt egyelőre pusztán spekulatív úton az i.sz. kezdete körül vonnám meg.

Az őszpermi kort követő időszak a votják történelem fontosabb eseményeinek, valamint a társadalmi-gazdasági és nyelvi változásoknak a figyelembevételével a következőképpen periodizálható:

- ősvotják kor 1237-ig
- óvotják kor 1552-ig
- középvotják kor 1775-ig
- korai újvotják kor a 20. század elejéig
- újvotják kor napjainkig

Az ő s v o t j á k korban a politikai-társadalmi viszonyok az őszpermi korhoz képest annyiban változtak, hogy a votjákok a volgai bolgár birodalom érdekkörébe kerültek, annak alattvalói vagy legalábbis adófizetői lettek. A kapcsolatot nyelvi szinten mintegy 100 további volgai bolgár (csuvas) szó átvétele jelzi, pl. votj. *arrá* 'Woche', vö. csuv. *erré*, votj. *čultır* 'Bruder od. Schwester der Frau', vö. csuv. *puldır*; *busı* 'Brachfeld', vö. csuv. *puzı*; votj. *kaban* 'Heuschober', vö. csuv. *kaban*; votj. *kerş* 'Abgabe, Steuer', vö. csuv. *χyrş*; votj. *ulmo* 'Apfel', vö. csuv. *ulma* stb.

Valószínűleg az ősvotjában ment végbe az *r- > ž- változás (pl. votj. *žičı* 'Fuchs' < PP *rüč, vö. zürj. *ruč*) és a feltételesen *a (?ã)-nak rekonstruált őszpermi vokális zártabbá (> u) válása, (pl. votj. *vuž* 'alt' < PP *važ/váž, vö. zürj. *važ*).

A morfológiai rendszerben megkezdődhetett a kijelentő mód jelen idejű igeragozás mai ragjainak kialakulása, vagyis az -šk-igeképzőnek a jelen idő jeleként való használata (pl. *miņı-šk-od* 'du gehst'). Ennek következtében a "feleslegesség" vált eredeti jelen idejű alakok a jövő időt kezdték kifejezni (pl. *miņ-od* 'du wirst gehen'). Az ősvotjakra tehető a birtokos ragozás paradigmájának mai formájában való kialakulása is.

Az ősvotják és ó v o t j á k kor határául választott évben foglalták el a mongolok a volgai bolgár birodalmat. A mongol hadsereg katonáiként érkeztek a Volga-vidékre a tatárok elődei. Így 1237 után kialakultak, majd egyre szorosabbá váltak az ebben a korban egyáltalán nem békés votják-tatár kapcsolatok. Az egyes nyelvjárásokban a mai napig folytatódó tatár hatás legerősebb a votják szóképzésben. Az óvotjákba mintegy 300 tatár jövevényszó kerülhetett át, pl. *kurbon* 'Opfer', vö. tat. *korban*; *čibiņ* 'Mücke', vö. tat. *čeben* 'Fliege'; *kisı* 'Tasche', vö. tat. *kesä*; *jemiş* 'Frucht', vö. tat. *jimeş*; *duşmon* 'Feind', vö. tat. *doşman*; *tel'mı-rı* 'flehen', vö. tat. *tilmer-*; *miskiņ* 'arm', vö. tat. *mesken*; *meņ* 'Muttermal', vö. tat. *miņ*, *kulo* 'hellbraun', vö. tat. *kola* stb. A votják szavak nem származtathatók közvetlenül a megadott tatár alakokból. Ez éppen annak a bizonyítéka, hogy régi átvételek. A tatár vokalizmusban ugyanis feltehetőleg a 15-18. században jelentős változások játszódtak le, a votják alakok tehát az ezt megelőző korból származó átvételek. Ezt bizonyítja az is, hogy hangalak-

jukat tekintve közelebb állnak az ótörök, mint a mai tatár alakokhoz.

A tatár hatás megmutatkozik egyes nyelvjárások hangrendszerében, az alakokban (pl. a *-lĭ* melléknévképző, vagy a *-lĭk* főnévképző átvétele) és a szintaxisban.

Az 1237 után jelentkező és egyre erősebb tatár hatás önmagában is indokolná az ősvotják és óvotják kor elválását, az óvotják korból azonban más jellemző nyelvi változások is kimutathatók. A legfontosabb óvotják hangváltozás az első szótagi **o > u*, s vele együtt jelentkezik a második szótagi **a > o* változás is. Ezek a tendenciák nemcsak eredeti, hanem a tatár és a korai orosz jövevényszavakban is hatottak, pl. *gurt* 'Dorf' < **gort* ~ zürj. *gort* 'Haus'; *dun* 'Preis' < **don* ~ zürj. *don*; *murt* 'Mensch' < **mort* ~ zürj. *mort*; *ku'čō* 'Ring' < or. *кольцо*; *kuso* 'Sense' < or. *koca*; *ukno* 'Fenster' < or. *окно*. Ebbe a csoportba csak néhány orosz jövevényszó tartozik, a többiben orosz *o*, *a* ~ votj. *o*, *a* megfelelést látunk. Ez azt bizonyítja, hogy az orosz szavak nagyobb részének átvételekor az **o > u* stb. változások már lezárultak.

Az óvotják korban alakult ki a votják nyelvjárások lényegében egységes ragozási rendszere is. Ennek bizonyítéka, hogy a 16. század folyamán a központi nyelvjárásoktól végleg elszakadt peremnyelvjárások e tekintetben nem mutatnak fel speciális sajátosságokat, hangrendszerük és szókészletük viszont több vonatkozásban is jelentősen eltér a központi nyelvjárásokétól (és az irodalmi nyelvtől is).

Lehetséges, hogy már ebben a korban megkezdődött az eredeti első szótagi hangsúly destabilizációja, bár korábbi álláspontomat módosítva (vö. Urálistikai tanulmányok. Bp., 1983. 91. l.) most úgy vélem, hogy az utolsó szótagi hangsúly kialakulását a votjában későbbre kell tenni.

Kelmakov a korai és kései ősvotják határát (ez az én periodizációmban az óvotják és *k ő z é p v o t j á k* határának felel meg) a 15. századra teszi, azon az alapon, hogy ekkor fejeződött be az **o > u* változás. Véleményem szerint az említett határt a 16. század közepére, pontosabban 1552-re kell tenni. Ekkor foglalták el az oroszok Kazányt, és semmisítették meg a Kazányi Kánságot, amelynek addig a votjások alattvalói voltak. 1552, amikor orosz uralom alá kerültek, nemcsak a votjások politikai történetében volt jelentős esemény, hanem a nyelv történetében is jelentős következményei voltak. 1552 azért is megfelelő határ, mert az **o > u* és más óvotják hangváltozások valószínűleg csak a 16. század elején-közepén fejeződtek be (l. Csúcs: NyK 74:34). A középvotják jellemző vonásai: Folytatódik a tatár hatás, de orosz szavakat is egyre nagyobb számban vesz át a votják. A politikai események és az oroszok betelepülése miatt a votják lakosság egy része keletre

és délre költözik. Így kialakulnak a peremnyelvjárások, amelyek elszigeteltségük és az erős tatár hatás következtében a központi nyelvterületétől eltérő fejlődést mutatnak. A peremnyelvjárásokban pl. nem ment végbe a két legjellemzőbb középvotják hangváltozás (*ú > u, *ó > e), hanem megőrződött az eredeti ú és ó. Ennek következtében a mai központi és peremnyelvjárások ilyen megfeleléseket mutatnak: *uj* ~ *új* 'Nacht'; *uno* ~ *úno* 'viel'; *veš* ~ *vós* 'Schade, Schmerz'; *zeč* ~ *zók* 'gross' stb. A középvotják korra tehetjük a jelen idejű igeragozás rövid alakjainak kialakulását a középső nyelvjárásokban (pl. *mīniško* > *mīnko* 'ich gehe'), másodlagos esetragok megjelenését az északi dialektusokban (pl. *-hīn* 'bei' < *di-hīn* < *diñ* 'dickes Ende eines Baumstammes' + *īn* Inessivus; *-he* 'zu' < *dihe* < *diñ* + *e* Illativus), a többes accusativus nyelvjárásilag különböző kétféle esetragjának (*-tj* ~ *-tjz*) kialakulását, az ä fonéma tatár hatásra történt elterjedését egyes peremnyelvjárásokban.

A korszak vége felé, a 18. század első felében jelennek meg az első votják nyelvemlékek. Ezek tudományos igényű feldolgozása még a kezdet kezdetén tart. J.E. Fischer a 18. század első feléből származó votják szójegyzékének kritikai kiadása (Csúcs: Egy 18. századi votják nyelvemlék. NyK 85:311-320) és analízise (Csúcs: A votják nyelv a 18. században. NyK 86:63-80) azzal a tanulsággal járt, hogy a nyelvemlékek feldolgozása értékes adalékokkal gazdagíthatja a középvotják kor nyelvtörténetére vonatkozó ismereteinket. Így például a Fischer-féle anyag hangsúly-jelölésének vizsgálata azt mutatja, hogy többszótagú szavaknál az esetek 25 %-ában nincs kitéve a hangsúlyjel, 55 %-ában az utolsó szótagon, 20 %-ában az első szótagon van. Ha ezt a statisztikát etimológiai statisztikával kombináljuk, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a votják hangsúlyeltolódás a 18. század elejére még nem fejeződött be, hogy létrejöttében jelentős szerepet játszottak a tatár jövevényszavak (illetve a votják-tatár kétnyelvűség), és hogy ez a folyamat legkorábban az óvotják kor vége felé kezdődhetett (a kérdés részletesebb tárgyalását l. Csúcs: NyK 86:74-75).

A középvotják kor végét jelző évszám az első terjedelmesebb votják nyelvemlék, egy nyelvtan megjelenésének dátuma. Ennek nemcsak kulturális és módszertani, hanem nyelvtörténeti jelentősége is van, mivel belőle lényegében a mai votják nyelv képe rajzolódik ki, tehát azt mutatja, hogy a fontosabb nyelvi változások akkorra már lezajlottak.

Az ú j v o t j á k korban az árutermelés fejlődése, a jobbagyfelszabadítás, majd a forradalmak jelentős változásokat idéztek elő a votjákok társadalmi és gazdasági életében. A 19. században megjelennek az első votják nyelvű vallásos nyomtatványok, amelyek a votják irodalmi nyelv csfáinak tekinthetünk. A mai iro-

dalmi nyelv kialakulását az 1920-as évektől számíthatjuk. Ekkor teremtik meg a votják írók és tudósok azt a nyelvi normát, amely szerencsés ötvözete különböző nyelvjárási sajátságoknak. Az újvotják korban a legjelentősebb változások a szókészletben zajlottak le. A 20-as években kísérlet történt a nyelvújításra is, ez azonban a nemzetiségeket fokozottan sújtó sztálini politika miatt nem tudott kibontakozni. Egyrészt mert az internacionalizmus jelszavával szinte rákényszerítették őket az orosz és orosz közvetítésű szavak tömeges és sokszor indokolatlan átvételére, sőt arra is történtek kísérletek, hogy kimutassák, illetve érvényesítsék a votják nyelvtanban a "nagy orosz nyelv" jótékony hatását. Másrészt a 30-as években egyszerűen kiirtották a votják értelmiség színéjavát, vagy a börtön és a kényszerszolgálat segítségével tették lehetetlenné tevékenységüket.

A peremnyelvjárásokban folytatódott, sőt folytatódik a tatár hatás; az e nyelvjárásokat beszélők két (votják-tatár) vagy három (votják-tatár-orosz) nyelvűek. Talán erre a korra datálhatjuk az északi és középső nyelvjárásokban végbement $*\eta > m \sim n \sim \acute{n}$ változást, és a szórványos nyelvjárási hangváltozások egy részét. Megemlíteném még, hogy ebben a korban (pontosabban a 19. század közepén) kezdődött meg és folytatódik igen eredményesen a votják nyelv és nyelvtörténet kutatása.

A votják nyelv jelenlegi helyzetével az utóbbi három év során tett tanulmányútjaimon ismerkedhettem meg. A helyzet rózsásnak éppen nem nevezhető, de - szerintem - nem ad okot a teljes elkeseredésre sem.

A legnagyobb problémák az iskolai anyanyelvi nevelés területén jelentkeznek. Vannak ugyan votják iskolák, ez az elnevezés azonban csak azt jelenti, hogy az illető iskolában külön tantárgyként oktatják a votják nyelvet és irodalmat. Az összes többi tárgyat oroszul oktatják, még akkor is, ha mind a tanár, mind a diákok votják anyanyelvűek. A nagyobb településeken, pl. Izsevszkben, a fővárosban, még ilyen iskolák sincsenek, tehát az ott élő több tízezer votják gyerek semmiféle anyanyelvi nevelést nem kap az iskolában. Hogy a jelenlegi helyzet esetleges fennmaradása milyen pusztító következményekkel járhat, az teljesen nyilvánvaló.

Ahhoz, hogy az iskolákban az összes tantárgyat lehessen votjákul tanítani, meg kell teremteni az egyes tudományágak nemzeti terminológiáját. Ez a votják értelmiség legsürgetőbb feladata. Természetesen meg kell teremteni a politikai élet, az állami adminisztráció és a jogszolgáltatás szókincsét is, ha komolyan akarják venni azt az új törvényt, amely az orosz mellett a votjákot is hivatalos nyelvvé nyilvánítja.

A kulturális élet alapintézményei (sajtó, rádió, tévé, színház, múzeum, népi együttes) léteznek és működnek, bár ezek munká-

jának intenzitását is növelni kellene.

Tapasztalatom szerint a votják nemzeti értelmiség mind a képzettség színvonala, mind a motiváció tekintetében megfelelő utánpótlással rendelkezik. Így - feltéve, hogy a jelenlegi kedvező politikai fejlődés folytatódik, és a gazdasági helyzet is konszolidálódik - tulajdonképpen minden szükséges előfeltétele megvan annak, hogy a votják nyelvű nemzeti kultúra virágzásnak induljon. Hogy a lehetőségekből mit sikerül valóra váltani, az természetesen votják rokonainkon múlik.

Vergangenheit und Gegenwart der wotjakischen Sprache

Die Zeitgemässheit des Themes wird durch zwei Dinge begründet, einerseits durch die Person der Jubilarin, die sich bedeutende Verdienste in der Forschung der Vergangenheit der wotjakischen Sprache erworben hat, andererseits durch die aktuelle gesellschaftspolitische Lage, welche dem Wotjakischen hinsichtlich der Zukunft des Volkes und der Sprache eine entscheidende Wende bringen kann. Der Verfasser versucht diejenigen gesellschaftlichen und sprachhistorischen Abläufe zu skizzieren, als deren Ergebnis die heutige wotjakische Sprache besteht bzw. ihr gegenwärtiger Zustand unter besonderer Berücksichtigung der zu erwartenden Veränderungen.

Im ersten Teil des Artikels überblickt der Verfasser in chronologischer Reihenfolge die wichtigsten Ereignisse in den Perioden des wotjakischen Volkes und der Sprachgeschichte, wobei er sich beim sprachgeschichtlichen Überblick vor allem auf die Wortentwicklung konzentriert. Dies lässt sich unter Berücksichtigung der gesellschaftlich-wissenschaftlichen und der sprachlichen Veränderungen folgendermassen einteilen:

- urpermisches Zeitalter	1500 v.Chr. - 1000 v.Chr.
- urwotjakisches Zeitalter	bis 1237
- altwotjakisches Zeitalter	bis 1552
- mittelwotjakisches Zeitalter	bis 1775
- neuwotjakisches Zeitalter	bis heute.

Im Schlussteil des Artikels skizziert der Autor kurz die Lage der gegenwärtigen wotjakischen Sprache, mit der er sich in den letzten drei Jahren auf seiner Forschungsreise in Udmurtia vertraut machen konnte. Er stellt schliesslich fest: trotz der schweren Probleme sind eigentlich alle notwendigen Voraussetzungen dafür da, dass die wotjakische Sprache und Kultur zu blühen beginne. Was sich von diesen Möglichkeiten verwirklichen lässt, hängt natürlich hauptsächlich von den wotjakischen Verwandten ab.

Sándor CSÚCS

Le "Kalevala" latin

HAVAS László

C'est en 1985 que les gens de lettre ont fêté¹ le 150e anniversaire de la naissance du "Kalevala", plus précisément de la première variante de cette épopée, publiée par Élias Lönnrot entre 1835-36. 150 ans après, c'est pendant la période des commémorations que la traduction en latin de la dernière version finnoise a été finie et éditée, s'ajoutant ainsi au grand nombre d'interprétations en langues de large diffusion ou en langues isolées. Au premier regard, on pourrait prendre cette traduction latine comme une bravoure savante, parce qu'au temps où les littératures des langues vivantes fleurissent, l'interprétation en une langue morte d'une oeuvre célèbre qui a été déjà présentée en toutes les langues importantes pourrait être définie comme jeu démodé, jonglerie ou entreprise anachronique.

Mais, à ce propos, on peut se demander si cet avis formulé trop vite est juste ou bien irréfléchi, superficiel, voire injuste. La réponse donnée à cette question se présente tout de suite moins unanime si on considère, d'une part, le nombre des personnes pour lesquelles le "Kalevala" est accessible en finnois ou en d'autres petites langues, et d'autre part, si on examine: combien sont qui savent le lire en latin. De nos jours, la langue latine a encore une prépondérance dans l'enseignement lycéen, ainsi le "Kalevala" latin peut offrir le même plaisir aux lecteurs lettrés des pays différents, un plaisir qui est indépendant du niveau inégal des traductions en langues maternelles. En rendant compte de ce point de vue, il faut admettre que le "Kalevala" latin n'est point sans fonction, mais, selon les circonstances, il peut accomplir une mission littéraire très réelle.

Il ne faut pas oublier non plus que, pour présenter l'univers du "Kalevala", la langue et la tradition latines donnent de larges possibilités, étant donné que la civilisation latine va de l'antiquité païenne jusqu'à la pensée bourgeoise et civile de la Renais-

sance et du temps moderne à travers l'esprit chrétien teinté aussi par des éléments populaires et nationaux. Dans le "Kalevala" s'entrelacent également une manière de penser païenne et finno-ougrienne², l'influence de la civilisation méditerranéo-européenne ancienne, les vestiges de la culture chrétienne et même certaines traditions locales y compris le parallélisme de l'orthodoxie et du luthéranisme, caractérisant les communautés et les personnes qui ont gardé comme tradition orale la matière littéraire sur laquelle Élias Lönnrot a basé le "Kalevala". Alors, le monde complexe du "Kalevala" ne peut pas être si bien représenté par beaucoup de grandes langues européennes que justement par le latin.

Quant à la traduction latine du "Kalevala", il faut encore mentionner qu'en latin - au contraire de beaucoup d'autres langues -, on a produit une littérature extrêmement riche en épopées. Outre l'Énéide de Virgile, il n'est pas permis d'oublier Naevius qui a décrit la guerre punique, c'est-à-dire la lutte entre Rome et Carthage, en vers saturniens, pas en hexamètres. En ce qui concerne le saturnien, c'est la plus ancienne forme métrique, usitée à Rome, fondée sur la quantité et, en même temps, sur l'accent, c'est-à-dire qu'il s'agit d'un mètre de double rythme. D'autre part, nous devons savoir que l'épopée est restée longtemps un genre littéraire représentatif de l'Empire romain, et ce genre est aussi, plus tard, imprégné par l'esprit du christianisme. Pour l'épopée latine de la Renaissance, on peut citer par exemple l'Afrique de Pétrarque. C'est ainsi que le "Kalevala" traduit en latin donne la possibilité de le comparer directement à l'épopée latine comme à un phénomène de grande importance de la littérature universelle, bien sûr, au cas où l'interprétation latine a vraiment des valeurs littéraires comparables à celles de l'oeuvre originale finnoise. Mais cette question a un autre aspect aussi. Il est connu qu'à Rome, au début de son histoire, il y avait des chants exécutés pendant les banquets, célébrant les hauts faits des grands hommes, donc, les Romains faisaient presque la même chose que les "bardes" finnois au siècle dernier encore, surtout en Carélie³. Cette poésie populaire latine est disparue, mais justement une traduction du "Kalevala" peut évoquer de quelque façon l'atmosphère imaginaire des chants latins inconnus.

Quant au traducteur du "Kalevala" latin, il est, naturellement, finnois: Tuomo Pekkanen, professeur de latin à l'Université de Jyväskylä. Mais ce n'est pas seulement sa fierté d'être finnois qui l'a conduit à faire cet exercice poétique immense, c'est la littérature latine née et fleurissant en Finlande au Moyen Age qui l'a aussi encouragé à devenir un nouveau *vates*, c'est-à-dire le Väinämöinen latin d'aujourd'hui. Pour évoquer les traits caractéristiques de cette poésie de langue latine médié-

vale, je cite les vers suivants:

Birretum patris incliti
occisor suo capiti
protervus imponebat.
Quod dum vellet amovere,
carnes illi cohesere,
et eas amovebat.
Ursus, quem se prostravisse
retulit et peremisse,
sic illum remordebat.⁴

Il est très important, de notre point de vue, que la légende citée soit écrite en octosyllabes ayant un rythme trochaïque, c'est-à-dire composée dans des vers qu'on peut former dans les cadres de la langue finnoise dont les capacités sont assez bornées dans le domaine de la versification. De plus, c'est dans de tels octosyllabes que le "Kalevala" même est écrit. Alors, regardant les vers cités, il faut soupçonner qu'il ait existé un certain rapport, même en ce temps-là, entre la poésie orale finnoise et la littérature de langue latine en Finlande médiévale. La pratique de traduction suivie par M. Tuomo Pekkanen remonte même à ces traditions, comme ses interprétations récemment parues dans la revue "Melissa" essaient d'enrichir le trésor de la langue latine par les perles du folklore européen - par exemple par les pièces de la poésie bulgare⁵.

Et maintenant résumons les vraies valeurs littéraires du "Kalevala" latin. Comme j'y ai déjà fait allusion, les possibilités de versification de la langue finnoise sont beaucoup plus modestes que celles du latin classique, utilisé par les humanistes aussi, ou bien celles du latin médiéval produisant une littérature chrétienne très riche en chefs-d'oeuvre. Par contre, la langue latine est capable d'évoquer le rythme "barbare" de l'épopée finnoise, étant donné qu'on peut mélanger certaines traditions du latin médiéval et du latin classique pour construire un mètre spécial imitant la versification finnoise. Donc, M. Tuomo Pekkanen forme, avec beaucoup de licences, des octosyllabes trochaïques, donc le caractère est assuré par les pieds terminant les vers. Mais ces derniers trochées ne suivent pas toujours les règles de la prosodie classique, ils s'attachent plutôt à ceux de la versification du latin médiéval allongeant les syllabes accentués. Les octosyllabes du "Kalevala" ne peuvent pas montrer, bien sûr, l'effet artistique donné par les hexamètres antiques et médiévaux, de plus, ils ne présentent que dans une proportion modérée des assonances, contrairement à la poésie latine du Moyen Age; dans laquelle l'art de rimer jouait un rôle très important. En revanche, le "Kalevala" original nous offre la richesse des métaphores, la texture d'un

style plein de parallélismes⁶, un trésor d'allitérations immense, et de ce point de vue, la littérature orale finnoise triomphe de la poésie épique classique. La traduction latine de M. Tuomo Pekkanen est capable de rendre ces caractères artistiques de l'épopée finnoise. Pour prouver tout cela, examinons les premiers vers du "Kalevala" en finnois et en latin:

Mieleni minun tekevi,
 Aivoni ajattelevi
 Lähteäni laulamahan,
 Saa'ani sanelemahan
 Sukuvirttä suoltamahan
 Lajivirttä laulamahan;
 Sanat suussani sulavat,
 Puheet putoelevat,
 Kielelleni kerkiävät,
 Hampahilleni hajoovat.

Animus meus agit
 cogitatque cerebellum,
 ut incipiam cantare,
 velim verba dictitare,
 versus veteres proferre,
 bona carmina cantare.
 Liquefiunt iam loquelae,
 voces excidunt ex ore,
 dum in linguam illabuntur
 et per dentes disperguntur.

On estime mieux la sonorité de bravoure caractérisant la traduction latine du "Kalevala" si on la compare à l'interprétation italienne de Pavolini et à celle du traducteur français, Perret⁷:

Nella mente il desiderio
 mi si sveglia, e nel cervello
 l'intenzione di cantare,
 di parole pronunziare,
 co'miei versi celebrare
 la mia patria, la mia gente;
 mi si struggon nella bocca,
 mi si fondon le parole,
 mi si affolan sulla lingua,
 si sminuzzano fra i denti.

Voici qu'un désir me saisit,
 L'idée m'est venue à l'esprit
 De commencer à réciter
 De moduler des mots sacrés,
 D'entonner le chant de famille,
 Les vieux récits de notre race;
 Les mots se fondent dans ma bouche,
 Les paroles lentement tombent
 Elles s'envolent de ma langue,
 Se dissipent entre mes dents.

Il est évident que, concernant l'euphonie, c'est la traduction de Pekkanen qui l'emporte. Mais les vers cités étaient pris dans une partie moyenne, au moins du point de vue des allitérations, et on pourrait présenter beaucoup d'autres lieux qui sont encore plus sonores, comme par exemple ce vers: *remo regeter robusto* (29, 34).

A cause des rimes internes, la formule suivante est vraiment pleine de virtuosité:

aucas in hunc lacum glaucas (27, 178),

et la même constatation est valable pour ce vers aussi:

neu pertempter tempestate (30, 268).

Ici, M. Pekkanen a bien choisi le mot *pertempter* au lieu de la variante *pertenter*. La première forme s'insère plus harmonieusement au texte que l'autre. Quant à la bonne consonance, les

vers qui présentent le feu descendant du ciel sont également très bien réussis:

Laceratur celsum caelum
ut fenestrulis formatis... (47, 103-104).

Quelle belle musique des sons! Cependant je voudrais éliminer le mot *ut* qui est tout à fait superflu, il n'assure que le rythme précis. Je modifierais le vers de telle manière: *fenestrulis conformatis*. C'est ainsi que la phrase est correcte au point de vue de la grammaire et du rythme, même on étend l'allitération en *c*.

A la sonorité presque magique du texte latin s'ajoute une trouvaille dans la formation des mots. Le latin classique n'a eu aucune expression pour nommer la "bergère", lequel mot figure plusieurs fois dans l'épopée finnoise. Un traducteur qui n'a pas beaucoup d'imagination poétique et connaît seulement la langue latine, se serait contenté d'une périphrase: *et puellae pastorales*. Mais au lieu de ce vers embelli, d'ailleurs, d'une allitération, Pekkanen a choisi cette formule multicolore: *et pastorulae pusillae* (p.ex. 32, 64). Le riche vocabulaire employé par le traducteur explique la naissance de l'expression suivante qui décrit "la domestication" du feu:

coruscantem cicurare (47, 210).

Par d'autres exemples et d'autres arguments aussi, on pourrait et on devrait prouver le talent d'invention de M. Pekkanen⁸, mais il est impossible d'achever cette tâche dans les cadres de l'étude présente. Maintenant, je voudrais plutôt rappeler quelques petites fautes qu'on pourrait corriger dans une édition postérieure et renouvelée.

Le plus de problèmes se posent à cause de la complexité du "Kalevala", des nombreuses couches de son langage et de sa matière littéraire: en effet, il est très difficile de tenir l'équilibre entre les normes antiques et médiévales, bien que le lecteur puisse toujours sentir la volonté du traducteur d'accomoder son travail aux exigences classiques, en suivant sans cesse le bon goût littéraire et linguistique. Malgré tout, on trouve - pas tout à fait indépendamment de son éducation - certaines solutions discutables dans l'interprétation latine.

M. Pekkanen traite avec une grande liberté la règle rythmique selon laquelle chaque pied final de tous les vers est toujours un trochée. Cette règle n'est valable presque sans exception que dans les mots longs; dans les mots de deux syllabes, le traducteur prend pour des trochées aussi les mots dont la première syllabe est brève, concernant la quantité, mais accentuée, quoique, dans ce cas, les normes classiques ne laissent pas allonger la voyelle. Nous lisons donc, dans le "Kalevala" latin, des vers comme: *aurum*

colligit de mari (37, 39), est aut hiemalis lepus (37, 48), equus evenit ex foco (37, 105), ignem excitat ex foco (37, 126). Que l'on accepte ou bien non ces solutions rythmiques, cela dépend du goût littéraire du lecteur. Par contre, dans le cas où l'avant-dernière syllabe, c'est-à-dire la pénultième du vers n'est ni brève, ni accentuée - c'est plutôt une faute du traducteur. Je voudrais en donner des exemples qui suivent: Cum in armis sit esocis (40, 125), quo dissecuit esocem (40, 192), cithara qui citharizet (40, 287), etc. Ce sons, sans doute, les mots rarement employés qui fournissent l'occasion de commettre de telles fautes.

Que l'emploi de certains mots, de certaines tournures soit justifié ou non, c'est aussi une question à discuter. Pour illustrer cela, nous donnons quelques exemples informatifs. A mon su, le latin classique n'a pas connu le verbe *tolutari*, mais dans le vers 501 du chant 26, on peut trouver cette formule: *Equus coepit tolutari*. Au lieu de cette expression, je voudrais proposer: *Equus incurrit tolutim*. En ce qui concerne le rythme, cette phrase est parfaite, et ailleurs, M. Pekkanen utilise même la tournure suivante: *equus cedere tolutim* (26, 554). Pour moi, l'emploi des prépositions composées paraît assez vulgaire comme par exemple en ce cas: *Quis erexit te de fenis // suscitavit desub herbis* (26, 639-640). Il est connu que le public antique a reçu avec de grands éclats de rire la récitation de Virgile où le poète a utilisé le génitif du pronom interrogatif *quis* comme adjectif. C'est ainsi que certains lecteurs raffinés s'indignent un peu de lire les vers suivants:

*Cuia ratis est in aqua,
cuia navis inter undas* (39, 365-366).

Il se peut qu'ici l'excellent traducteur ne fasse que jouer avec les lecteurs à qui il jette un coup d'oeil, en leur suggérant: c'est voulu qu'il y utilise une tournure un peu vulgaire.¹⁰

Mais il s'agit déjà d'une erreur plus grave là où la bonne sonorité du texte couvre une interprétation imprécise. Par exemple M. Pekkanen traduit: *cupit lucium lucentem* (48, 199). Ce vers bien allitéré a une belle mélodie. Un seul problème: selon le texte original, le brochet n'est pas brillant, mais gris. Pour conclure mon étude, il faut admettre que si le brochet est gris, le "Kalevala" latin comme production littéraire est, en effet, brillant.

Notes

- 1 Cf. Kalevala et traditions orales du Monde (Paris 18-22 mars 1985), édité par M.M.J.Fernandez-Vest, Paris, 1987; Калевала - памятник мировой культуры, материалы научной конференции, посвященной 150-летию первого издания корело-финского эпоса (30-31 января 1985 г.), Петрозаводск, 1986 où on trouve une bibliographie complémentaire.
- 2 F.J.Oinas: Shamanistic components in the Kalevala, dans: Kalevala et traditions..., 39-52; cf.IDEM, dans: Studies in Finnic Folklore, Hommage to the Kalevala, Helsinki - Bloomington, 1985.
- 3 A.Asplund: Les bardes et les poètes du peuple, dans: Kalevala et traditions..., 201-208; S.Knuutila: Le dernier des bardes, ibid., 209-216.
- 4 Ces vers sont cités dans le manuel rédigé par M.Rapola, Suomen kirjallisuus II. SKS ja Otava, Helsinki, 1963, p.18.
- 5 Cf. M.Minkova - Th.Pekkanen: Gemmae lyricaе poetae Bulgari Peio Iavorov, dans: Melissa, 34, 1990 (février) p. 11.
- 6 Cf. W.Steinitz: Der Parallelismus in der finnisch-karelischen Volksdichtung..., Helsinki, 1934; R.Austerlitz: Structures formelles de la poésie traditionnelle carélo-finnoise: le cadre nord-eurasien, dans: Kalevala et traditions..., 113-123; v. aussi F.de Sivers: Quelques réflexions sur le parallélisme dans l'épopée estonienne Kalevipoeg, ibid., 141-147.
- 7 Le Kalevala. Épopée populaire finlandaise, trad. ... par J.-L. Perret, Paris, 1978.
- 8 Par exemple, le traducteur emploie, d'une manière impressionnante, des *supina* qui donnent un atmosphère archaïque à beaucoup de vers, cf. 16, 9 sqq.: Quisnam lignum it petitum // axes querceos quaesitum.
- 9 A cause de l'emploi de certains mots, le style de la traduction tombe, quelquefois, un peu dans le maniéré, cf. 29, 150: et ad *chorizandum* campus (j'écrirais tout simplement: et ad *saltitandum* campus). Quant à *Ponunt eum in barili*, // *in doliolum* intrudunt (31, 121 sq.), l'expression *in barili* ne peut guère être classique et elle ne convient pas bien à *in doliolum*. Parfois, le style se pollue par des diminutifs démesurément utilisés, v. 29,

372-373: desiderium...// fragularum meae terrae, // rubulorum mei montis.

10 La versification finnoise se voit contrainte à éviter des enjambements. Le traducteur du "Kalevala" s'efforce de suivre cette pratique, mais la nature de la langue latine l'astreint quelquefois à insérer des enjambements dans son texte. Je cite les exemples suivants: cantus bonos et canamus, // *optimos* ut offeramus // *audiendos his amicis* (1, 23-25) (ici, je pourrais proposer la solution: cantus bonos ut canamus // *optimos ad audiendum* // offeramus his amicis); feni spicis quas effruxi // res in semita repertas (1, 57-58) (je corrigerais ces vers de telle manière: feni spicis quas effruxi // quas in semita inveni). - M. Pekkanen veut éliminer aussi des élisions dans sa traduction, tout de même il écrit ce vers: iis non valet vir barbatus (3, 185). A mon avis, on peut trouver ici une meilleure solution: Is non valet vir barbatus, qui est tout à fait correcte.

A metaforikus helynévadás

Egy alfejezet a történeti helynévtipológiából¹

HOFFMANN István

1. Metaforikus úton keletkezett helyneveink igen színes, stílusosan gazdag névcsoporthoz tartoznak, névtani szakirodalmunk is szívesen foglalkozik velük. A helynévtipológiák ide vonatkozó fejezeteit azonban nem mindig könnyű megtalálni. Ennek egyik oka a terminushasználat különbözősége. Képzettársítással keletkezett nevekéről beszél Kázmér (Alsó-Szigetköz 42-3, 65-6), Benkő (Nyárádmente 32), Pesti J. (NytudÉrt. 70. sz. 101-3). Inczeffi az asszociációs névterminust használja (Makó 72, 87-9; MNy. 69: 466-7), Mező pedig képzettársítással keletkezett neveket említ (Hiv. 202). Az eltérő terminushasználat szemléletbeli különbségeket is takar: a különböző alapelvek, osztályozási szempontok miatt a fenti kategóriák tartalma is más és más. Erre már Kázmér is utalt, megjegyezve, hogy "a névtipológiákban elhatárolásuk /ti. a képzettársítással keletkezett neveké/ nem mutatkozik egyöntetűnek" (i.m. 42).

A finnországi névkutatók az asszociációs nevek (assotio-antio-nimi) egész sor típusát tartják nyilván: köztük az összehasonlító (vertailu-), a szójáték- (sanaleikki-), a metonimikus (metonyminen), az ellentétes (vastakohta-) és a variált nevek (variointinimi) csoportját (vö.: E. Kiviniemi - R. L. Pitkänen - K. Zilliacus: Nimistöntutkimuksen terminologia. Terminologin inom namnforskningen. Castrenianumin toimitteita 8. Helsinki, 1974. 11-12).

A képzettársítás, az asszociáció fogalma nem nyelvi folyamatokat jelöl, hanem azok gondolkodásbeli, tudati hátterét: következésképpen más síkon helyezkedik el, mint egy nyelvi alapú történeti helynévtipológia osztályai. A névalkotás folyamatában természetesen ezeknek a - jobbra a pszichológia érdeklődési körébe

tartozó - kategóriáknak is van szerepe. A tudati működés asszociatív kapcsolatait azonban különböző nyelvi formákban realizálódhatnak: a történeti elemzés ezeknek a megvalósulásoknak a nyelvi feltételeit, körülményeit, jellegzetességeit vizsgálja. A tudati asszociációk a metaforikus neveken kívül jelentős szerepet játszanak a metonimikus névadásban, a nevek költöztetésében, az indukciós névadásban, a népetimológias alakulatok, sőt a deetimologizálódott nevek keletkezésében is.

A metaforikus úton alakult neveket a j e l e n t é s b e l i n é v a l k o t á s körébe tartozónak tekintem. A jelentésbeli névalkotás a helynevek keletkezésének azon formája, amelynek során a nyelv meglévő belső elemkészletét oly módon használjuk föl helynévként, hogy az új (helynévi) jelentés kialakulása az alaki szerkezet változása nélkül történik meg.² A jelentésbeli névalkotásban - a helynév szófaji jellegéből adódóan - csak főnévi értékű lexikális elemek vehetnek részt. Az ilyen helynevek keletkezésében tehát - az adott kifejezés helynévisége szempontjából - a nyelvi szerkesztés nem játszik szerepet, vagy (egyres formáiban) legfeljebb másodlagos jelentőségű. Nem sorolom tehát ide az olyan, metaforikus szemléleten alapuló, grammatikai szerkesztéssel alkotott kétrészes neveket, mint amilyenek a *Pántlika-föld* 'föld, amely olyan keskeny, mint egy pántlika', *Divány-domb* 'domb, amelynek diványhoz hasonló alakja van' stb.

A metaforát a jelentéstani, stilisztikai szakirodalom olyan névátvitelnek tekinti, amely "két fogalom közt fennálló tartalmi /külső vagy belső, néha funkcióbeli/ hasonlóságon vagy hangulati egyezésen alapul" (Fábián-Szathmári-Terestyéni 90). A metaforát névalkotási folyamatként tehát - a helynevek jelentésszerkezetének sajátosságait is figyelembe véve - a fogalmi jegyek h a s o n l ó s á g á n alapuló névátvitelnek foghatjuk föl. Károly Sándor is figyelmeztet arra, hogy a metafora értelmezésében nem az azonosságra, hanem a fogalmi jegyek hasonlóságára kell a hangsúlyt helyeznünk, mivel "valójában nem azonosításról, hanem egy közös fogalom alá rendelésről van ilyenkor szó, hiszen elképzelhetetlen, hogy valaki akár a múltban is azonosítsa az ember fejét a káposzta fejével" (Jelentéstan 241). Másrészt fontos annak a kiemelése is, hogy az ember számára "a dolgok azonosságát nem azok külső tulajdonságai jelentik, hanem elsősorban az a funkció, amelyet az ő társadalmi élete közben a dolgok betöltenek" (uo.). A helynevek esetében ez azt jelenti, hogy a megnevezendő denotátum sokféle jellegzetességét, fogalmi jegyét ismeri ugyan a névadó ember (méretét, alakját, talajának minőségét, növényzetét stb.), mégis ezek közül legtöbbször csupán az egyiket, a számára valamilyen szempontból leglényegesebbet választja ki a megnevezéshez. Ha egy

ilyen fogalmi jegy alapján (pl. egy domb jellegzetes alakja) úgy ad ezután megnevezést a denotátumnak, hogy egy ugyanolyan jeggyel bíró tárgy (kemence, szénaboglya, kalap, Badacsony) nevét használja fel erre a célra, akkor metaforikus megnevezéseket hoz létre.

A névadás alapjául szolgáló fogalmi jegy figyelembe vétele természetes osztályozó szempontként kínálkozik a metaforikus nevek típusainak áttekintésében. Mivel az így létrejött egyrészes nevek kizárólag valamiféle sajátos jelleget fejezhetnek ki, a névszerkezeti elemzés általános, más névtípusokra is jellemző szemantikai kategóriáit ez esetben is használhatjuk: közülük azokat kell kiemelnünk, amelyek a metaforikus névalkotásban is megjelenhetnek. (A példaként említett nevek a Nyírbátori, a Pápai és a Tapolcai járásból valók. A névalkotási típus ritkaságára jellemző, hogy a több tízezer névformából csupán 99 metaforikus keletkezésűt találtam, s a grammatikai szerkesztéssel alkotottak között is mindössze 26 olyan van, amely metaforikus szemléletet tükröz. A csekély számú név arra kényszerít, hogy az egyes jelentéstani csoportokban ez utóbbi, kétrészes névtípusból is felhasználjak némi példaanyagot.)

Magától értetődik, hogy a metaforikus nevek szemantikai kategóriái összekapcsolódnak a denotátumok fajtaival. Az alakmeghatározás például természetesebb a domborzati nevek körében, mint a vízneveknél vagy az építményneveknél. Más oldalról közelítve az tűnik föl, hogy a szemantikai osztályok - részleteiben később megvilágítandó - összefüggést mutatnak a metafora alapjául szolgáló szó közszoói, illetőleg tulajdonnévi (helynévi) jellegével.

2. A metaforikus nevek legjellegzetesebb, számban is legjelentősebb szemantikai csoportja az alakmeghatározó nevéké. Leggyakrabban domb, kiemelkedés (*Kosár-völgy, Teknő-völgy, Asztal-völgy*) megjelölésére használnak metaforikus neveket. Utak, utcák esetében görbeségük, kacskaringóosságuk lehet kifejezésre alkalmas (*Bikanyak, Lőcs utca, Sarkantyú utca*), néha pedig éppen feltűnő egyenességük (*Zsinór út*), de ívben hajló földterületek is kaphatnak ilyen nevet (*Kaszakacs, Patkó*). A kerekesség jellemezhet vizet, földterületet egyaránt (*Fillérke, Kör, Abrincsos*). Szűk, keskeny területet is megjelölhetnek metaforikusan (*Pántlika, Pántlika-erdő, Sodrófa utca*).

A fenti jelentésviszonyok természetesen nemcsak metaforikus úton fejezhető ki: használhatnának egyszerűen *Nagy-domb, Lapos-völgy, Görbe utca, Kerek-tó, Keskeny-föld* neveket is. A metaforikus szemléletű helynevek - különösen a jelentésbeli névalkotással keletkezett egyrészes nevek - stilisztikailag gazdagabbak, információtartalmuk jóval összetettebb. Ezzel magyaráz-

ható, hogy a helynévtipológiák gyakran említik ezeket humoros neveknek, a néphumor adta megnevezéseknek (ez azonban természetesen nem névtörténeti, hanem névstilisztikai kérdés).

A metaforikus alakmeghatározás vonatkozhat olyan sajátos formájú területre, objektumokra is, amelyeknek más módon nehéz lenne az alakját kifejezni (*Fecskefarok*: Pesty adatközlője szerint "fecskefarok formára megy ki", *Gatyaszár utca*, *Citera*, *U betű dűlő*, *Ipszilonok* 'ilyen alaprajzú lakóházak', *Galambház* 'épület', *Napóleon kalapja* 'a zánkai úttörőváros bejárata'). A Balatonfelvidéken, főleg a Káli-medencében előforduló különleges helynévfajták, a sziklanevek között több metaforikus eredetű is van (*Kis kalap*, *Nagy kalap*, *Rétes-kő*, *Laci kemence*, *Nagy kemence*, *Csótány háza*, *Ördög ágya*).

A közsői eredetű metaforikus helynevek közt csak elvétve találunk olyanokat, amelyek nem alakmeghatározó szerepűek. Veszekedős, békétlen lakóiról, elhanyagoltságáról kapta több helyen is egy-egy falurész a *Dzsungel* nevet; távoli, kietlen terület a *Préri*. Az elhelyezkedés hasonlósága miatt nevezik *Rókalyuk*-nak a domboldalba bevált kunyhósort, *Metró* a neve Tapolcán a föld alá süllyesztett nyilvános illemhelynek.

A metaforikus helynevek között természetesen nem tartjuk számon a teriomorf, illetőleg antropomorf szemléleten alapuló földrajzi közneveket (*hát*, *gerinc*, *nyak*, *láb* stb.). A metaforikus jelentésváltozás ezekben a szavakban a földrajzi köznévi jelentés kialakulása során ment végbe, így nem a névalkotás jellegzetessége. Határesetek azonban itt is előfordulhatnak. A Tapolcai járásban három vízátfolyónak is *Lúdgége* a neve, két sziklacsoportot pedig *Közsák*-nak hívnak. Ezek a másutt szokatlan megnevezések az adott területen (metaforikus eredetű) földrajzi köznévként számítanak: a kötet szótári része tartalmazza is őket. Ennek megfelelően tulajdonnévként a hasadással keletkezett nevek között tarthatók számon.

Annak áttekintése, hogy a metaforikus nevek alapjául szolgáló közszók milyen fogalmi körből kerülnek ki, sajátos ellentmondást fed fel előttünk. A ritka, különleges helynevek jórészt nagyon is mindennapi tárgyak, dolgok (használati eszközök, berendezési tárgyak, ruhadarabok stb.) neutrális stílushatású neveiből alakultak. Olyan szó, amely közsői értékében is gazdag asszociativitású (*Csótány háza*, *Ördög ágya*, *Napóleon kalapja*), alig található közöttük. A metaforikus helynevek stilisztikai töltetét tehát nem a név lexikális szintje adja, hanem a lexémáknak a névben betöltött funkcionális-szerkezeti felhasználási módja és szerepe.

3. Nyelvileg különös, sajátos jelenség maguknak a helyneveknek helynévként való metaforikus használata. Szabó T. A. jó csokorra valót gyűjtött össze a *Jerikó, Csikágó, Bosznia-féle* határ- és településrésznevekből, hozzáfűzve, hogy ezek eredetét általában nehéz meghatározni, s hogy jobbára a "néplélektan érdekkörébe" tartoznak (MNy. 30: 170). A jelenség nyelvi arculatát is megismerhetjük azonban, ha a metaforikus eredetűek között vizsgáljuk az efféle helyneveket. J. Soltész szerint "a tulajdonnévhez a rá vonatkozó történelmi, földrajzi, mitológiai, irodalmi stb. ismereteink olyan tudattartalmat kapcsolnak, amely az eredeti denotátumon kívül - hasonlóság, illetőleg érintkezés alapján - más egyedre, több egyedre is vonatkoztatható" (Tulajdonnév 35). Példái között találjuk a "Páris, az én *Bakonyom*", "Debrecen, a kálvinista *Róma*" kifejezéseket. Szathmári István Ady helynévi szimbólumait vizsgálva a nevek konnotációjának fontosságát hangsúlyozza. A szimbólumalkotás oly módon történik, hogy "a költő ... valamely földrajzi helynek kiemeli egy vagy több, a közösség tudatában is kisebb-nagyobb mértékben meglévő, ill. sokkal gyakrabban csak a saját meglátásából következő sajátosságát ..., és a továbbiakban a földrajzi név már ezeknek az elvonatkoztatott, felnagyított és általános jelentőségűvé tett jelenségeknek a jelképe lesz" (NévtMűv. 175). A J. Soltésztól és Szathmáritól más-más aspektusból tárgyalt folyamat a kiemelés és az absztrakció logikai-jelentéstani műveleteit is tartalmazza: ugyanez az alapja a tulajdonnevek köznevesülésének is.

A jelenséget más oldalról, a névalkotásnak, a névtelen helyek elnevezésének szándéka felől is megközelíthetjük. A névadó ember tudatában a megjelölendő hely egy jellemző vonása (pl. az, hogy 'hideg') olyan, általa ismert helynevet idéz fel, amelynek információtartalmában, konnotációjában - legalábbis számára, de gyakran másoknak is - ugyanez a motívum dominál: s elnevezi a falurészt, határrészt *Szibériá-nak*. Úgy is mondhatnánk: mivel *Szibéria* a hidegség fogalmát képviseli, mintegy szimbolizálja, felhasználható a denotátum ilyen szemantikai jegyének kifejezésére. A névadás a fogalmi jegyek hasonlósági érintkezésén alapul, így ezeket a neveket joggal tárgyalhatjuk a metaforikus helynevek között.

A helynevek metaforikus használatának belső tagoltságát, összefüggéseit nemcsak a rendelkezésre álló szűkös anyag (a 3 járásból összesen kb. 30 név) miatt nehéz bemutatni, hanem a jelenség természetéből adódóan is. Ugyanazt a jellegzetességet, fogalmi jegyet többféle helynévvel is kifejezhetik: pl. a 'távoli hely' lehet *Abesszinia, Sanghaj, Doberdó, Klnai negyed*; másrészt pedig egy-egy helynév többféle sajátosság kifejezésére is

fölhasználható: *Amerika* 'távoli (határrész)', 'gazdagok lakta (falurész)'. Sok esetben nem állapítható meg egyértelműen az érintkezés fogalmi háttere, vagy éppen egyszerre több motívum is szolgálhatott a névátvitel alapjául: pl. *Hortobágy* 'távoli, sík, pusztta terület, ahol lovakat tartanak (a Tapolcai járásban)'. Arra is van példa, hogy a metaforikusan használt helynevet valamilyen ellentétes fogalmi jegy jelölésére alkalmazzák: Makó legszegényebb részét *Bécs*-nek hívják (Inczeffi: Makó 151), *Amerika* a neve Salgótarján egyik szegénynegyedének (Hlavacska: Salgótarján utca-nevei. St., 1989. 14).

A helynévi alapú metaforák lényegesen kibővítik azt a szűk szemantikai mezőt, amelyben a közszói eredetű metaforikus helynevek felhasználhatók a denotátum egy-egy sajátos jegyének kifejezésére. A fentiekben már láttunk néhány példát a távol fekvő helyek metaforikus megjelölésére. A *Kis-Bakony* erdőt jelöl, a *Gecemán* bokros, fás legelő neve, bortermő terület a *Kis-Tokaj* és a *Kis-Badacsony*. A hely, falurész lakóira utal a *Brazília*, *Kis-Amerika* (hazatelepült, gazdagabb emberek lakják), a *Sanghaj* (Cigányok lakta utca), főleg munkások élnek az *Angyalföld* nevű falurészben. Többfelé előfordul, hogy *Lordok háza*-nak nevezik a hivalkodóan gazdag bérházakat. A hely funkciójára utal a *Bethlehem* (istálló, major neveként ötször is előfordul a vizsgált anyagban), lovakat tartanak a *Kis Hortobágyon*-on, a *Fehér ház* irodaépület neve.

Ha a metaforikus névadás alapjául szolgáló helynevek származási körét tekintjük át, feltűnik, hogy különösen sok közöttük a magyar nyelvterületen kívüli név. A névadók ezeket személyes emlékekből – katonaság, hadifogság (*Doberdó*, *Szibéria*), kivándorlás és hazatelepülés (*Amerika*, *Brazília*) – éppúgy ismerhetik, mint hallomásból, a sajtóból stb. (*Abessztínia*, *Sanghaj*). Egészen újak is vannak közöttük (*Fehér ház*, *Lordok háza*). A legismertebb bibliai helynevek (*Bethlehem*, *Getsemáne*) is szerepelnek. A magyar helynevek közül csak igen ritkán használják fel egy-egy közeli hely megnevezését (pl. a Tapolcai járásban: *Kis-Bakony*); talán a távolabbi helyek kevésbé ismert volta, a csupán egy-egy jellegzetességük ismeretére korlátozódó szemlélet ennek a magyarázata. A szinte nemzeti jelképnek tekinthető nevek (*Tokaj*, *Hortobágy*, *Badacsony*) mellett olyan újabbak is szerepelnek, mint az *Angyalföld*, a *Rózsadomb*, vagy a 60-as évek filmsikerére utaló *Vil-lanegra* (egy magányos erdei ház neve).

Érdeemes megemlíteni, hogy Mikesi Sándor főúri birtokokról idéz jellegzetes metaforikus neveket. A névadás körülményeit ilyen esetekben általában nem túl nehéz földeríteni. Így került Ibrányba a latin *Tusculanum* 'Cicero nyaralóhelye' *Tuskolány* formában,

Nagykállóba pedig az *Elysium* (>Ilizium) vagy a *Champ Elysée* és a *Bellevue* (MNY. 60: 351).

A helynévi eredetű metaforikus nevek között több olyat is találunk, amely a *kis* jelzővel fordul elő. Ezeket a neveket szerkezeti szempontból egyrészesnek kell tekintenünk, hiszen a jelző nem magára a denotátumra vonatkozik (soha nincs például jelző nélküli vagy *nagy-nyal* alakult névpárjuk), hanem mintegy hasonlító szerepe van: a *Kis-Szibéria* azt mondja el denotátumáról, hogy 'majdnem olyan hideg, mint Szibéria'. A *kis* jelzőnek közszerkezeteiben is lehet hasonló szerepe (pl. Valóságos *kis* Amerika ez a hely!).

A metaforikus nevek azon rétegét, amely etimológiailag áttetsző helynéven alapul, különösen óvatosan kell kezelni. A *Fehér-ház*, *Rózsa-domb-félék* ugyanis természetesen gyakoriak a grammatikai szerkesztéssel alkotott kétrészes nevek csoportjában. Jelentésszerkezetük ez esetben: 'fehérre festett falú épület', 'vadrózsával benőtt kiemelkedés'. Metaforikus névnek csak akkor tarthatjuk őket, ha a megnevezés körülményeivel teljesen tisztában vagyunk, s az kétségtelenül azt bizonyítja, hogy 'az USA kormányának székhelye', ill. 'Budapest elegáns városrésze' jelentésű nevek helynévi felhasználásáról beszélhetünk. Más példákat is említhetnénk, amelyek az e típusba tartozó nevek igen körültekintő vizsgálatára figyelmeztetnek bennünket. A vanyolai (Pápai járás) *Balkán* a falu legszélső dűlője, de mégsem távoli határrészre utaló név, hiszen tudjuk, hogy az első világháború után hosszabb ideig dohányt termeltek benne, azaz valójában a termelt növény (*Balkán* dohány) nevének metonimikus átviteléről van ez esetben szó.

A metaforikus úton keletkezett nevek eddig áttekintett típusaiban találunk olyanokat is, amelyek nem lexémák jelentésváltozásával keletkeztek. A *Csótány háza* 'szikla', és a *Kis-Amerika* nevekben grammatikailag szerkesztett szintagmákat találunk. Mégsem a grammatikai szerkesztéssel alkotott nevek között kell tárgyalnunk őket, hanem a történeti tipológiának a jelentésbeli névalkotással foglalkozó fejezetében. A jelenség megítélésének elvi alapja ez esetben is az, hogy milyen nyelvi változáson alapul egy-egy hangsor névsége, miféle tényezők tesznek alkalmassá egy-egy morféma-összetételt a névként való funkcionálásra. A fenti esetekben ezt a mozzanatot nem a nevek nyelvi megszerkesztésében találjuk meg, hanem a jelentés megváltozásában. Felfogásunk a jelentéstan általános megállapításainak is teljesen megfelel: a jelentésváltozások nemcsak a lexémákat, hanem a szintagmákat is érinthetik. A nevek funkcionális szerkezete is alátámasztja álláspontunk helyességét: a grammatikai szerkesz-

téssel alkotott nevek mindig kétrészesek, a metaforikusak (a kérdéses altípus is!) csak egyrészesek lehetnek.

4. A metaforikus nevek alábbi csoportjában kizárólag szintagmatikus szerkesztettséget mutató nevek találhatók. A szerkezet főtagja minden esetben földrajzi köznévi (vár, tanya, kunyhó, temető), a bővítmény pedig egyetlen szemantikai jegyet jelöl meg, azt, hogy valamiből sok található a területen. A *Kacsavár* határrésznév például csupán azt az egyetlen információt adja meg a denotátumáról, hogy ott sok vadkacsa él. A helynév egyrészes (ezért sem tarthatjuk grammatikai szerkesztéssel alakult névnek), a *vár* elemnek a névben nincs földrajzi köznévi névrész-szerepe, csupán a lexikális szerkezet szintjén mintegy helynévszerűsíti a nevet.

A névtípus szemantikai tartalma főleg gazdag állatvilágra vonatkozik: *Békavár, Kecskvár, Tetűvár, Rókavár, Bagolyvár, Madárkunyhó, Szarkatanya, Rókatemető, Póktemető*, de az ott lakó emberekre is utalhat: *Cigányváros, Ferencváros* (több Ferenc nevű lakik az utcában), *Katonavár* (ilyen családnevűek laknak ott), *Gogyvavár* (Tapolcafő gúnyneve: a tapolcafőieket gogyvások-nak nevezik), *Bundavár*.

A nevek teljesen "szabályosnak" tűnnek föl, látszatra beillenek a nevek többségét adó kétrészes névtípusok közé. Ezen névmodellek hatása lexikális alkatuk megformálásában kétségkívül szerepet is játszik. A hangsor denotátumokra vonatkoztatása azonban már jelzi a lexikális és a funkcionális-szerkezeti szint közti ellentmondást, feszültséget, s ez e neveknél is stilisztikai érték forrásává válik.

5. A metaforikus nevek gazdag asszociativitásának, erős stilisztikumának következménye, hogy használati értékük korlátozottabb: humoros, játékos jellegük miatt kiszorulnak bizonyos kommunikatív helyzetekből. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy e nevek jó része élőnyelvi gyűjtésekből került elő, történeti adatunk jóval kevesebb van róluk. A lejegyzők talán nem találták eléggé komolynak, hivatalosnak az ilyen helyneveket ahhoz, hogy térképeken, határjárási jegyzőkönyvekben stb. is föltüntessék őket. Pedig minden bizonnyal a helynévadás ősi rétegébe tartoznak.

Jegyzetek

1 Amikor 1971 őszén Andrássyné Kövesi Magda – nekünk már akkor is csak Magdi néni – finn nyelvóráira jártam, még nem gondoltam, hogy névtani érdeklődésemben finn nyelvtudásom valaha közvetlenül is segítségemre lehet. Pedig a finn nyelvnek s ezen keresztül a finn helynévkutatók munkáinak ismerete nélkül ma bizonyára más lenne a nevekről vallott felfogásom, s talán ez az írás sem abba az elméleti keretbe illeszkedne bele, mint aminek a részeként megszületett. Az 1960-as években A.Kövesi Magda az elsők között maga is ismertetett finn névtani munkákat. Példáját azóta e téren is igyekeztem követni.

2 Vö. a Papp István által definiált **j e l e n t é s b e l i s z ó a l k o t á s** kategóriájával: MNyj. 9:80.

Metaphorische Ortsbenennung

Ein Unterkapitel aus der Geschichte der Ortsnamentypologie

Die präzise Eingrenzung der Ortsbenennungsweise wird durch den Umstand erschwert, dass wegen der Vielfalt der Termini und Betrachtungsweisen in der bislang vorliegenden Literatur die bisherigen Forschungsergebnisse nur sehr vorsichtig aufeinander zu beziehen sind: in der gegenwärtigen Beschreibung kommen ebenso mehrfache Überdeckungen wie bislang nicht aufgezeigte weisse Flecken vor.

In meiner Arbeit verstehe ich unter dem Begriff metaphorische Ortsnamensgebung die Kategorie eines Modells von Ortsnamensanalysen, welche die Untersuchung der beschreibenden von der historischen Typologie klar unterscheidet. Gerade diese Differenzierung ermöglicht, dass wir die Elemente der synchronen und diachronen Betrachtungsweise im Ortsnamenssystem aufeinander beziehen und in ihrem Wechselverhältnis beleuchten können.

Die metaphorische Benennung des Ortes ist eine eigentümliche Form der bedeutungstragenden Namensschöpfung. Der vorhandene lexikalische Grundbestand einer gegebenen Sprache (Wort und Name) dient der Basis der Benennung insofern, als dass die Sinnveränderung das Moment des sprachlichen Aufbaus entbehrt.

Die typischste und von der Häufigkeit her auch die bedeutendste semantische Gruppe der metaphorischen Namen ist die Gruppe der gestalt-bestimmenden Namen. Namen wie *Bikanyak* 'Stiernacken', *Citera* 'Zither' beziehen sich auf solche Objekte, die sich gut bestimmen lassen; auch der lexikalische Hintergrund ist relativ homogen: meistens dienen der Namensübertragung Namen alltäglicher Gegenstände, Werkzeuge als Basis. Der stilisierte Wortinhalt der Ortsnamen gibt den Lexemen eine eigentümlich funktionalistisch-konstruierte Rolle.

Die assoziative Grundlage kann nicht nur ein allgemeines Wort sein: es kommt vor, dass die Übertragung von Besitznamen, Ortsnamen ähnlich den Begriffsmerkmalen geschieht. Die zugrundeliegenden Metaphern in Ortsnamen wie *Szibéria* 'Sibirien', *Sanghaj* 'Shanghai' erweitern das enge semantische Feld, in welchem die ursprünglich allgemeinen Worte der metaphorischen Ortsnamen das Denotat für einzelne eigentümliche Ausdrucksmerkmale sind.

Die dritte Untergruppe der metaphorischen Namen (wie *Kacsavár* 'Entenburg', *Rókvár* 'Fuchsburg' bildet bereits einen Übergang zu Namen, die durch eine grammatikalische Konstruktion gebildet werden: hinsichtlich der Konstruktionsart und der semantischen Analyse lassen diese sich am ehesten zu den metaphorischen Ortsnamen dazureihen.

István HOFFMANN

**On some questions of the typology of syntax:
The cases of Hungarian and Russian**

László HUNYADI

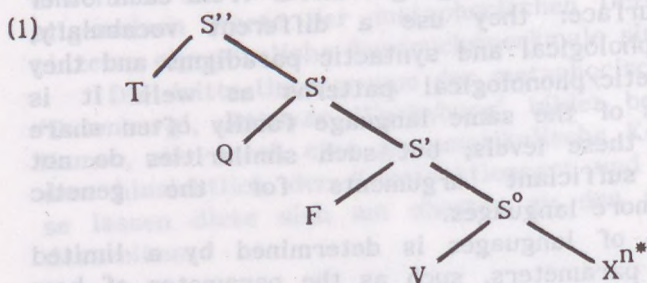
1. As we know, a large number of languages differ from each other significantly on the surface: they use a different vocabulary, they have different morphological and syntactic paradigms and they can have diverse phonetic/phonological patterns as well. It is also true that languages of the same language family often share important properties at these levels; but such similarities do not necessarily constitute sufficient arguments for the genetic kinship of these two or more languages.

The overall structure of languages is determined by a limited number of quite general parameters, such as the parameter of how the interrelation of linguistic elements is represented, or the parameter of how major semantic relations can be expressed by linguistic form. Since the number of values for each of these and other parameters is much less than the number of language families, it is straightforward to say that languages of different language families can share quite important general properties. Moreover, since there is a hierarchy of parameters according to which the choice of one of them may determine the choice of another, it is often the case that two languages, coinciding in one parameter, necessarily coincide in another. This condition is the basis for typological relations.

One of the major questions of the organisation of linguistic structure is, how the interrelation of linguistic elements is formally expressed. Quite generally, for the organisation of the linguistic material each language chooses its parameter from the dichotomy "morphology/syntax". Namely, they either have a (relatively) rich morphology to do the job and leave syntax (quite specifically: word order) for other purposes, or they use syntax to express major relations, in which case morphology (if they have any at all) may take care of the expression of some other features.

Hungarian and Russian, languages of different language families, share in common a relatively rich morphology and they choose this parameter to express major syntactic relations. As a consequence of the above mentioned interdependence of morphology and syntax, both languages can use syntax (the order of elements) for other purposes. In this paper I will show that a) in both languages syntax generally serves communicative and logical purposes and b) they do so using a very similar surface configuration (syntactic structure).

2. Following É. Kiss (1987), Hungarian sentence structure has a flat propositional component, S, containing V and its arguments, and this component is preceded by a hierarchical structure of operator positions, cf. (1):

The left periphery of the flat propositional component serves the expression of the communicative functions of 'topic' (in T) and the logically prominent part of comment, i.e. 'focus' (in F), and 'quantification' in Q. As an example, cf (2):

(2) [_T Péter [_Q minden nap [_F hétkor [_S indul az iskolába]]]]
 Peter every day at seven starts for school

Characteristically, S always starts with the verb, whereas its arguments following it are unordered (a change of their order does not result in a different interpretation). F can be filled in by one type of argument only, and T and Q can accommodate an unlimited number of arguments.

Phonetically, an element in T has a special "topic-intonation" and does not carry main stress, elements in Q and F may equally have main stress, but the leftmost element necessarily does. The flat S does not have a distinct stress or intonation.

3. Russian seemsto have an even more flexible surface configuration. As it is widely argued (cf. Золотова 1973, Земская 1973), Russian has two 'varieties'. In the 'spoken variety' the

logically most prominent element precedes the verb (quite similarly to Hungarian), but in the written variety it (usually) follows the verb. As it may be expected, it is quite straightforward to assign a similar syntax to the 'oral variety' of Russian, cf. (3):

- (3) [_T Петр [_Q каждый день [_F в шесть часов [_S отправляется в Peter every day at seven o'clock starts for школу]]]]
school

On the other hand, it would be quite undesirable to hypothesize that two distinct syntaxes exist for Russian; it must be counterintuitive. The puzzle of the 'written variety' can be solved in the following way. We should allow for every major linguistic element to be positioned in T, including the verb. If we do so, then both 'varieties' of Russian can be assigned the same syntactic structure; cf. an example of the 'written variety' in (4):

- (4) [_T Пришел он домой [_F поздно [_S вчера вечером]]]
came he home late yesterday evening

This representation of (4) is also justified semantically: with the verb in T we get a topic-interpretation like "as far as his coming home is concerned...", (cf. the typical topic-interpretation of (3) with Петр in T: "as far as Peter is concerned...").

This solution of the dilemma between the two varieties of the Russian sentence reveals a significant difference between the two languages: whereas in Russian the verb does not have a fixed position, in Hungarian the position of the verb is fixed: if we want to make a verb 'topic', we should make a copy of it in the form of the infinitive and put it in T; cf. (5):

- (5) [_T Olvasni [_F tegnap [_S olvastam]]]
to read yesterday I read (it)

This also accounts for another slight difference between the two languages: whereas in Hungarian the focussed element should immediately be followed by the verb (cf. an ungrammatical variant of (2): * [_T Péter [_Q minden nap [_F hétkor [_S az iskolába indul]]]), it is not a necessary condition in Russian; cf. (6)=(7):

(6) [_F Когда [_S Иван пришел?]]
 When Ivan came

(7) [_F Когда [_S пришел Иван]]

As a consequence, the syntactic status of an element Arg₂ in a structure like [[_Q Arg₁ [_S Arg₂]] in the two languages is determined in a different way: in Hungarian, Arg₂ is automatically in F, cf. (2), whereas in Russian, Arg₂ is in F, if it is stressed (cf. (8)), and it is in S, if it is unstressed (cf. (9)):

(8) [_Q Всегда [_F Иван [_S помогает маме]]]
 always Ivan helps mother

(9) [_Q Всегда [_F Иван [_S помогает маме]]]

4. As we have seen, the underlying structure of the Hungarian and Russian sentences is a suitable model to represent a) the various surface configurations and b) the communicative functions the given configurations are assigned. Besides this, the same underlying sentence structure is capable of representing the main logical functions in a sentence, i.e. scope relations as well. The basic rule is this (to be put somewhat informally):

(10) An operator precedes its scope.

According to it, as in most languages, an interrogative or a negative particle should be fronted (we do not mention plausible examples here). Moreover, if two operators occur in a sentence, then the one, preceding the other will have wider scope (thus, an operator in Q has wider scope than the one in F or in S); cf. (11a)=(12a) and (11b)=(12b):

(11a) [_Q Mindent [_F Péter [_S evett meg]]]
 everything Peter ate CONV
 'For everything, it was Peter who ate it' (nothing was left for anyone else)

(12a) [_Q Все [_F Петр [_S съел]]]
 everything Peter ate

(11b) [_F Péter [_S evett meg mindent]]

'It was Peter who ate everything' (others may only have eaten some of the meal)

(12b) [_F Петр [_S съел все]]

5. In a short paper like this it is not possible to discuss many interesting details of the typological comparison of two, genetically unrelated languages (for more discussion see Hunyadi (to appear)). This time it was only possible to demonstrate the following main points: a) morphological richness is a typological feature of the two languages; b) this feature allows for syntax to function as the representation of communicative roles; c) both languages express the same roles and d) they express them in a very similar syntactic structure; e) both languages use the same rule to express the same basic logical relations by the help of this syntactic structure; f) regarding the position of the verb, Hungarian seems to be more configurative (less free in word order) than Russian; g) (as a significant "by-product") the analysis could also reduce the two varieties of Russian to one, getting rid of quite a lot of further theoretical complications as well.

References

- É. Kiss, Katalin, (1987), *Configurationality in Hungarian*. Budapest
Hunyadi, László, (to appear), *Лекции по синтаксису русского языка*
Земская, Е.А., (1973) (ed.), *Русская разговорная речь*. Moskva
Золотова, Г.А., (1973), *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Moskva

Ómagyar szövegek íráshibát feltételező értelmezései

JAKAB László

1. Andrásyné Kövesi Magda tudományos munkásságának fő területe a finnugor nyelvtudomány, de gyakran foglalkozott kimondottan magyar nyelvészeti kérdésekkel is. Egyik emlékezetes tanulmánya az Ómagyar Mária-siralom sokat vitatott szavával, a *ualallal* foglalkozik (MNyj. 3:136-7). Ebben megfogalmaz egy sarkalatos alapigazságot: "Egy bizonytalan adatra pedig nem épülhet fel egyetlen magyarázatkísérlet sem, különösen ha az önkényes szöveg-kiigazítással is párosul" (i. h. 137).

A. Kövesi Magda ezt a figyelmeztetést Négyesy László egyik merész eljárásával kapcsolatosan írja le. Négyesy ugyanis az ÓMS. *hul* szavában íráshibát feltételez, a szó elején levő *h* szerinte *k* helyett került a szövegbe, a szó eredetileg *kül(l)* 'köll' lehetett. És ennek alapján próbálja értelmezni az ÓMS. megfelelő helyét, nem sok sikerrel (MNyj. 23:376).

Sajnos, az ilyen önkényes kiigazításokra napjainkban is találunk példát. Kétségtelen, hogy legrégibb szövegemlékeinkről már sok-sok tanulmányt, könyvet írtak. Egyes kétséges szavaikról, kifejezéseikről pedig különösen gazdag irodalom áll rendelkezésünkre, így természetesen egyre nehezebb újat mondani róluk. A megoldatlan probléma azonban izgatja a kutatók fantáziáját, és megpróbálnak minden módon közelebb jutni a megoldáshoz, így olykor segítségül hívnak egy-egy feltételezett íráshibát. A továbbiakban íráshibára épülő magyarázatokat vizsgálok meg, de amint látni fogjuk, már az íráshibák terén sem könnyű újat mondani, elődeink már ezekre is gondoltak.

2. Martinkó András "Az Ómagyar Mária-siralom hazai és európai tükörben" című könyvében (Budapest, 1988) foglalkozik a nyelvemlék *kyniuuhad* szavával is (145-7). A *buabeleul kyniuuhad* szerkezet eddigi értelmezése 'búja belül kinyújtsad (kiemeld)', Martinkó szerint ezt eddig senki sem vonta kétségbe (145). Ő viszont nem fo-

gadja el ezt az értelmezést. Az emlék latin nyelvű változatának segítségével kikövetkezteti, hogy a megfelelő helyen a bánat, a fájdalom könnyítéséről, enyhítéséről van szó. Tehát ehhez a jelentéshez kell idomítani a *kyniuhhad* alakját, csupán az a helyébe e-t kell tenni, és meg van oldva a probléma. Nyilván a másoló követett el hibát. A szó olvasata így: *künyühhed*, a jelentése pedig 'könnyítsed' (146-7).

Az adat ilyenforma kiigazítására nem Martinkó gondolt először. Dolgozatának ez a szakasza, ahogy írja, már régen készen volt, "amikor felsejlett" benne, hogy Négyesy László is "valami ilyesmiről" beszélt (MNy. 23:378). Utánanézett, és megállapította, Négyesy "nem valami ilyesmit, hanem szinte szórólszóra ezt írta" (147). Ezután hozzáfűzi: "A nyelvtudomány eleresztette a füle mellett Négyesy ötletét. Csak Pais Dezső utalt – helyeslőleg – rá MNy. 1950. 52" (uo.). Nyilván azért, hogy elgondolásának nagyobb súlyt adjon, hozza elő a szerző Pais Dezső nevét. De eljárásának van egy kis szépséghibája: Pais Dezső azon a helyen, amelyre Martinkó hivatkozik, egy árva szót sem szól az ÓMS. *kyniuhhad* adatáról.

A továbbiakban Martinkó megállapítja, hogy Négyesy a *beleul*-lel "nem tud mit kezdeni" (147), ugyanis a "valamiből könnyíteni" vonzatot szokatlannak tartja. A szerző tehát megkísérli a vonzatot és az értelmezést elfogadhatóvá tenni. Magyarozatát ismét egy kis kiigazítással kezdi: "*buabeleul* (inkább *bua beleul*)", vagyis az egybeírt adatot szétválasztja, hogy ezzel is támogassa azt az elgondolását, hogy a *beleul* nem rag, hanem névutó (147). Az így alkotott névutós szerkezet nem azt jelenti, hogy 'bújából', hanem azt, hogy 'búján ~ fájdalmán belül', azaz 'fájdalmában'. A *buabeleul kyniuhhad* értelme tehát 'enyhítsd ~ könnyítsd fájdalmában' (uo.).

Nem Martinkó az egyetlen, aki a *beleul*-t névutónak tartja. Benkő Loránd az 1980-ban megjelenő "Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei" című könyvében részletesen meg is indokolja, miért tartja a vizsgált adatot névutónak (277-81). Az egybeírás lényeges momentum, de nem perdöntő, efelől a *beleul* még lehet névutó. Benkő azonban a kérdéses helyet így értelmezi: 'bújából kinyújtsd' (i. h. 60). Szerinte tehát a *beleul* honnan? és nem hol? kérdésre felelő névutó.

Vizsgáljuk meg, lehetséges-e a Martinkó által felvetett értelmezés! Kezdjük a névutó kérdéssel! A *belül* névutó ma *-n* ragos névszóval alkot szerkezetet (*házon belül*), kezdetben azonban rag nélküli névszóhoz kapcsolódott. A kódexekből lehet ilyen adatokat idézni: "Az *varasnak kapwya belol*" (NySz.). Tehát a Martinkó-féle értelmezés alaktani része igazolható.

Azt is vizsgálunk kell, hogy a feltételezett kifejezés élt-e, vagy egyáltalán élhetett-e. A *bú* és a *belül* szavak kétségkívül megvoltak az ÓMS. keletkezésének idején, de létezett-e akkor a *könnyít* ige? A szó eddig ismert első előfordulása 1508-ból való (TESz.). Ez az ÓMS. keletkezéséhez viszonyítva több mint két évszázaddal fiatalabb adat. Ez persze nem jelenti azt feltétlenül, hogy nem élt a szó korábban is, de meglétét igazolni nem tudjuk, ezzel tehát Martinkó feltételezését már nem lehet támogatni.

Végül azt is meg kell néznünk, hogy a *búján belül könnyít* vkit kifejezés élt-e valaha. A rendelkezésünkre álló nyelvtörténeti adattárakban nincs rá példa (NySz., SzT.), és természetesen az értelmező szótárak sem ismerik (CzF., ÉrtSz.). Sőt, olyan példánk sincs a régiségben, amelyben a *könnyít* ige mellett belső helyviszonyt kifejező határozó áll. Az értelmező szótárakban sincs ilyen. Az ige vonzata lehet tárgy: *könnyít* vmit, vagy állhat mellette *-n* ragos határozó: *könnyít* vkin/vmin.

A Martinkó által ajánlott megoldást tehát nyelvtörténeti adatokkal nem lehet igazolni. Hiába próbálta a szerző a *kyniuhhad* alakját elméletéhez igazítani, a tények makacsok, nem lehet őket tetszés vagy igény szerint megváltoztatni. Nem hiába aggályoskodott Négyesy a "*valamiből könnyít*" vonzat miatt, és nem hiába eresztette el a nyelvtudomány a füle mellett ezt az ötletet, Martinkónak sem sikerült elfogadtatnia. Marad tehát a régi, általánosan elismert értelmezés, amíg valakinek nem sikerül egy jobbal előállnia.

3. A. Molnár Ferenc a *Halotti Beszéd és Könyörgés feze* szavának titkát próbálja hasonló módszerrel megfejteni (MNy. 82:169-90). A szerzőnek igaza van, amikor azt írja, hogy "Nincs még magyar szó, amellyel a filológia csak megközelítően is annyit foglalkozott volna, mint a *feze*-vel" (uo. 169). Éppen ezért újat mondani róla roppant nehéz. Amint dolgozatából kiderül, A. Molnár is az elméletet gondolta ki először: "a vizsgált értelmezések szakirodalmát csak magyarázataim alapötleteinek a megszületése után tanulmányoztam át" (i. h. 189). S mi a szavunkra vonatkozó alapötlet? Ezt is a szerző szavaival mutathatjuk be leghívebben: "Mivel a *feze* írásképű szó megfejtésére nincs esély, a problémát a jelentés oldaláról közelíthetjük meg. Ekkor pedig szinte magától kínálkozik egy megoldás, amely a rejtélyes szóhoz 'kezdet, eredet, ősapá' jelentést fűz, majd egy lépéssel tovább menve, a *feze*-ben íráshibát lát *feye* helyett" (uo. 180-1).

A kérdés irodalmát áttanulmányozva azután A. Molnár megállapíthatta, hogy már Sajnovics János gondolt erre az értelmezésre (170), és Sajnovics gondolatát átvéve Imre Sándor meg is fogalmazza, hogy a *feze* alakban íráshiba van (173).

A sokat vitatott szó ilyen összefüggésben fordul elő a HB.-ben: *Ádám a bűnbeeséskor "Num heon muga nec. de mend w foianec halalut evec. Horoguvec isten. es veteve wt ez muncas vilagbele. es levn halalnec es puculnec feze. es mend w nemenec. Kic ozuc. miv vogmuc". A. Molnár szerint ezt így kell értelmezni: "[Ádám] Nem csupán a maga számára, hanem az egész fajtája számára halált evett. Megharagudott az Isten, és ebbe a gyötrelmes világba vetette őt, és a halálnak és a kárhozatnak (bűnnek, pokolnak) lett a kezdete, és az ő egész fajtájának. Kik azok? Mi vagyunk" (181). A vizsgált rész értelmezésének "oldottabb" változatait is megadja: Ádám "a halál és kárhozat (vagy: bűn) kútfeje lett, és tőle eredt az egész emberi nem (is)"; "És Ádámtól származott el a halál és a kárhozat (vagy: bűn), és tőle eredt egész fajtája is"; "És a halálnak és a kárhozatnak (vagy: bűnnek) lett ősapja, és az egész emberi nemnek" (uo.).*

Az alábbiakban megvizsgálom, igazolható-e az íráshiba feltételezése. Maga a szerző állapítja meg a következőket: "A HB. és K.-ben van ugyan egy vagy két máshonnan nem adatható, tehát ritkább, illetve elavulóban levő szó (*isa, unuttei.*; részben *heon*), ilyenek előfordulása azonban a *feze*-hez hasonló központi, mondat-tanilag is kulcs helyzetben kevésbé valószínű" (184). A *feze* tehát "kulcs helyzetben" van, s ilyen helyen még elavulóban levő, ritka szó előfordulása sem valószínű. Ez A. Molnár Ferenc megállapítása! Az olvasó ezek után joggal kérdezheti: elképzelhető-e ilyen "kulcs helyzetben" értelmetlen szó? Hisz ha a *feze* íráshiba eredménye, akkor értelmetlen! A szöveg lejegyzőjének nyilván feltűnt volna a hiba, és kijavította volna. De nem javította ki, vagyis a szöveg ilyen formában számára érthető volt. A HB. és K. lejegyzője kevésbé zavaró elírást is javított (*uimagguc > uimaggomuc*). Igaz, maradt betűhiba a szövegben. A *szen achscin* szerkezet első tagjának végéről a *t* lemaradt, de ez a megértést nem zavarja, nyilván ezért nem javította, vagy nem vette észre a lejegyző.

Másolási hibának szokták tekinteni a HB. *turchucat* szavát a *turchat* helyett, valamint azt is, hogy az emlék harmadik sorában hiányzik az alany (*isten*) (ÁrpSzöv. 23). Ezek sem okoztak félreértést, minthogy a temetéseken megjelenő hozzátartozók ismerték a történetet. Csak azok a kutatók tekinthetik ezeket másolási hibáknak, akik elfelejtik, hogy ez a szöveg valóban beszéd volt, sokszor elmondták a megásott "verem" szélére helyezett koporsó fölött, s így alakult ki ránk maradt formája. A nyelvemlékkel foglalkozó tudósok már régen észrevették, hogy az emlék két része között nyelvi tekintetben különbség van. A Könyörgés fordítás, a Beszéd szónoki emlék. Zolnai Gyula írja: "mondatainak velős rövidsége, világossága, gondolatainak egyszerű és mégis megható volta nem csekély szónoki tehetséget sugározat elénk" (Nyelveml. 52).

Horváth János szerint a HB.-nek a "Latin forrásához való viszonya egészben véve csak reminiscentiaszerű" (A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1944. 84-5). Majd később így folytatja a gondolatot: "valóban beszéd volt először, nem pedig írásmű; s hogy sokszor elmondták (több-kevesebb alkalmi változatban), míg végre valaki, így amint ránkmaradt, írásban rögzítette meg" (uo.). Balázs János is hasonlóképpen vélekedik: "Valóban azt kell hinnünk, hogy a magyar szöveg nem fordítás, hanem a latin minták felhasználásán alapuló, viszonylag önálló fogalmazvány" (Magyar deákság. Bp. 1980. 451). Az említett adatokban tehát nem másolási hibát kell látnunk, hanem az élő beszéd pontatlanságait, amelyek a megértést nem gátolták.

A. Molnár Ferenc a kódexekből hozott adatokkal igazolja, hogy az *y* és a *z* összetévesztésére van példa (i. h. 183). De azt nem vizsgálja meg, hogy a HB.-ben megvan-e ilyen tévesztésnek a feltétele, a lehetősége. Végezzük el most mi ezt a vizsgálatot! A kérdés tehát a következő: hogyan jelölik a szövegben a *j* hangot? Nyelvemlékünk keletkezésének idején az *i*, *j*, *y* betűk használatának későbbi szabályai még nem alakultak ki, ugyanaz a betűvető hol az egyiket, hol a másikat írta magánhangzó vagy mássalhangzó értékben egyaránt. A HB. lejegyzője a három közül csak kettőt, az *i*-t és az *y*-t alkalmazta. Már többen felfigyeltek rá, hogy az *y* alig fordul elő a szövegben (vö. Zolnai Gyula: Nyelvelml. 54; Kniezsa: HírTört. 85). Részleteiben megállapíthatjuk, hogy emlékünkből a *j* hangot mindig, szó elején és szó belsejében *i* betűvel írják. Szó elején találjuk a következő példákban: *iacob*, *iarov*, *iochtotnia*, *iorgossun*, *iöv*, *iövben*, *iutua*; szó belsejében: *foianec*, *helhezie*, *ilezie*, *kingotuiatvvl*, *latiatuc*, *Latiatuc*, *mulchotia*, *tumetivc*, *zocoztia*. Az *i* hangot 85-ször *i* betűvel, hatszor pedig *y*-nal írják az emlékekben. Például *i* van szó elején a következő adatokban: *ig*, *igg*, *ilezie*, *isa*, *isemucut*, *isten* stb.; szó belsejében: *achscin*, *gimilcictul*, *kic*, *lelic ert*, *mia*, *mige*, *vimagguc* stb.; szó végén: *ki*, *munhi*, *neki*, *szentii* stb. Az *y* csak a következő adatokban fordul elő: *ysa* (háromszor), *ysaac*, *bratym*, *feleym*. Ezekon kívül egyszer megtalálható az *y* diftongus jelölésében: *eneyc*, s ugyancsak egyszer az *ny* betűkapcsolatban: *Menyi*.

Látjuk tehát, hogy az *y*-t az *i* hang jelölésére is csak ritkán, a *j* hang jelölésére pedig egyáltalán nem használja az emléklejegyzője. Ez a megoszlás a két betű alkalmazásában lehet tudatos, de lehet véletlen, de mindenképpen tény. Megemlítem, hogy más hasonló jelenség is van a szöveg írásában. A *k* hangot egykivételével *c* és *k* betűvel írja a következő megoszlásban: szó elején mindig *k* van, szó végén mindig *c*, szó belsejében viszont mindkettő előfordul. Például: *ki*, *keseruv* stb.; *Latiatuc*, *mic*, *vogmuc*

stb.; lilki ert, neki; muncas, isemucut stb. Egy ízben *ch*-val jelöli a *k* hangot: *turchucut*.

A fentiek ismeretében nyugodtan kijelenthetjük, hogy az *y* *z*-tel való felcserélésének a lehetősége a HB. *feze* szavában a nullával egyenlő. Bármennyire is tetszetős A. Molnár Ferenc elmélete, a tények nem igazolják.

Az ilyen önkényes kiigazításokat természetesen tovább lehetne folytatni. Nemcsak ez a betű, a többi is lehet íráshiba következménye. Lehet hibás például az első betű is, cseréljük fel, mondjuk *v*-vel, és akkor *vésze* lesz a *feze*-ből. Kassai József, amint ezt A. Molnár tanulmányából megtudhatjuk, már gondolt arra, hogy adatunk kapcsolatban van a *vész* szóval (Kassai II, 196). De lehetnek a magánhangzók jelei is hibásak. Sőt miért csak egy betű téves, lehet kettő is, de melyik kettő? Azután el is maradhatott egy vagy több írásjel a szó elejéről, belsejéből, végéről. Nagyon kézenfekvő lenne például annak feltételezése, hogy a szó utolsó betűje előtt volt egy *c* vagy egy *k* jel. Az ilyen eljárásnak azonban nincs értelme, ünnepeztünk, A. Kövesi Magda szavait kell megismételnem: "Egy bizonytalan adatra pedig nem épülhet fel egyetlen magyarázatkísérlet sem, különösen ha az önkényes szöveg-kiigazítással párosul" (MNyj. 3:137).

Végül én is idézhetem Mészölyhöz és A. Molnárhoz hasonlóan Szinnyei Józsefet, aki szerint vizsgált szavunk "nem egy agynak, nem egy tollnak adott kemény munkát" (MNy. 15:121). És csatlakozhatok A. Molnár megállapításához: "Ha többen azt is hitték, hogy sikerült a megoldásra rátalálniuk, véleményüket az újabb hozzászólók rendre megcáfolták vagy megkérdőjelezték" (MNy. 82:169). Ehhez csupán azt fűzhetem hozzá, hogy az ő véleményét a tények cáfolták meg.

Miután A. Molnár Ferenc értelmezését nem tartom lehetségesnek, felvetődik a kérdés, mi az én véleményem a *feze* ügyében. Szerintem a sok cáfolt vélemény közül az látszik legvalószínűbbnek, amely figyelembe veszi azt, hogy a HB. szövege a beszélt nyelvben alakult ki. A beszélt nyelvben pedig gyakran előfordul, hogy a kapcsolt mondat az előző utolsó szavára vonatkozik. Tehát szerintem a *feze* értelme 'fészke', és a *világ* szóra vonatkozik. Ennek a nézetnek az irodalmát s a vele kapcsolatos kételyeket is A. Molnár Ferenc egyébként nagy apparátussal megírt tanulmányában az érdeklődők megtalálják.

Interpretationen altungarischer Texte, die auf der Annahme von Schreibfehlern beruhen

1. Frau Magda Kövesi Andrássys Hauptwissenschaftsgebiet ist die finnougriische Sprachwissenschaft, doch beschäftigt sie sich häufig auch mit ausgesprochen ungarischen sprachlichen Fragen. In einer ihrer ungarischen sprachgeschichtlichen Arbeit formuliert sie folgende Grundwahrheit: "Auf eine unsichere Angabe darf nicht ein einziger Erklärungsversuch begründet werden, besonders wenn er mit willkürlicher Textver- und ausbesserung in Einklang steht."

2. Leider finden sich auch heutzutage Beispiele willkürlicher Ausbesserungen. András Martinkó vermeint im altungarischen Wort ÓMS. *kyniuhhad* einen Schreibfehler zu entdecken. Seiner Meinung nach ist das *a* ein Kopierfehler, vermutlich handelte es sich ursprünglich um ein *e*, so dass sich das Wort als *könyühhed* liest und seine Bedeutung zu 'erleichtere es' wird. Seiner Meinung nach ist der Sinn der Konstruktion *buabeleul kyniuhhad* 'innerhalb des Schmerzes', d.h. 'innerhalb seines Schmerzes verschaffe ihm Erleichterung'. Diese Auffassung wird durch die Angaben nicht verifiziert! Die erste Angabe zum Verb *könnyit* stammt von 1508, während der altungarische Text in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts entstand. Ausserdem finden wir für den *búján belül könnyit vkit* -Ausdruck kein Beispiel in den sprachgeschichtlichen Unterlagen, und auch die erläuternden Wörterbücher kennen ihn nicht. Vielmehr stand neben dem Verb niemals eine (innere) Adverbialbestimmung des Ortes. Das Verb kann ein Objekt regieren: *könnyit vmit*, oder es kann im Ungarischen neben einer Adverbialbestimmung mit dem Suffix *-n* stehen, was im Deutschen einem indirekten Objekt entspricht: *könnyit vkin/vmin* 'jemandem/etwas Erleichterung verschaffen'.

3. Ferenc A.Molnár versucht im Halotti Beszéd és Könyörgés (Die Totenrede und der Bittruf) dem Wort *feze* auf ähnliche Weise ein Geheimnis zu enträtseln. Seiner Ansicht nach stand statt dem *z* ursprünglich ein *y*: *feye* und das Wort bezog sich im Kontext gesehen auf Adam. Die fragwürdige Stelle erklärt A.Molnár so: Adam "wurde der Urquell des Todes und des Schadens (bzw.: Sünde), und von ihm entstammte (auch) das ganze menschliche Geschlecht".

Die Hypothese des Abschreibfehlers ist nicht haltbar. In der Totenrede bezeichnet man den *j*-Laut kein einziges Mal mit einem *y*. Das Zeichen des *j*-Lauts ist im Sprachdenkmal immer ein *i*. Es kommt auch nur selten vor, dass der *i*-Laut durch ein *y* gekennzeichnet wird. So entbehrt A.Molnárs Deutung jeglicher Grundlage.

László JAKAB

Aki

KÁLMÁN Béla

Vonatkozó névmásaink eredete már régóta ismeretes. Használatuk kialakult ugyan az irodalmi (igényes) köznyelvben, de a tárgyalási nyelvváltozatban egyesek nem különülnek el következetesen. A kötőszószerű vonatkozó névmások kialakulása nyelvemlékeinkben nyomon követhető: egy főmondat szerepű az mutató névmás és egy *ki, mi, mely* stb. kérdő és másodsorban vonatkozó névmás összekapcsolódásából, majd összeforrásából keletkezett: megjött az, kit vártunk > megjött, akit vártunk (TESz). Az *az, ki, majd aki* sokáig vonatkozhatott személyen kívül állatra, tárgyra, földrajzi fogalomra. Egyes nyelvjárásokban ma is gyakori az ilyen tág jelentésű használata. Kiejtésének fejlődése a köznyelvben: *az, ki > akki > aki*.

Az MTSz és az ÚMTSz nem közöl példákat a nyelvjárásokból. Mutató névmásként az *az* már a Halotti Beszédben előfordul, az összeforrt alak pedig a Jókai kódexben: *meg sepre akyt megnem separtuala*.

A Szabó T. Attilától és munkatársaitól szerkesztett Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár kimeríthetetlen forrásunk, amely a XVI. századtól kezdve ontja az adatokat. A sok-sok személyre vonatkozó adat mellett egy csekély csokor a nem személyre szóló vonatkozásokból: a.) állat: 1587. Az Tehen Barom közwl az *kik* elholtak... 1597: tehenet *aki* a hidrol le esett... b.) tárgy és földrajzi fogalom: 1568. ez zanto fold *akit* owenek mond... 1582. Az Borral *akit* az Quartos Vraimtol weottem... 1582: vagion valami levelkezteok az *ki* evketh JIleti... c.) elvont fogalom: 1568. Zöchygörg az azony hazhely Rezyert atta a zölö Rezt, a *ky* öteth JIlettevolna... 1629. En azon hitre mondom az *kire* megeskütem... d.) meg nem jelölt tárgy: 1508. nagy dolog az a *kyt* eo kuan.

Az Nykk. (*aki* c.) a.) a következő módon határozza meg az *aki* kötőszószerű használatának szabályát:

"Aki A főmondatban megnevezett vagy meg nem nevezett személyre vonatkozik: az a fiú, akit tegnap bemutatattál; aki mer, az nyer. A népies irodalomban előfordul állatra, tárgyra vonatkoztatva is: a táblát, aki hibás volt (Tamási Áron), irigyeltem a nyulat, aki úgy tudott futni, ahogy én soha (Veres Péter) a köznyelv ilyenkor amely névmást használ.

Népies irodalmi példákat idéz az ESz. (aki c. alatt): Az ő szive a vár, akit be akarunk venni (Jókai). Be szép a vágy, aki elfutott (Ady). Nálunk nincsen négy ló, akit befogjanak (Móra). Az ÉKSz. nép. irod. jelzésű példája: A levél, akit kaptam.

Mivel a nyelvművelő irodalom csak néhány újságcikkben foglalkozik egy hasonló jelenséggel, felmerülhet az a kérdés, vajon nem a régies-népies aki névmás használata erősödött-e meg, és terjed rohamosan az élő köznyelvben, illetve ennek beszélt változatában, mert írásban (nyomtatásban) jóval ritkábban fordul elő.

Szerintem nem lehet atavizmus, mert megfigyelhető az a jelentésbeli szabályosság, amely a hallott adatokból kirajzolódik. A mai aki-használat a szabályos használaton kívül egy körülhatárolt jelentéscsoportra vonatkozik: emberekből álló "halmaz"-ra vagy intézményre: Ezek -- nem törekedve a teljességre -- a következők: *párt, vezetőség, társadalom, (társadalmi) réteg, tömeg, csoport, értelmiség, parasztság, munkásság, magyarság, románság, hadsereg, rendőrség, szervezet, gazdaság, téesz, csapat, gyülekezet* stb. Mivel írott forrásra nem tudok hivatkozni - bár az is akadna bizonyára -, a tévéből és rádióból veszem példáimat: a *vezetőség*, aki éppen lemondásra készül... a német *sereg*, aki már elvonulóban volt... a *bank*, aki még nem is nyitott ki... a *tömeg*, aki elöntötte a teret... ez a *szervezet*, aki egy földalatti háborúra készült...

Hogy az emberekből álló csoport egy többé-kevésbé elkülönülő jelentéstani réteg, azt egy teljesen más nyelvi jelenség is támogatja.

Az obi-ugor nyelvekben ugyanis az emberekből álló csoport többes számú állítmányt vonz. Itt nem a nyelvtani, hanem logikai egyeztetés érvényesül. Így a *sereg, csoport, csorda, nép, csapat, ellenség* alanynak az állítmánya rendszerint többes számú, noha az alany egyes számú, de több egyedből áll. A magyarban kötelező a nyelvtani egyezés, tehát egyes számú állítmány. Ha a vogul alany-állítmány szintagmát "pontosan" fordítanánk magyarra, ilyen volna: *a sereg vonulnak, *a darucapat szárnyra kelnek, *a nép így kiabálnak... stb. (l. FUF XL, 66-73). Ugyanígy viselkedik a számnévi jelzős alanyú állítmány: *három ló futnak, *öt ember beszélgetnek (MSFOu. 150 sz. 144-150).

A logikai egyeztetés a magyarban sem idegen, sőt a szövegtannak egyik legfontosabb jellemzője, hogy míg mondaton belül a nyelvtani egyeztetés a kötelező, az azonos, de ki nem tett alanyt

követő mondatban már a logikai egyeztetés érvényesül: A darucsapat szárnyra kelt. V-alakban repültek dél felé. Elindult a három fiú szerencsét próbálni. Mentek, mendegéltek...

"A vízilabda-csapat, aki már vesztesre állt..." mondattörödék tehát nem régiség vagy nyelvjárásiasság, hanem új nyelvi fejlemény. Tekintve, hogy nyomtatott formában még ritka, nehéz lesz megállapítani első előfordulását. De hogy él, arról naponta meggyőződhetünk. Megvan a belső logikája is, egyelőre azonban még idegenül hat, nem örülök neki. Ha általánossá válik használata, akkor - akár tetszik, akár nem - egy új nyelvi változással lesz dolgunk.

Aki

(zum Gebrauch des Relativpronomen 'der, wer')

Wie auch in mehreren indogermanischen Sprachen werden auch in der ungarischen Umgangssprache andere Relativpronomina bei Personen (aki 'der ~ wer') und bei Tieren, Dingen, abstrakten Begriffen (amely 'was ~ das') gebraucht.

In letzten Drittel unseres Jahrhunderts wird das Relativpronomen oft in Zusammenhang mit abstrakten Begriffen gebraucht, die aber Personen beinhalten wie Schar, Vorstand, Menge, Armee, Polizei, Bank, Elite usw. In geschriebenen Texten kommt diese Erscheinung selten vor.

Béla KÁLMÁN

Isméretes, hogy az embernek a tájjal való kapcsolata a mezőgazdaságon, azon belül pedig főként a földművelésen keresztül adódik, ez az, ami közvetlenül vagy közvetve a tájváltoztatásnak is előidézője (vö. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. MNYj. 13: 3-27, Balassa Iván: Földrajzi neveink és a földhasználati módok. NyttudÉrt. 70. sz. 209-213, Weilmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti Tanulmányok 4. Bp. 1976). Vidékünk helynévanyagában is jelentős helyet foglalnak el az ilyen jellegű adatok. (A példák után zárójelben a kötet sorzáma és a lapszám található; helykimelésből a több településen előforduló azonos nevek esetében is csak egyetlen jelölést említek.)

1. A tájváltoztatás legősibb és legáltalánosabb formájának, az erdőirtásnak a célja is új szántó- vagy legelőterület (rés)

Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Szatmárból

KÁLNÁSI ÁRPÁD

A KLTE Magyar Nyelvtudományi Tanszékén több évtizede folyó helynévgyűjtő munka eredményeként eddig három járási adattár látott napvilágot: 2. Kálnási Árpád, A fehérgyarmati járás földrajzi nevei (Debrecen, 1984), 3. Jakab László-Kálnási Árpád: A nyírbátori járás földrajzi nevei (Debrecen, 1987), 4. Kálnási Árpád: A mátészalkai járás földrajzi nevei (Debrecen, 1989). A kötetek a történelmi Szatmár megye hazánkhoz tartozó területének névanyagát tartalmazzák (a csengeri járás kivételével). E munkák – más megyei és járási (városkörzeti) helynévgyűjteményekhez hasonlóan – csak akkor teljesíthetik tudományos és ismeretterjesztő "küldetésüket", ha adataikat minél több oldalról fogjuk vallatóra. Cikkemben e vidék gazdaságtörténetének (egykori) képét igyekszem felvázolni. Vizsgálódásom, mely része egy nagyobb munkának, szorosabb értelemben tehát nem nyelvészeti-névtani megközelítésű, hanem hasonló ahhoz, amit Sulán Béla "Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Rozsnyó határában" (Különlenyomat "Az Új Magyar Museum" II. kötetének I. (III.) füzetéből. Kassa 1943) című tanulmánya tartalmaz.

Ismeretes, hogy az embernek a tájjal való kapcsolata a mezőgazdaságon, azon belül pedig főként a földművelésen keresztül adódik, ez az, ami közvetlenül vagy közvetve a tájváloztatásnak is előidézője (vö. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. MNyj. 13: 3-27, Balassa Iván: Földrajzi neveink és a földhasználati módok. NytudÉrt. 70. sz. 209-213, Wellmann Imre: A magyar mezőgazdaság a XVIII. században. Agrártörténeti Tanulmányok 4. Bp. 1976). Vidékünk helynévanyagában is jelentős helyet foglalnak el az ilyen jellegű adatok. (A példák után zárójelben a kötet sorszáma és a lapszám található; helykímélésből a több településen előforduló azonos nevek esetében is csak egyetlen lelhelyet említek.)

1. A tájváloztatás legősibb és legáltalánosabb formájának, az erdőirtásnak a célja is új szántó- vagy legelőterület (rét)

nyerése. Területünk hajdan erdőben gazdag vidék volt, az erdőnevek mellett az erdőirtással kapcsolatos elnevezések sokasága is vall erről: *Irottvány* (2:156), *Irtovány* (2:156), *Irottványos* (2:363), *Irottvány-szeg* (2:466) stb. Az említett adatoknak viszonylagos kormeghatározó értékük van, nyelvi alakjuk mutatja, hogy régebbiek, mint az *Irtás* (4:167), *Irtás-föld* (4:469), *Irtás gaza* (2:43) formájúak, és így a velük jelölt cselekvés is korábban történhetett. Még régebbiek az *irt* ige korábbi *ort* alakjával keletkezett nevek, pl. *Orottvány* (2:276). Lőrincze szerint 'irtás' jelentése lehet az *Oltoványos*, *Oltvány*, *Ótivány* nevek többségének is (i. m. 13). Ilyen adat vidékünkéről is van: *Oltovány* (2:299), *Oltovány-szeg* (2:221), **Oltoványos* (4:522).

A helynevek egy része az erdőirtás módjára is utal. A fejszével végzett erdőirtás emlékei a *Vágás* (3:27), *Vágások* (3:403), *Vágott-hegy* (4:306), *Vágott ~ Vágott-dűlő* (3:299), *Vágott-erdő* (3:44), *Vágott-nyires* (4:227), *Cser-vágás* (4:535), *Vagdalt* (2:371). Bizonyára idesorolható a *Szekercés* (3:62) adat is. A terület a szekercével 'fejszével' végzett erdőirtásról kaphatta a nevét. A fák csonkolására a *Csonkás* (4:369) *Csonkási-dűlő* (3:76), *Csonkás-erdő* (2:128), *Csonkás-hegy* (3:305), *Csonkási-erdő* (2:359), *Csonkás-oldal* (3:267), *Csonkási-forduló* (2:297), *Csonkás-kert* (3:227), *Csonkás-csere* (4:290), valamint a *Törzsökös* (2:24), *Törzsökös-föld* (2:162), *Törzsökös-hegy* (3:63), **Torzás* (2:482) és a *Tőke-kert* (2:268), *Tőkés* (4:397), *Tőkés-dűlő* (4:397), **Tőkés-hegy* (4:589) nevek vonatkoznak. Az utóbbi 1431. évi adat, így az irtás-gazdálkodás egyik korai emléke. A fa gyűrűzésére, a kéregnek kárka alakban történő körülmetszésére utalnak a *Gyűrűs* (2:421), *Gyűrűs alj* (4:372), *Gyűrűs-erdő* (3:194) és az 1425-ben följegyzett **Gyrwszomoga* (2:155) helynevek. Ez utóbbi névcsoport már átvezet az irtás-gazdálkodás legősibb fajtájára, az erdőégetésre vonatkozó adatok körébe. Természetes erdőégetésre utalhat az *Égés* (4:162), de az *Égető ~ Égető-hely* (2:31), *Égett-gorond* (2:168) és *Égető-hegy* (3:36) határrésznevek nagy valószínűséggel az erdőégetéssel vannak kapcsolatban (vö. Lőrincze: i. m. 13).

E témakörön belül néhány határrész név külön figyelmet érdemel. Az 1864-ben már adatolt tiszabecsi *Karikázó* (2:381) az erdőirtás egyik ritka módjának, a *karikázásnak*, *kérgelésnek* nevezett fairtásnak az emléke. Igaz, ez Takács szerint (NytudÉrt. 70. sz. 220) nem vált helynévvé, de e megállapítás csupán azt is jelentheti, hogy eddig nem került elő ilyen adat. A milotai *Vész* (2:256) < '?vejsze' esetében sem zárható ki teljesen az erdőirtásra vonatkozó jelentés lehetősége (vö. Takács: i. h.). Alighanem idevehető még a fábiánházi *Csapos* (4:16) határrész név is; ez a 'bogos, görcsös fatörzs, melyen ágcsontok vannak' (ÚMTsz.) jelentésű *csapos* melléknévvél lehet azonos. Talán erdőirtásra vonatko-

zik a nyírbélteki *Cserhántó* (3:140), a bátorligeti *Csató-berek* ~ *Csatak-berek* (3:15) is. E témakörhöz kapcsolható a túristvándi *Gőzkeszántás* (2:439) is, mivel ez onnan kapta a nevét, hogy a lecsonkolt fákat egy tüzesgépek 'gőzgépek' által drótkötélen vontatott nagy eke forgatta ki a földből. Az 1909-ben adatolt nyírbélteki *Lóger* (3:145) erdőnév már az irtásgazdálkodás újabb módjára, a kivágott fáknak lógerbe 'halmokba' hordására utal.

Az említett nevek jelentős részének keletkezése a földközösség idejére nyúlik vissza, mivel az új, művelhető területek szerzését célzó irtások legtöbb esetben nem magánbirtokon, hanem a közös erdőben történtek (vö. Lőrincze: i. m. 13).

2. A magyar mezőgazdaság a XIII. század körül jelentős változáson ment át. Ekkor vált általánossá a *nyomásos gazdálkodás*, de mellette megmaradt a szántóföldek hosszabb pihentetési módszere, az ún. *parlagoló rendszer* is, különösen ott, ahol azt a föld gyenge minősége vagy a nagyméretű állattartás megkövetelte (vö. Balassa: i.m. 209-210). A két alapvető földhasználati rendszernek két jellemző elnevezése ismeretes a köznyelvben: *parlag* 'több éven át pihentetett föld'; *ugar*: 'minden második vagy harmadik évben vetetlenül hagyott föld'. Általános jelenség, hogy a *parlag* a magyar nyelvterületen tömegesen fordul elő helynévként, míg az *ugar* majdnem teljesen hiányzik. Ez csak azzal magyarázható, hogy a *parlag* évekig, esetleg évtizedekig hevert kihasználatlanul, és ennyi idő általában elég arra, hogy köznévből helynév váljék, és megmaradjon akkor is, ha az adott területet ismét művelni kezdik. Ez esetben tehát a földrajzi nevek nemcsak magára a művelési módra vetnek fényt, hanem azt is bizonyítják, hogy a *parlag* és az *ugar* a mai jelentésben volt használatos a múltban is (Balassa: i. m. 209, Kázmér: MNy. 47:242). Az előbbi vidékünkön is megtalálható határ-résznévként: *Parlag* ~ *Parlagi-legelő* (3:254), *Parlag-föld* (3:24), **Rózsás-parlag-hegy* (4:303); míg az utóbbi emlékét csupán a válsaji **Ugar-mező* (4:589) adat őrzi, de ez is csak egy régi térkép alkalmi jellegű megjelölése.

3. A nyomásos gazdálkodásnak szintén két fajtája alakult ki: *kétnyomásos* (tavaszi, őszi forduló), illetve a *háromnyomásos* (tavaszi, őszi és ugar forduló). Hazánkban az előbbi, fejlettebb változat lett az általános, az utóbbi, fejlettebb csak a földszükében lévő területeken terjedt el. Ez a gazdálkodás ugyan feltűnően alakította a táj képét, de folytonos változása miatt nem válhatott jellemzővé sem az egyik, sem a másik helyzet, ezért nem lett (vagy csak kivételesen lett) helynévvé a fentebb említett *ugar* mellett az *őszi* vagy a *tavaszi* forduló is (vö. Wellmann: i. m. 48, Lőrincze: i. m. 13). Erre utalnak Vállaj már idézett térképének adatai is: *Őszi mező* 1798 ik évi, *Tavaszi mező* 1799 ik évi, *Ugar*

mező 1799 ik évi (4:585). Természetesen a nyomásos gazdálkodásnak – mely egyes helyeken a tagosítást követő időkben is fennmaradt – a szatmári helynévanyagban számos emléke él. Mivel e vidéken a háromnyomásos rendszer felváltotta a kétnyomásost, célszerű lenne az adatok elkülönítése, ez azonban még a történeti anyagban is nehézségekbe ütközik. Úgy tűnik azonban, hogy az *Alsó-forduló* – *Felső-forduló*, illetve *Északi-forduló* – *Déli-forduló*, *Kis-forduló* – *Nagy-forduló* adatok, ha nincs mellettük *Középső-forduló* (*Második-forduló*) vagy más fordulónév ugyanabból az időből, a kétfordulós művelési rendszerrel hozhatók kapcsolatba. Bizonyosan erre utal Pesty (1864) botpaládi **Alsó-forduló*, **Felső-forduló* (2:16,19) adata, a sonkádi *Északi-forduló*, *Déli-forduló* (2:330-1) és a gyügyei *Kis-forduló*, *Nagy-forduló* (2:101). Nagy valószínűséggel ennek emléke a kisari és nagyari *Kis-forduló* (2:141,277), valamint a nagyszekeresi *Nagy-forduló* (2:289) meg a paposi *Első-forduló*, *Hát-só-forduló* (4:467-8) határrésznev is.

4. Külön figyelmet érdemel a földnek sorsolással történő szétosztása az újraosztásos földközösségekben a jogosultak között. A *nyilazás*, *nyilvánás*, *nyilhúzás*, *nyilas osztás* stb. neveken ismert határhasználati mód azt jelentette, hogy a határ felosztásra kerülő részeit talajminőség, lakóhelytől való távolság stb. alapján kisebb-nagyobb részekre tagolták, majd ezeket tovább osztották parcellákra. Ezeket a részeket aztán a közösség tagjai között kisorsolták, olyképpen, hogy egy-egy nyilvesszőre rótták fel a földdarabok jeleit, majd mindenki húzott egyet a nyilkötegből. Az így kiválasztott földet használta ki-ki a következő osztásig (Néprajzi Lexikon). Helynévanyagomban a nyilvetéses osztás emléke a *Nyíl* (2:101), *Nyilak* (2:395), *Nyilas* (2:238), *Nyilasok* (4:584), **Nagy-Nyíl* (2:407), *Nagy-Nyilak* (2:266), *Nagy-Nyilas* (4:274), *Kis-Nyíl* (2:199), *Kis-Nyilas* (3:212), **Közép-Nyíl* (2:405), **Hármas-Nyíl* (2:403), **Örök-Nyíl* (4:275), **Fél-nyilas* (3:33), *Nyilak-alja* (2:220), *Borsó-nyilas-Borson-nyilas* (2:262), *Szurok-nyilas* (2:267), **Messze-nyilas* (4:52), valamint a régisége miatt igen értékes **Valá nyila* (4:484) adat. Ez utóbbiban a megkülönböztető elem a *val-* igetéből *-l* deverbális névszóképzővel alakult *valál*, jelentése itt: 'falu, faluközösség'. A szó etimológiájának tisztázását éppen ünnepeltünknek, A. Kövesi Magdának köszönhetjük (MNyj. 2:83, 3:136). – A községi, úrbéres erdőket a nyilhúzással osztották szét a kitermelés idejére a jogosultak között. Helynévanyagomban erre utal a mérki *Erdő-nyilas* (4:268) név és ennek sváb nyelvű változata *Váltváj* (Wald 'erdő' + Pfeil 'nyíl').

Itt említhetők a *Láncos-hegy* (4:134), *Láncos-kert* (4:467) adatok is, melyek a láncsal kimért földterületek (rét, kaszáló, erdő, szántó) helynévi emlékei. A *lánc*, *láncalja* legtávolab ka-

száló mértékegységeként élt, ami annak közösségi birtoklásával, gyakori felosztásával magyarázható.

5. A nyomásos gazdálkodás fogalomkörébe tartoznak az ún. szabad földek is. Ezek olyan növénytermesztésre használt területek voltak, melyek kívül estek a nyomáskényszeren. Innen származik nyomáson kívüli föld elnevezésük (NéprLex.). A szabad földek rendszerint egyéni birtoklású földek voltak, melyet birtokosa tetszése szerint művelhetett. Ilyen szabad földek voltak kezdetben, helyenként mindvégig a fentebb már említett irtásföldek; a XVI-XVII. században a mezei kertek; a XVIII-XIX. században egyes növények részére a faluközösség tagjai között felosztott határrészek. Az előbbihez vehetők talán az adattárak *Mező-kert* ~ *Mező-kis-kert* (2:251), *Mező-kert gaza (2:479) és *Mező-szeg (3:224) helynevei. Az utóbbira bőséges számú adat van, azoknak a növényeknek a neve ugyanis, melyek kivételt képeztek a művelési kényszer alól, gyakran vált helynévvé (vö. Lőrincze: i. m. 14). Így a *kender*: *Kender-föld* (3:33), *Kender-földek* (3:272), *Kenderes* (4:87), *Kenderes-kert* (2:100), *Kender-hely* (2:21), *Kender-mező* (2:216), *Kender-szeg* (2:491), *Kender-hát (4:516); a *lucerna*: *Lucernás* (3:59), *Lucernás-kert* (4:300), *Lucerna-föld* (3:327), *Lucernások* (3:212); a *köles*: *Köles-szer* (2:77), *Köles-szeg (2:467), **Köles-kerti kaszáló* (2:365). A kapásnövények közül a *málé* 'kukorica': *Málás-kert* (2:251), *Málás-kerti-dűlő* (2:392); a *dohány*: *Dohány-föld* (4:161), *Dohányos (3:412), *Dohányos-kert* (3:77), *Dohány-osztály* (2:453), *Dohány-tábla* (2:476); a *dinnye*: *Dinnye-föld* (4:16), *Dinnyés* (4:231), *Dinnyés-hegy* (3:372), *Dinnyés-kert* (2:390), *Dinnye-szeg* (2:379); a *káposzta*: *Káposztás* (3:19), *Káposzta-föld* (2:321), *Káposztás-dűlő* (3:376), *Káposztás-kert (2:422), *Káposzta-zug (4:449); a *borsó*: *Borsó-mező* (2:212), *Borsó-hely (3:53), *Borsó-szeg (4:466), *Borsó-szer (4:80); a *bab*: *Bab-mező* (4:14), *Bab-szer (2:488), *Paszuly-föld* (4:355).

A szabad földek helynévi emlékei között említhetők a *Bánom* ~ *Bánom-hegy* ~ *Bánom-szőlő* (4:289), *Bánom-szeg* (2:275), *Bánom-tag* (2:30), *Bánó-forduló* (4:44) birtoklástörténeti vonatkozású határnevek. Ezeket korábban a "tréfás helynévadás" kategóriájába sorolták, mivel a *bán*, *megbán* igével hozták kapcsolatba (vö. Inczeffi: MNy. 60:85). Szabó Dénes azonban a latin *banum* 'prohibitio, eltiltás, hűbéri jog' szóhoz kapcsolja (NytudÉrt. 70. sz. III-6; ugyanígy a FNESz. is). Olyan földterületet jelöltek vele, melyet a falu jobbágjai bizonyos szolgálmányok vagy bér fejébe a külterületen egy tagban kaptak, eredetileg valószínűleg közös használatra. Ezt később felosztották maguk között, és kiki a maga kis földjén rendelkezési joggal bírt, így örökül is hagyhatta (Szabó: i. m. 115). A bánom földek juttatására bizonyára olyan időben volt szükség, amikor a jobbággy háztartását nem tudták

ellátni kerti termékkel, borral. A *Bánom* helynevekre egyelőre nincsenek a XVIII. század utolsó harmadánál korábbi adatok, és ezek Szabó szerint földrajzilag kizárólag azon a területen fordulnak elő, amely a XVII. század folyamán török hódoltság alá tartozott. Így ezek a határnevek a török kiűzése utáni inséges időkben, és talán még a XVIII. századi úrbéri reformok előtt keletkeztek, akkortájt, amikor a földesurak saját kezelésükbe kezdték venni gazdaságukat. A XIX. század közepére ugyanis a nevek és a latin műszó közötti összefüggés teljesen feledésbe merült (Szabó: i. h.). Helynévanyagom említett adatai, mivel vidékünk nem tartozott a török hódoltság területéhez, ellentmondanak az előbbi megállapítás első részének; másszóval, úgy tűnik, hogy a *Bánom* jellegű nevek körét (bár egy részüknél számolnunk kell a tréfás névadás lehetőségével is) tágabban kell megvonnunk.

Az említetteken kívül természetesen más gazdálkodástörténeti vonatkozású helynevek is találhatóak a vizsgálat tárgyául szolgáló három adattárban. De úgy vélem az eddigiek is bizonyítják, hogy a helynévi gyűjtemények nemcsak a nyelvészeti-névtani szempontú vizsgálódáshoz nyújtanak kilúgozatlan forrásanyagot, e munkákat más tudományágak kutatói is haszonnal forgathatják.

Wirtschaftshistorische Bezüge in Ortsnamen aus Szatmár

Zwar ist die Sammlung von Ortsnamen und ihre Einordnung in Datensammlungen weiterhin für unsere Sprachwissenschaft von primärer Wichtigkeit, doch muss man in der momentanen Phase die erstellte Datensammlung auch wissenschaftlich untersuchen. Vorliegende Arbeit, die Teil eines grösseren Werkes ist, stellt aus dem aufgearbeiteten Sprachmaterial dreier Szatmárer Bezirke einen Themenkreis vor, jedoch wegen des begrenzten Umfangs in kürzerer (und einigermassen überarbeiteter) Form.

Der Artikel überprüft und katalogisiert aus dem Feld der Katastralnamen mit wirtschaftshistorischen Merkmalen diejenigen, die sich auf den Ackerbau beziehen. In erster Linie stellt er das sprachliche Gedenken an die älteste und häufigste Form der Landschaftsveränderung vor, die Rodung (*irtás*): *Irottvány*, *Irtovány*, *Irottványos* bzw. *Irtás* usw. Aus der Entwicklung der sprachlichen Form der erwähnten Namen können wir auf ihre ungefähre Zeit schliessen, die oben genannten sind älter als die des Typus *irtás*. Noch älter als die Namen mit dem Verb *irt* sind die aus der älteren Form *ort* entwickelten Namen, z.Bsp. *Orottvány*. Andere Angaben weisen auf den Modus der Waldrodung: *Vágás*, *Vagdalt*, *Cser-vágás*, *Csonkás*, *Törzsökös*, *Tőkés*, *Szekercés* usw.

Ziemlich viele Katastralnamen beziehen sich auf die Feldbewirtschaftung: *Parlag, Alsó-forduló, Déli-forduló, Felső-forduló* usw. - An die feilgerade Grenzfestlegung erinnern Ortsnamen wie: *Nyíl, Nyilasok, Nyilak, Valá nyila* usw. - Auf die freien Äcker, die ausserhalb des Bereichs der zwanghaften Felderwirtschaft lagen, beziehen sich: *Kender-föld, Kenderes, Lucernás, Lucerna-kert, Köles-szer, Málés-kert, Dohány-osztály, Dinnye-föld, Káposztás, Borsó-mező, Paszuly-föld.*

Zuguterletzt sollen hier noch die Ortsnamen des Typus *Bánom* erwähnt werden. Die frühere Forschung verwies *Bánom-hegy, Bánom-szőlő* usw. in den Bereich der scherzhaften Namensgebung (siehe Inczefi: MNy. 60:85), obwohl diese in der Mehrheit besitzhistorische Hinweise sind, in denen sich das lateinische *banum* 'Untersagung, Feudalrecht' (siehe Szabó Dénes: NytudÉrt. 70. sz. 111-6) verbirgt.

Árpád KÁLNÁSI

0.1. Современная удмуртская диалектология является результатом творческих исканий мыслящих поколений ученых столетий, и в ее формировании действительно выделяются (а) предистория (XVIII - первая половина XIX в.) и (б) этап научной истории, которая в свою очередь может быть периодизирована следующим образом: (1) I период - с 1858 по 1928 гг.; (2) II период - с 1928 до 1954 гг.; (3) III период - с 1955 г. по настоящее время.

0.2. Фиксация разрозненных сведений об удмуртских диалектах началась еще в XVIII веке и продолжалась в последующие времена: в путевых заметках и дневниковых записях путешественников-официалов XVIII столетия, в различного рода глоссариях, очерках грамматики удмуртского языка, в первых переводах религиозных текстов нашли определенное отражение лексические (в первую очередь) и также фонетические и отчасти морфологические особенности многих говоров, на территории распространения которых были составлены эти документы. К XVIII в. восходят и первые упоминания о наличии диалектов в удмуртском языке (Г.Ф.Мюллер, П.С.Паллас). Однако было бы преждевременно говорить о возникновении в XVIII в. научной удмуртской диалектологии, для чего в тот период еще явно не было достаточно ни объективных условий, ни субъективных устремлений самих ученых.

1. Первое научное исследование (статья Ф.Я.Видемана "К диалектологии удмуртского языка"), посвященное специально и сопоставительному описанию удмуртских говоров, вышло в середине прошлого века, знаменуя своим появлением зарождение удмуртской диалектологии как науки и одновременно начало первого этапа ее истории. Этот период в истории удмуртской диалектологии, представляющей собой творческой и публикаторской деятельностью преимущественно зарубежных (Г.Г.Арнольд, Б.Мунхана, И.Икманен), частично отечественных (Ф.Я.Видеман, Б.Гаррилов, И.Первушин, И.Смирнов и др.) ученых, не яв-

Этапы формирования, современное состояние и нерешенные проблемы удмуртской диалектологии

В.К. КЕЛЬМАКОВ

0.1. Современная удмуртская диалектология является результатом творческих исканий многих поколений ученых последних двух столетий, и в ее формировании явно выделяются (а) предыстория (XVIII – первая половина XIX в.) и (б) этап научной истории, которая в свою очередь может быть периодизирована следующим образом: (1) I период – с 1858 по 1928 гг.; (2) II период – с 1929 по 1954 гг.; (3) III период – с 1955 г. по настоящее время¹.

0.2. Фиксация разрозненных сведений об удмуртских диалектах началась еще в XVIII веке и продолжалась в последующее время: в путевых заметках и дневниковых записях путешественников-энциклопедистов XVIII столетия, в различного рода глоссариях, очерках грамматик удмуртского языка, в первых переводах религиозных текстов нашли определенное отражение лексические (в первую очередь), а также фонетические и отчасти морфологические особенности многих говоров, на территории распространения которых были составлены эти документы. К XVIII в. восходят и первые упоминания о наличии диалектов в удмуртском языке (Г.Ф.Миллер, П.С.Паллас). Однако было бы преждевременно говорить о возникновении в XVIII в. научной удмуртской диалектологии, для чего в тот период еще явно не было достаточно ни объективных условий, ни субъективных устремлений самих ученых.

1. Первое научное исследование (статья Ф.Й.Видеманна "К диалектологии удмуртского языка"²), посвященное вычленению и сопоставительному описанию удмуртских говоров, вышло в середине прошлого века, знаменуя своим появлением зарождение удмуртской диалектологии как науки и одновременно начало первого этапа ее истории. Этот период в истории удмуртской диалектологии, представленный собирательской и публикаторской деятельностью преимущественно зарубежных (Т.Г.Аминофф, Б.Мункачи, Ю.Вихмани), частично отечественных (Ф.Й.Видеманн, Б.Гаврилов, Н.Первухин, И.Смирнов и др.) ученых, не яв-

лявшихся носителями удмуртского языка, и в самом его конце – удмуртских просветителей (Г.Е.Верещагин, И.В.Яковлев, Т.К.Борисов и др.), завершился следующими результатами:

1.1. Собран и большей частью обнародован огромный корпус фольклорно-диалектологических текстов, причем большинство из них – с соблюдением требований к научной публикации (Б.Гаврилов, Т.Г.Аминофф, Б.Мункачи, Н.Первухин, Ю.Вихманн и т.д.).

1.2. Лексическое богатство удмуртских диалектов на рубеже двух веков нашло отражение или в изданных сравнительных (Б.Мункачи, И.В.Яковлев) и региональном (В.Д.Крылов) словарях, или в неопубликованных в свое время карточках диалектной лексики (Ю.Вихманн, Б.Мункачи).

1.3. Написаны два теоретических исследования: в одном представлены эскизные сведения о всех известных к тому времени диалектах (Ф.Й.Видеманн), в другой работе в сравнительном плане описаны фонетические и морфологические особенности двух удмуртских говоров (Т.Г.Аминофф).

1.4. В совокупности исследований и публикаций различных авторов рекогносцировочно выявлены почти все крупные диалектные варианты удмуртского языка, однако без должного их описания (в лучшем случае представлены тексты и лексические материалы) и определения границ их распространения.

1.5. Диалектные данные – при всей их неполноте – нашли удачное применение в обобщающих исследованиях единиц и явлений различных уровней системы языка: исторического вокализма (Ю.Вихманн), заимствованного пласта лексики (Б.Мункачи, Ю.Вихманн) и элементов морфологии (Б.Мункачи), систематизированной грамматики удмуртского диалектного языка (А.И.Емельянов).

2. Самой характерной чертой второго периода истории удмуртской диалектологии (1929–1954) является "коллективность" обследования говоров посредством организации больших экспедиций с массовым участием исследователей и охватом обширной территории (первая такая экспедиция была организована АН СССР под руководством Д.В.Бубриха в 1929 г.). Однако он оказался относительно малорезультативным по многим причинам, и не в последнюю очередь из-за неблагоприятной политической обстановки в стране (ведущие удмуртские ученые были репрессированы) и изолированного положения СССР на международной арене (зарубежные специалисты не имели доступа к носителям удмуртских диалектов). Хотя в эти годы и записан довольно богатый фольклорно-диалектологический материал в самых различных регионах бытования удмуртского языка, однако он, собранный неквалифицированными специалистами и сохраненный лишь в рукописном виде, малопригоден для диалектологических исследований.

Из работ этого времени, помимо небольших статей тезисного характера, заслуживают упоминания отчет Д.В.Бубриха об экспедиции

1929 г. (рукопись), диалектологический словарь Т.К.Борисова и карта удмуртских диалектов, составленная С.П.Жуйковым.

3. С середины 50-х годов удмуртская диалектология вступила в третий, "теоретический" период своей истории (с 1955 г. по настоящее время), начало которому положила защита кандидатской диссертации Т.И.Тепляшиной. Для него характерны следующие особенности:

3.1. Ведущим направлением является теоретическое описание местных говоров на всех уровнях системы языка либо отдельных его уровней или единиц. Одни работы посвящены монографическому описанию отдельных диалектов или группы говоров; к ним относятся прежде всего кандидатские диссертации о тыловайском (Т.И.Тепляшина), бавлинском (И.В.Тараканов), кукморском (В.К.Кельмаков), средне-восточных (С.К.Бушмакин), закамских (Р.Ш.Насибуллин), прикильмезских (Б.Ш.Загуляева) диалектах и говорах, а также книга Т.И.Тепляшиной "Язык бесермян". В других исследованиях³ нашли освещение некоторые частные стороны, конкретные особенности отдельных диалектов, не описанных в диссертационных работах. Благодаря многочисленным статьям этого типа и небольшим текстовым публикациям в науке представлены следующие говоры: среднеюжные (Г.А.Архипов), шошминский (Т.И.Тепляшина), татышлинский (В.К.Кельмаков, А.В.Гильмаев), кырыкмасские (В.К.Кельмаков), канлинский (Р.Ш.Насибуллин), красноуфимский (Р.Ш.Насибуллин), граховские (М.Г.Атаманов), кизнерские (Б.Ш.Загуляева) и др. - южное наречие; глазовский (В.И.Лыткин и Т.И.Тепляшина, В.М.Вахрушев), нижнечепецкий (Т.И.Тепляшина, Г.А.Архипов), верхнечепецкие (А.А.Алашеева, Б.И.Каракулов), среднечепецкие (Л.Л.Карпова) - северное наречие; верхнеижские (Т.И.Тепляшина), увинско-вавожские (И.В.Тараканов, Л.Е.Зверева, Т.Г.Перевозчикова) - срединные говоры.

3.2. После длительного перерыва возобновлена с начала 80-х годов научная публикация диалектных текстов не только в качестве приложения к отдельным теоретическим работам, но и в виде специальных сборников образцов речи. К настоящему времени увидели свет четыре таких сборника⁴.

3.3. Начато применение методов лингвистической географии как в рамках сотрудничества в международном издании - ЛАЕ (Р.Ш.Насибуллин), так и для решения частных вопросов национальной диалектологии (Т.И.Тепляшина, В.К.Кельмаков, Б.Ш.Загуляева). В настоящее время в Удмуртском государственном университете ведется сбор материала по специальной программе (В.К.Кельмаков), и на основе этих данных может быть составлен в ближайшие годы миниатлас удмуртских диалектов, без чего едва ли возможно представить научно обоснованный диалектный ландшафт удмуртского языка.

3.4. Продолжается инструментальное исследование фонетических явлений удмуртских говоров, начатое еще венгерским фонетистом Й. Балашшой (1915-1916). Полностью на экспериментальной основе опи-

сана фонетика бавлинского диалекта (И.В.Тараканов), экспериментальные данные в той или иной степени присутствуют и в других диссертациях на диалектологическую тему (Т.И.Тепляшина, В.К.Кельмаков, С.К.Бушмакин, Р.Ш.Насибуллин).

3.5. Результаты описательной диалектологии находят применение в исследованиях обобщающего или исторического характера, например: в целях уточнения диалектного членения удмуртского языка (Т.И.Тепляшина, Р.Ш.Насибуллин, В.К.Кельмаков, Ш.Чуч); при реконструкции праудмуртской фонологии (В.К.Кельмаков); для выявления исторических пластов в удмуртской лексике (И.В.Тараканов).

3.6. На серьезной научной основе начато исследование проблемы взаимоотношения территориальных диалектов, ранних письменных памятников и современного литературного языка (Б.И.Каракулов).

3.7. Курс удмуртской диалектологии включен в университетский учебный план в качестве самостоятельной дисциплины; некоторые вопросы диалектологии рассматриваются и в школьном учебнике.

4. В итоге достаточно полно или эскизно (частично) описаны бесермянское наречие, все говоры периферийно-южного диалекта (имеющие четко выраженные границы распространения), отдельные южные, срединные и севернудмуртские говоры; при этом – в полном соответствии с лингвистическими особенностями самих удмуртских диалектов – наиболее яркое освещение получили фонетические признаки, заметно слабо описаны морфология и лексика, совершенно не исследован диалектный синтаксис. Однако следует заметить, что поскольку монографическое описание диалектов или отдельных сторон его системы вплоть до настоящего времени проводилось не по общей программе и единым требованиям, полученные по различным диалектам результаты зачастую несопоставимы; в итоге фронтальное исследование определенных диалектных явлений с применением методов лингвистической географии, основываясь лишь на имеющихся результатах весьма затруднительно или же совершенно невозможно.

5. В настоящее время, в период ускорения деформации и деструкции территориальных единиц удмуртского языка вследствие ломки привычного уклада жизни носителей диалектов, массового исчезновения малых населенных пунктов и обрусения части удмуртского населения, для выявления тенденций развития диалектного языка и в целях использования результатов диалектологических изысканий при решении других вопросов удмуртского языкознания и/или определенных проблем этногонии удмуртов перед диалектологией встают следующие неотложные задачи:

1) сбор и публикация фактического материала по всем удмуртским говорам с предельным вниманием на все уровни языковой системы и с использованием единой подробной программы, составленной с учетом как аналогичного опыта национальной (Т.И.Тепляшина, В.К.

Кельмаков) и уральской диалектологии, так и совокупных сведений об удмуртских диалектах;

2) продолжение монографических и проблемных исследований и их публикации по всем структурно-территориальным единицам удмуртского языка;

3) составление и издание атласа удмуртских диалектов с последующим применением его для уточнения диалектного членения удмуртского языка;

4) публикация региональных и сводного сравнительного словарей удмуртских говоров;

5) написание обобщающих исследований как по отдельным проблемам диалектологии, так и с учетом всех уровней системы удмуртского диалектного языка;

6) изучение истории формирования и постепенного развития диалектного членения удмуртского языка;

7) создание серии учебной и популярной литературы, книг для чтения, хрестоматий по диалектологии с целью воспитания культуры отношения удмуртского населения к говорам родного языка как и важнейшим памятникам духовной культуры своего народа.

---

1 См. также: Кельмаков, В.К. Образцы удмуртской речи: Северное наречие и срединные говоры. - Ижевск: Удмуртия, 1981. - С.13-23; Тараканов, И.В. История изучения удмуртских диалектов ([Историко-культурные связи пермских народов: По данным фольклора и языка] Удм.гос.ун-т. - Ижевск, 1981 - С.114-133; его же. Удмуртская диалектология и история языка на современном этапе) (Пермистика: Вопросы диалектологии и истории пермских языков: Сб. статей) НИИ при СМ Удм.АССР; Удм.гос.ун-т. - Ижевск, 1987. - С.7-18.

2 Wiedemann, F.J. Zur Dialektenkunde der wotjakischen Sprache (Bulletin de la Classe des Sciences Historiques, Philologiques et Politiques de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Pétersbourg. XV.) - St.Pétersbourg, 1858. - S.240-256.

3 Начиная с 70-х годов опубликована серия диалектологических сборников: (1) Вопросы удмуртской диалектологии: Сб. статей и материалов. - Удм. НИИ ист.,экон.,лит. и языка при СМ Удм. АССР. - Ижевск, 1977. - 148 с.; (2) О диалектах и говорах южноудмуртского наречия: Сб. статей и материалов. - НИИ при СМ Удм.АССР. - Ижевск, 1978. - 160 с.; (3) Вопросы удмуртской диалектологии и ономастики: Сб. статей. - НИИ при СМ Удм.АССР. - Ижевск, 1983. - 124 с.; (4) Пермистика: Вопросы диалектологии и истории пермских языков: Сб. статей. - НИИ при СМ Удм.АССР; Удм.гос.ун-т. - Ижевск, 1987 - 204 с.; (5) Вопросы диалектологии и лексикологии удмуртского языка:

Сб. статей. АН СССР. УрО. Удм. ин-т ИЯЛ. - Ижевск, 1990. - 176 с. Кроме того, статьи и исследования удмуртских диалектологов печатались также в журналах и сборниках, издаваемых как в нашей стране, так и за ее рубежами.

4 (1) Материалы по удмуртской диалектологии: Образцы речи. - НИИ при СМ Удм.АССР. - Ижевск, 1981. - 184 с.; (2) Кельмаков, В.К. Образцы удмуртской речи: Северное наречие и срединные говоры. - Ижевск: Удмуртия, 1981. - 299 с.; (3) Образцы речи удмуртского языка. - НИИ при СМ Удм.АССР. - Ижевск, 1982. - 176 с.; (4) Кельмаков, В.К. Образцы удмуртской речи 2: Срединные говоры. - Удм. ин-т ИЯЛ УрО АН СССР; Удм.гос.ун-т. - Ижевск, 1990. - 368 с.

A finn-permi ág szétválásának kronológiai kérdései

KERESZTES László

A nyelvemlékes kor előtti nyelvtörténeti kronológia két forrásból táplálkozik: a nyelvészetből és a régészetből.

A nyelvészeti kronológia relatív. Az egyes alapnyelvi szintek kialakulásának és a leánnyelvek szétválásának egymásutánja hang- és alaktani újítások segítségével állapítható meg. Az uráli nyelvcsalád ágainak szétválását, egymáshoz fűződő kapcsolatát ma már megnyugtatóan tisztázták. A relatív nyelvészeti kronológia másik pillérét a különböző nyelvekből kölcsönzött jövevényszó-rétegek képezik: a finnugor nyelvcsalád esetében az indoeurópai nyelvcsalád jelent fontos támpontot. Közfelfogás szerint őseink akkor kerültek kapcsolatba az osztatlan indoeurópai alapnyelvvel, amikor az uráli nyelvcsalád már szétvált összamojéd és finnugor ágra; a legrégebbi indoeurópai eredetű jövevényszavak ui. hiányoznak a szamojád nyelvekből, a szamojéd nyelvek kiválása után kerültek a finnugor alapnyelvbe. Az indoeurópai nyelvcsaládból a finnugor korbán vált ki az ősiráni (ősárja) ág, amelynek szavai bekerültek a finnugor alapnyelvbe. Az ősiráni nyelvjárások hatása még akkor is tartott, amikor a finnugor alapnyelv ugor és finn-permi ágra bomlott, és talán még a finn-volgai korbán is fennállt. A finn-permi ág korszakolásában tehát jelentős szerepe van az indoírani nyelvág limitáló szerepének (vö. Rédei 1986).

A régészet korszakoló szerepe is lehet relatív, hiszen a retrospektív, visszakövetkeztető eljárás az egyes régészeti kultúrák egymásutániságát vagy inkább egymáselőttiségét deríti ki, ezeket egymáshoz viszonyítja. Lehet azonban a régészet alapján abszolút kronológiát is kialakítani. A radiocarbon (C-14) vizsgálati módszer segítségével ui. elég nagy pontossággal meghatározható egy-egy lelet abszolút kora. A régészeti anyagból – az embertanhoz hasonlóan – nem lehet egyenesen következtetni etnikumra és nyelvi hovatartozásra, ezért a régészeti kultúráknak etnikumhoz és nyelvhez kötése igen nagy óvatosságot igényel.

A finn-permi ág kronológiáját hagyományosan a következőképpen szokták megállapítani (vö. Hajdú 1975, 1978, 1987): a finnugor (FU) alapnyelv az i.e. III-II. ezred fordulóján vált ketté ugor és finn-permi ágra. Az egyes alapnyelvi szintek differenciálódására átlag kb. 500 évet szokás hagyni. Ez az az átlagos intervallum, amelynek során egy nyelvi állapot annyira megváltozik, annyi újítást fejleszt ki, hogy alapvetően új nyelvről beszélhetünk. (Ha a magyar nyelv természetes úton fejlődhetett volna, a Halotti Beszéd nyelve oly messze esne a mai magyartól, hogy a mai magyar a HB-hez képest már teljesen új nyelvi szintet jelenthetne.)

A finn-permi ág további bomlását egyrészt az ősiráni jövevényszavak, másrészt morfológiai újítások alapján szokták megállapítani. A finn-permi (FP) alapnyelv az i.e. II. ezred közepe táján vált ketté őspermire és finn-volgaira. A finn-volgai (FV) szakaszt a balti (= ősbalti) hatásáig datálják, amely akkor érte a finn-volgai alapnyelvet, amikor ez a felbomlás stádiumában volt. A balti jövevényszavak ui. már nem terjedtek el egyenletesen a finn-volgai ág minden csoportjában. E szavak esetében számolhatunk a korai közfinn nyelv közvetítő hatásával is, amely a balti szavak egy részét eljuttatta az őslappba, az ősmordvinba, sőt az őscseremiszbe is. A balti hatás kezdetét korábban az i.e. I. ezred közepe tette, a finn-volgai nyelvállapot tehát ekkor kezdett felbomlani. A finn-volgai korban először a cseremiszek ősei váltak ki, őket követték később a mordvinok ősei. Pontosabban arról van szó - s ezt a régészet is tanúsítja -, hogy a finn-volgai népeségnek nyugat felé nyomulásával egy-egy csoport leszakadva a régebbi szálláshelyen maradt, míg a balti finnek ősei (korai közfinn kor) elérték a Baltikumot. Ebbe a nyelvállapotba lazán még beletartoztak a lappok ősei is, akik az i.e. I. ezred közepén költöztek északra. A balti finn nyelvekhez viszonyítva ui. az őslapp balti eredetű szavainak száma elenyészően csekély. A lappok kiválásától kezdve beszélünk kései közfinn korszakról, amikor a mai finnek, karélok, észtek, vepszék, vótok, izsórok és lívek ősei beszéltek közös nyelvet. E nyelvi állapot egysége az időszámításunk kezdete körül bomlott meg, akkor, amikor a balti finneket Skandináviában intenzív ősgermán, majd ősskandináv hatás érte. Az északi csoportok nyelvében több a germán jövevényszó, mint a déliekében. A mai balti finn nyelvek és nyelvjárások bonyolult keveredési folyamatok révén alakultak ki az i.sz. I. évezred végéig. (Vö. ábra!)

A finn-permi ág szétválásának a hagyományosan elfogadott rendjét az 1970-es évek közepén vették revízió alá. A fordulópontot Jorma Koivulehto kutatásai jelentették. A korábbiaktól eltérően a balti hatás kezdetét ő sokkal előbbre, i.e. 1800-1500 körülre tette. Ennek megfelelően a finn-permi ág kronológiájában időeltolást kellett végrehajtani: a finn-volgai kor vége a balti

	VI.	V.	IV.	III.	II.	I.	I.	II.
	6000	5000	4000	3000	2000	1000	0	2000
uráli								
Majdú P.		U				FV	F ₁	1000
1975, 1978, 1987				FU	FP		F ₂	

Korhonen
1976, 1981

indo-
európai
török

U	FU	FP	FV	F ₁	F ₂			
IEU	előgermán előbalti	előgermán osbalti ósr.	óssk. vik. oros	ókir.	ókir.			bolgár- tatar
IR				előmd.	ósm.	ómd.		E/M

Keresztes 1987

U -> U-

- depal.
- zöngésülés
- gem. rövidülés
- mgh. redukció
- palatalizáció
- tömgk.kiesése
- U > U
- hasonulások
- affrikálódás

- = uráli
- = finnugor
- = finn-permi
- = finn-volgai
- = korai közfinn
- = kései közfinn
- = mordvin
- = erza
- = moksa
- = indoeurópai
- IR, ir.
- kir.
- sk.
- vik.

hatás idejére, tehát az i.e. II. ezred közepe tájára került. A korábbi korszakok határait is vissza kellett állítani: az uráli korszak végét i.e. 4000-ig, a finnugort i.e. 2500-ig, a finn-permit i.e. 2000-ig. A finn-volgai kort követő alapnyelvi szintek határai is átértékelődtek. Mikko Korhonen (1976, 1981) a korai közfinn korszak végét i.e. 1000 körülre, a kései közfinn korszakét pedig az i.e. I. ezred közepére teszi. (Vö. ábra!)

Koivulehto kutatásai a germán jövevényszavak átvételének idejét tekintve jelentettek gyökeres változást a korábbi kutatásokhoz képest. Mint fentebb láttuk, az ősgermán jövevényszavakat korábban is felhasználták a kései közfinn korszak kezdetének meghatározásában (kb. i.e. I. ezred közepe). Koivulehto számos olyan finn szóról, amelynek csak a balti finn nyelvekben, s esetleg a lappban volt megfelelője, a távolabbi rokon nyelvekben nem, kimutatta, hogy ősgermán eredetűek. Ilyenek pl. a finn *huomata* 'észrevesz', *suuri* 'nagy', *laiva* 'hajó', *käydä* 'jár', *pieni* 'kicsi' stb. Néhány germán szó eljutott a mordvinba (vö. finn *kärsiä* 'túr' ~ mdE *kiř-d'ems* 'tart'), sőt a permibe is (vö. finn *kansa* 'nép' ~ vótj. *kuz, zürj. goz* 'házaspár'). Koivulehto szerint a korai ősgermán jövevényszavak minimum egyidősek a baltiakkal, a legrégebbiek pedig már az i.e. 2500-2000 körül bekerülhettek a korai közfinn (!) alapnyelvbe. E szavak egy előbalti vagy előgermán nyelvállapotból kölcsönöztek, amely közel állt az indoeurópai alapnyelvhez (vö. finn *hakea* 'keres, elhoz', *hauta* 'gödör', *hylje* 'fóka', *heittää* 'vet, dob', *susi* 'farkas', *tosi* 'igaz', *joukko* 'csoport', *otsa* 'homlok; vég', *viitsa* 'gúzs' stb.). Az ezer leggyakoribb finn szót etimologizáló új szótár 40 ilyen szót tart nyilván. Ezek nem csak műveltségyszavak, hanem vannak közöttük olyanok is, amelyek az alapszókincsbe tartoznak.

A legújabb nyelvészeti eredményekkel kapcsolatban felmerülnek további kérdések. Pekka Sammallahti (1984) kész még hátrább tolni a finn-volgai kor végét (i.e. 2500), így az előző korszakok kronológiai skáláját is átértékeli. Az újabb korszakolás azonban nem nagyon hozható összhangba a régészet eredményeivel. A legrégebbi germán jövevényszavakkal kapcsolatban felmerül tovább az átvétel helyének a kérdése. E népek (előgermán, ill. előbalti) Skandináviában, ill. a Baltikumban élhettek. Itt kerülhettek át a kérdéses szavak is. Vajon volt-e már ilyen korai szakaszban finnugor nyelvet beszélő nép e térségben? Finnországban pl. már az i.e. 7000 körül voltak települések, i.e. 4000 körül jelenik meg a Sperringkerámiakultúra, majd i.e. 3000-től a tipikus fésűs kerámia. E térség finnugor etnikumú kontinuitását már korábban is felvetették, a hipotézist azonban nem lehet bizonyítani, de kategorikusan elvetni sem.

A kronológiának ilyen nagy mértékű hátraigazítását nyelvészetileg sem lehet indokolni. A finn-volgai kor végének még elképzelhető az i.e. II. évezred közepe; a mordvinnak a balti finn nyelvcsoporthal való igen nagyfokú egyezései miatt azonban egy hosszú előmordvin szakaszt kell feltennünk az intervallum áthidalására. Ez a nyelvi állapot viszont nem jelentett még végleges szakadást a balti finn-lapp csoporttal. (Ez csak i.sz. III-IV. sz. körül következett be!). A nagyfokú egyezések mindenesetre ezzel magyarázhatók. Felmerül továbbá: miért került át a mordvinba ennek ellenére mindössze néhány elő- vagy ősgermán jövevényszó?! (A mordvin nyelvtörténet korszakaira, a végbement hangváltozások relatív sorrendjére vö. az ábrát!)

Mennél távolabb megyünk vissza a múltba, annál több megoldatlan vagy megoldhatatlan kérdésbe ütközünk. Ez nem csoda, hiszen a jelenkor történelmének is számos vitatott kérdése van, noha korunknak csaknem minden pillanata valamilyen formában (jegyzőkönyvek, dokumentumok, magnó-, újabban videószalagok stb.) dokumentálva van. A közeljövő feladata lesz a régmúlt hagyatékát előítéletek nélkül ismét részekre bontani, elemezni, értékelni, átértékelni, s ennek alapján komplex módon több tudományág összehangolt tevékenységével új szintézist teremteni.

Irodalom

- Hajdú Péter (szerk.): Uráli népek. Nyelvrokonaink kultúrája és hagyományai. Corvina, Bp. 1975
- Hajdú Péter-Domokos Péter: Uráli nyelvrokonaink. Tankönyvkiadó, Bp. 1978
- Hajdú, Péter-Domokos, Péter: Die uralischen Sprachen und Literaturen. Akadémiai Kiadó, Bp. 1987
- Häkkinen, Kaisa (toim.): Etymologinen sanakirja. Nykysuomen sanakirja 6. WSOY, Porvoo-Helsinki-Juva, 1987
- Keresztes, László: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. *Studia Uralo-Altica* 27. Szeged, 1987
- Koivulehto, Jorma: Seit wann leben die Urfinnen im Ostseeraum?... *MSFOu*. 185. Helsinki, 1983
- Koivulehto, Jorma: Itämerensuomalais-germaaniset kosketukset. In: Suomen väestön esihistorialliset juuret. Helsinki, 1984
- Korhonen, Mikko: Suomen kantakielten kronologiaa. *Vir.* 80 (1976) 3-13.
- Korhonen, Mikko: Johdatus lapin kielen historiaan. SKS. Helsinki, 1981
- Korhonen, Mikko: Suomalaisten suomalais-ugrilainen tausta historiallis-vertailevan kielitieteen valossa. In: Suomen väestön esihistorialliset juuret. Helsinki, 1984

Rédei, Károly: Zu den indogermanisch-uralischen Sprachkontakten.
Wien, 1986

Sammallahti, Pekka: Saamelaisten esihistoriallinen tausta kieli-
tieteen valossa. In: Suomen väestön esihistorialliset
juuret. Helsinki, 1984

Chronologische Fragen nach der Spaltung des finnisch-permischen Zweigs

Jorma Koivulehto zeigte bei zahlreichen finnischen Worten, die nur in den baltischen finnischen Sprachen und evtl. in der lappischen Sprache einander entsprechende Bezeichnungen hatten, in den entfernteren verwandten Sprachen allerdings keine, dass sie altgermanischen Ursprungs sind.

Das etymologische Wörterbuch der 1000 häufigsten finnischen Worten zeigt vierzig solche Worte auf. Insofern diese Feststellungen zutreffen, muss man das Ende des finnisch-wolgaischen Zeitalters in die ferne Vergangenheit schieben, und auch die vorhergehende chronologische Skala der Zeitperioden umdeuten. Die neueren Zeitperioden kann man archäologisch nicht beweisen, und die im grossen Masse vorgenommene Rückwärtsverschiebung der zeitlichen Reihenfolge lässt sich sprachwissenschaftlich nicht begründen.

Das Ende des finnisch-wolgaischen Zeitalters ist in der Mitte des 2. Jahrtausends v.Chr. zwar vorstellbar, jedoch müssen wir für die Überbrückung des Intervalls eine sehr lange vormordwinische Epoche voraussetzen. Die ziemlich grosse Übereinstimmung der mordwinischen mit den baltischen finnischen Sprachgruppen lässt sich so erklären, dass der vormordwinische Zustand keine endgültige Trennung von den balto-finnisch-lappischen Gruppen bedeutete. (Das trat nur um das 3. und 4. Jahrhundert n.Chr. ein.) Es erhebt sich allerdings die Frage, warum dennoch im Mordwinischen einige Wörter vor- oder urgermanischer Entlehnung auftraten. Wir müssen den Nachlass längst vergangener Zeiten vorurteilsfrei neu zerlegen, analysieren, einschätzen, umbewerten und auf dieser Grundlage komplex - mit Hilfe mehrerer aufeinander abgestimmter Wissenschaftszweige - eine neue Synthese schaffen.

László KERESZTES

Gulyáságyú és soppakanuuna

KIS Tamás

1. Ha két nyelv között egyezéseket találunk, akkor ezeket háromféleképpen magyarázhatjuk: 1. véletlen hasonlósággal, 2. átvétellel és 3. nyelvrokonsággal (Hajdú, BUNy. 32). A magyar és a finn nyelv közötti lexikális egyezések többsége a két nyelv rokonságával, kisebb része valamilyen harmadik nyelvből származó átvétellel magyarázható. A két nép lakóhelyének távolságából és a viszonylag kései, a múlt századtól kezdődő (ráadásul a lakosságnak csak egy szűk körét érintő) közvetlen kapcsolatokról természetesen következik, hogy a magyar nyelvben finn eredetű, illetőleg a finn nyelvben magyar eredetű szavak csak igen kis számban vannak.

A finnbe bekerült magyar szavak jobbra nyelvünk nemzetközi vándorszavai közül kerültek ki (*szablya, huszár, paprika* stb.; vö. Kiss Lajos: MNy 62:181-2), s ezek természetesen nem közvetlenül, hanem német és svéd közvetítéssel jutottak el a finnbe (Kiss Jenő, Magyar szavak a finnben és az észten: MNy. 71:335-7; vö. Uő.: MNy. 72:97). Az átkerült szavak egy része ritka, alkalmilag használt idegen szó (*hiirlappi, honveedi*: Zolnai Gyula, Magyar szók a finn nyelvben: MNy. 32:98), és az ismertebbek közül is csak néhány terjedt el általánosan (Kiss J.: MNy. 71:336), egyébként csak a műveltebbek beszédében fordulnak elő. A szélesebb körben használt magyar eredetű szavak közé talán csak a "magyarosch" romantika szavait (*puszta, csárda*) sorolhatjuk, valamint *gulyás* (*gulašši, kulassi*) szavunkat, aminek dán és német hatásra az első világháború alatt a magyarban teljesen ismeretlen jelentése is kialakult (ld. Zolnai: i.h. 171-80): *gulaššata* 'feketézük'; *gulašši* 'feketéző' (Papp István, Finn-magyar szótár 114).

Finn szavak a magyarba még kisebb számban kerültek (vö. Ágnes Szoboszlaj-Kornya, Das Vorkommen finnischer lexikalischer Elemente in der ungarischen Sprache: Материалы VI Международного Конгресса Финно-угроведов. Том 2. Москва, 1990. 431-3), és közülük talán egyedül a *szauna* sorolható az elterjedtebbek közé, már az ÉKsz.-ban is megtalálható.

2. Az idegen nyelvi lexikális elemek átvételén kívül (jövényszavak, idegen szók) van közvetettebb módja is a nyelvi kölcsönzésnek: a tükörszavak alkotása (Bárczi, Bevezetés a nyelvtudományba. Bp., 1957³. 55). Ez esetben az idegen szónak csak a jelentésszerkezetét veszi át a nyelv, de ezt, illetőleg a jelentés-tartalomban megnyilatkozó szemléletet anyanyelvi szóval adja vissza (Papp István: MNyj. 9:24). Tükörszavak a finn és a magyar nyelv közötti kölcsönzésben még kevésbé mutathatók ki; tudtommal eddig egyedül a finn *kirkonkylä* jelentésében használt *templomosfalu*, *templomközség* szavak kapcsán merült fel a tükörfordítás lehetősége, bár ezeket tükörszónak csak bizonyos megszorításokkal tekinthetjük (K. Szoboszlai Ágnes: i.h. 433; bővebben: Uő.: FUD 1: 123-6). Magyar szó finn tükörfordítására még nincs adatunk.

Ezért is érdemel figyelmet a fi. *soppakanuuna* 'katonai mozgókonyha, tábori konyha' (tkp.leveságyú) szó (Nykysuomen sanakirja III. Főszerk. M. Sadeniemi. Porvoo-Helsinki, 1966. [=NS.III] 263), melyet vizsgálva felmerül az a lehetőség is, hogy a finn szó a magyar *gulyáságyú* 'ua.' hatására mint részleges tükörszó jött létre.

3. Ez az első pillantásra hihetőnek látszó feltevés azonban több ok miatt is nehezen fogadható el.

Először is az átvétel időpontja miatt támadhatnak kétségeink. Ha vizsgált szavunk esetében elfogadjuk a magyar → finn kölcsönzést mint lehetőséget, akkor ennek idejét az első világháború éveire kell tennünk. 1918-nál később semmiképpen sem történhetett a *soppakanuuna* keletkezése, hiszen ez évtől már adatolhatóan megvan a finnben (S.Hämäläinen, Suomalainen sotilasslangi. Helsinki, 1963. [=Häm.] 228), az 1914 előtti átvétel pedig azért valószínűtlen, mert magát a mozgókonyhát is csak néhány évvel az első világhétség előtt kezdték használni a hadseregekben.

1881-ben ugyan már olvashatunk arról, hogy kísérletek folynak az olyan tábori konyhával, "melylyel a csapatok számára menetközben - a szállító kocsin - főzni lehet", és hogy "E tekintetben a leginkább sikerültek ama kísérletek, melyek pár évvel ezelőtt az olasz seregben tétettek" (Ludovica Academia Közlönye 8 [1881]: 132). Tudjuk azt is, hogy 1884-ben Dobay Imre földbirtokos szabadalmaztatott egy konyhakocsit (Magyar Katonai Közlöny 3 [1910]: 49), de ez feledésbe merülhetett, mert 1908-ban ismét arról értesülünk, hogy - mivel a konyhakocsik rendszeresítését a hadügyi igazgatás elhatározta - újabb kísérletek indultak (MKatKözl. 1 [1908]: 477-8). Ugyanígy állt a helyzet más európai hadseregekben is ez idő tájt: a franciáknál épp ekkor kezdték alkalmazni a mozgókonyhákat, és ekkor még minden katona egy alumínium főzőedényt hordott magánál a saját ellátását megoldandó (uo. 1176). A német hadseregben 1908-ban még csak sürgetik a tábori főzőkocsik rendszeresítését, "mert az egyenkint való főzés nem eredményezheti a

hadsereg jó élelmezését" - idézi a *Militärische Wochenblatt* 1908. évi 6. számából a MKatKözl. (uo. 324).

Ismereteim szerint legkorábban, 1905-ben az orosz hadseregben kezdték használni a táborigénykocsikat (Meyers Enzyklopädisches Lexikon VIII. Mannheim/Wien/Zürich, 1973. 613; ld. *Feldküche* alatt). Ez bizonyára vonatkozott a Finn Nagyhercegség területén állomásozó csapatokra is, bár azt mindenképpen hozzá kell ehhez tenni, hogy a nagyhercegség lakossága nem volt katonaköteles (Dolmányos, Finnország története. Bp., 1972. 294), a finnek nagyobb számban csak a háború alatt kapcsolódtak be a hadi cselekményekbe.

Nálunk a táborigénykocsi 1904-ben történt rendszeresítését (Ludovika Akadémia Közlönye 31 [1904]: 1203) csak 1910-ben követte a 09 mintájú konyhakocsi csapatoknak való kiszállítása¹ (MKatKözl. 3 [1910]: 18), és ugyanebben az évben kezdték használni a német hadseregben is (MeyersLex. uo.).

A mozgókonyhák *gulyáságyú* elnevezése hamar megszületett, 1914-ből már adatunk van rá: *Gulyás-ágyú; gulyáságyú* (Budapesti Hirlap 1914. okt. 11. 11.lap). A szó gyors elterjedésére jellemző, hogy a háború alatt már kifejezések is alakultak vele: "*talán a gulyáságyúból lötték?*" - mondták a nehezen hihető hírekre a fronton harcolók (vö. még *kondér-hír; konyhaparancs; melyik kondérban kavarták?; melyik konyhán főzték?*: Csefkó: MNy. 17:172). Igen hamar szótárazták is, Balassa szótára már tartalmazza ("*Tréfás elnevezése volt a háborúban a mozgó táborigénykocsi*"), s újabb értelmező szótárainkban is szerepel.

4. A szónak a magyarból közvetlenül a finnbe való kerülését a háborús viszonyok és a két nép nyelvi érintkezésének korábban már említett hiánya miatt nem feltételezhetjük, mint ahogy az is kizárható, hogy a nyelvi kölcsönzés a köznyelvek szintjén történt volna meg (bár manapság a *soppakanuuna* a finnben, illetve a *gulyáságyú* a magyarban már általánosan ismert, nők és fiatalok által is használt, köznyelvi szó). Ezt a feltevést erősítik a két nyelv értelmező szótárjai is (NS.; ÉrtSz., ÉKsz.), amelyek a vizsgált szavakat a katonai szlengbe tartozónak, illetve katonai szónak minősítik. Maga az elnevezett eszköz is arra utal, hogy a szavak keletkezésének helye a katonai szleng volt.

A feltételezett kölcsönzés közvetítő nyelve a német katonai szleng lehetett, hiszen ez az a nyelv, amellyel mind a finnek, mind a magyarok kapcsolatba kerültek: a magyar katonák többsége a német vezényleti nyelvű közös hadseregben szolgált, valamint a magyar csapatok több közös bevetésen is részt vettek a németekkel a háború folyamán. A finn-német katonai kapcsolatokat szintén számíthatjuk már a háború első éveitől, hiszen már jóval a németek 1917-es és ezt követő finnországi hadműveletei előtt, 1915-16-ban a magukat új aktivistáknak nevező mozgalom tagjaiból a német had-

vezetőség önkénteseket toborzott és képzett ki a Hamburg melletti lockstedti táborban, majd belőlük szervezték meg 1916-ban a "27. porosz királyi vadászzászlóalj"-at, amit aztán a balti fronton vetettek be (Dolmányos, i.m. 296; vö. még Otavan Iso Tietosanakirja. Encyklopaedia Fennica. III. Helsinki, 1962. 807, *Hohenlockstedt* alatt).

A gulyáságyú-nak a németen keresztüli vándorlását alátámasztják a nyelvi adatok is², ugyanis a német katonai szlengben több a gulyáságyú-hoz hasonló jelentésszerkezetű 'mozgókonyha' jelentésű szót találunk: *Hungerabwehrkanone* (szó szerint: éhségelhárító ágyú), *Magenfüllkarre* (gyomortöltő taliga), *Kohldampfauto* (koplálásautó), *Speckerbsenbatterie* (szalonna-borsó üteg), *Erbsendroschke* (borsókonflis), *Fresskutsche* (ételkocsi), *Fresskanone* (ételágyú) (Karl Bergmann, *Wie der Feldgraue spricht. Scherz und Ernst in der neuesten Soldatensprache*. Giessen, 1916. 46; az utóbbi adatot idézi Häm. is, 228. l.); *Kohldampfabwehrkanone* (éhségelhárító ágyú: Theodor Imme, *Die deutsche Soldatensprache der Gegenwart und ihr Humor*. Dortmund, 1917. 44); *Bohnenhaubitze* (babtarack: Heinz Küpper, *Illustriertes Lexikon der deutschen Umgangssprache II*. Stuttgart-Klett, 1983. 449; Uő., *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache V*. Hamburg, 1967. 53); *Bohnenhaupitze* (Uő., *Am A... der Welt. Landserdeutsch 1939-45*. Leck, 1970; idézi: Penttinen, *Sotilaslangin sanakirja*. Porvoo-Helsinki-Juva, 1984. 229); *Bohnengeschütz* (bablöveg: Küpper i. műveiben uo.); *Ragoutkanone* (raguágyú: Häm. 228)³.

5. A német katonai szlengben fellelhető "gulyáságyúk" nagy száma persze korántsem döntő bizonyíték a német nyelv közvetítő szerepére. Leginkább azért nem, mert a szlengre (bármelyik nyelvben használják is) jellemző, hogy a dolgoknak leggyakrabban hasonlósági névátvitellel vagy metaforikus-metonimikus szemléletet tükröző szokatlan szóösszetétellel tréfás, humoros nevet ad. A hasonló asszociációkat keltő dolgoknak számos szlengben van azonos vagy hasonló elnevezése. Jól megfigyelhető például az analóg gondolkodás a fej megnevezésében, amire igen gyakran használják a kerek vagy nagyobb termésű növények neveit; vö. m. *dió*, *kókusz*, *tök* (András-Kövecses, *Magyar-angol szlengszótár*. Bp., 1989. 90); ang. *bean* (bab), *nut* (dió), *onion* (vöröshagyma), *swede* (sárgabélű répa) (uo.); fi. *herne* (borsó), *kaali* (káposzta), *lanttu* (karalábé) (Karttunen, *Nykyslangin sanakirja*. Porvoo-Helsinki-Juva, 1979. 315). Számos nyelvben van nyoma annak, hogy egy cserépedénynek a nevét használták a fej jelölésére; vö. szanszkrit *kapāla* 'fej' ← 'tál'; fr. *tête*, ol. *testa* 'fej' ← lat. *testa* 'fazék'. E jelenség gyökerét is a szlengben kell keresnünk (Mario Pei, *Szabálytalan nyelvtörténet*. Bp., 1966. 170).

Ez az egyfajta szleng-univerzáléként is felfogható jellegzetes szóalkotási mód a katonai szlengeket is jellemzi. Több példát is idéz rá Balassa, például németül "a gépfegyver *Kaffeemühle* [kávédaráló], *Nähmaschine* [varrógép], *Stotterbüchse* [dadogó doboz], franciául: *moulin à café* [kávédaráló], *moulin à poivre* [borsdaráló]; ágyúgolyók nevei: a nehéz lövedékek: *Frachtwagen* [tehervagon], *Zuckerhut* [cukorsüveg], *Mehlsack* [liszteszsák]; továbbá *Flaschenpost* [palackposta], *Liebesgabe* [szeretetadomány] stb.; a franciáknál *oiseau* [madár], *moineau* [veréb], *pigeon* [galamb]; *gros noir* [nagy feketel], *gros rouge* [nagy piros], *valise* [bőrönd], *colis-postale* [postai csomag] s az olaszoknál is *pacco postale* [postai csomag]; az angoloknál is *big black* [nagy feketel]." Stb. (Nyr. 49:76).

A hasonló gondolkodásmód megfigyelhető a magyar és a finn katonai szlenget összevetve is: fi. *isä* (tkp. apa: Häm. 45): m. *apa*, *apu(ci)* 'parancsnok'; fi. *kalju* (kopasz: Häm. 64): m. *kopasz*, *kopár* 'újonc'; fi. *miljoonien aamujen mies* (sok millió reggelű közlegény: Penttinen, i.m. 143): m. *ezernapos*, *ezernapú*, *milliomos* 'újonc'; fi. *pata* (fazék: Häm. 157): m. *bogrács*, *fazék* 'rohamsisak'; fi. *keittiöenkeli* (konyhaangyal: Häm. 72): m. *kondértündér*, *konyhatündér* 'konyhai munkára vezényelt katona'; fi. *Kiinan muuri* (kínai nagy fal) 'rizskása' (Häm. 78): m. *Sztálingrád*- v. *Leningrád-leves* 'rossz leves' (ti. bevehetetlen), és még sorolhatnánk a további példákat.

6. A fentiek alapján nem csodálkozhatunk azon sem, hogy a katonai mozgókonyhát számos nyelv katonai szlengje nevezte el olyan szóösszetétellel vagy szó szerkezettel, melynek előtagja a konyhán főzött ételre utalt, az utótag pedig egy 'ágyú' jelentésű szó lett, amit a mozgó konyha ágyúcsőhöz hasonlatos kéménye (vö. Imme, i.m. 44) és az ágyúkhöz hasonló, lóval vagy gépjárművel történő vontatása indokolt. A keletkezett szó tréfás hatásához még az is hozzá járult, hogy így a nem harcoló, s ezért irigyelt, de egyben megvetett szakácsok fegyvereként tünteti fel a tábori konyhát a katonahumor.

Franciául *canon à ragout* (raguágyú: Balassa: Nyr. 49:76), *canon à rata* (ragu- v. kajaágyú: Balassa: uo.; Dauzat, *L'argot militaires romans*: *Revue des Langues Romanes* LX (VI Sér.T.X) 1918-19; idézi: Häm.228); angolul: *mulligan battery* (hamisgulyás-ágyú: Häm. 228), *bean gun* (babágyú: H. Wentworth-S.B. Flexner, *Dictionary of American Slang*. New York, 1975². 24; Г. А. Судзиловский, *Сленг - что это такое?* [Англо-русский словарь военного сленга] Москва, 1973. 81). Ebbe a sorba illeszkednek a finn katonai szleng további 'mozgókonyha' jelentésű szavai is: *ruokakanuuna* (ételágyú: Häm. 204) és *soppatykki* (leveslőveg: Häm. 229; Penttinen, i.m. 229).

A különböző nyelvek eddig felsorolt 'mozgókonyha' jelentésű szavai alapján az a legvalószínűbb, hogy a *soppakanuuna* és a *gulyásagyú* egymástól függetlenül alakultak ki, hasonlóan a német, az angol, a francia katonai szleng ugyanilyen jelentésű szavaihoz.

7. Volt azonban a finn katonai szlengben (már 1916-ban feljegyezték) egy mára már kipusztult szó, ami a *soppakanuuna* magyar eredetét illetően továbbra is ébren tarthatja gyanakvásunkat: a magyar *gulyásagyú* szó szerinti tükörfordításának látszó *gulashikanuuna* (Häm. 22), *kulassikanuuna* (Häm. 90). Ennek esetében még biztosabban állíthatjuk, hogy német közvetítéssel jutott a finnbe, hisz a németben is van egy a *gulyásagyú*-nak pontosan megfelelő szó, a *Gulaschkanone*. Ez a szó a németben a mi *gulyásagyú*-nkhoz hasonló elterjedtséggel bír, 1914 óta civilek és katonák egyaránt ismerik (vö. Küpper, *Illustriertes Lexikon des deutschen Umgangssprache*. Stuttgart-Klett, 1983. III, 1130). Az első világháború alatt már általánosan ismert volt a német hadseregben (vö. Balassa: i.h.; Simonyi: uo. 99; Bergman, i.m. 46; Imme, i.m. 44; Otto Mauser, *Deutsche Soldatensprache. Ihr Aufbau und ihre Probleme*. Strassburg, 1917; idézi: Häm. 90), és mind máig használatos (vö. *Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Szerk. R. Klappenbach, W. Steinitz. Berlin, 1969. 1668; Duden, *Das grosse Wörterbuch der deutschen Sprache III*. Mannheim-Wien-Zürich, 1977. 1102; Küpper, *ABC-komiker bis Zwitschergemüse. Das Bundessoldatendeutsch*. Wiesbaden, 1978; idézi: Penttinen, i.m. 229). Egyes források már köznyelvi szóként tartják számon (Küpper: *Illustr. Lex. uo.*; Uő., *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache I*. Hamburg, 1963. 206; *Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache*. Főszerk. G. Kempcke. Berlin, 1984. I, 511; *Synonymwörterbuch*. Leipzig, 1985. Szerk. Görner, Kempcke. 231), de a nyelvjárásokban is megtalálható (vö. *Gulaschkanon*: O. Buurman, *Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch IV*. Neumünster, 1966. 955).

Zolnai Gyula a *gulašši* 'feketéző' szó fejlődését vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a szó alapját képező *gulaššiparoni* (tkp. gulyásbáró) "részben a Németországban hadikiképzést nyert finn ifjak, részben a Finnországban működött német csapatok, részben pedig a svéd nyelv révén" vált ismertté a finnek előtt (MNy. 32:178). Ugyanezt mondhatjuk el a *kulassikanuuna* szóról is. (A svéd hatásra vö. *gulaschkanon*: Haldo Gibson, *Svensk slangordbok*. Nacka, 1978²; idézi: Penttinen, i.m. 229). A finnbe átkerült *Gulaschkanone* szolgált aztán mintájául a *soppakanuuna*-nak és a többi 'mozgókonyha' jelentésű szónak.

8. Nyitva maradt azonban még egy kérdés: vajon végső soron magyar szó (és annak tükörfordítása) jutott-e el a finnbe vagy egy németben keletkezett szó. Bármennyire is csábítónak látszik a gu-

lyás-előtag alapján a magyar eredet, azt kell mondanunk, hogy a *Gulaschkanone* német szó. Az első világháború kezdetére a *gulyás* már általánosan ismert és kedvelt étel volt Németország-szerte (Zolnai: i.h. 176). A megnevezésre szolgáló szó természetesen magyar jövevény a németben (Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache I. Szerk. W. Pfeifer. Berlin, 1983), de már a háború előtt is felhasználták a német katonai szlengben: *Gulaschtiger* 'élelmezési altiszt' egy württembergi ezred szavaként (Paul Horn, Die deutsche Soldatensprache. 1899; idézi: Zolnai: uo.). A háború alatt aztán még ismertebbé vált a *Gulasch*, ugyanis egy ilyen nevű étel volt (konzervformában is) a központi hatalmak seregeinek leggyakoribb tápláléka (vö. Zolnai: i.h. 174, 178; Küpper, Illustriertes Lexikon... III, 1130)⁴, s mint a *Speckersbatterie* is mutatja nagyon gyakran borsóból, szalonnával ízesítve készítették (vö. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache 1668). Elterjedtségéből következően aztán számtalan szóösszetételt alkottak vele: ilyen volt a *Gulaschbläser* (tkp. gulyásfújó) 'kürtös' (Imme, i.m. 42); *Gulaschdirektor* (gulyásigazgató) 'élelmezési tiszt' (uo. 43); *Gulaschaspirant* (gulyásaspiráns) 'vágómarha' (Küpper, Wörterbuch der deutsche Umgangssprache V, 99), és Zolnai is idéz néhányat (i.h. 176, 177): *Gulaschkanonenaspirant*, *Gulaschhengst* (szerepel Felszeghynél is: A császári és királyi hadsereg nyelve Magyarországon. [Német Nyelvészeti Dolgozatok II.] Bp., 1938. 64), *Gulaschdirektor*, *Gulaschtiger*, *Gulaschkanonenanwärter* (az utóbbi kettőt Imme is ismeri: i.m. 67, 108).

A *Gulasch* kiterjedt használatából mindenesetre arra következtethetünk, hogy a *Gulaschkanone* szó a német katonák ajkán született, és valószínűleg a németből került át a magyar katonai szlengbe is. Nem zárható ki persze az sem, hogy önálló fejlemény a magyar *gulyáságyú*. Ezt látszik erősíteni a szó igen korai felbukkanása, és Felszeghy Ediltrudnak az osztrák-magyar közös hadsereg német nyelvében előforduló *Gulaschkanone*-ről írott véleménye is: "a mozgókonyha neve, melyet azonban a harctéri katona egybehangzó vélemények szerint sohasem használt" (uo.). Ha ez igaz, akkor - mivel nem feltételezhetjük, hogy a *gulyáságyú* a közös hadsereg német ajkú katonáinak közvetítésével került a németből a magyarba - elképzelhető, hogy a két szó párhuzamosan alakult ki.

9. Akárhogyan is jött létre a magyar *gulyáságyú*, az mindenképpen világos, hogy a finn *soppakanuuna* keletkezéséhez semmi köze sem volt, így magyar- finn nyelvi kölcsönzésről ez esetben nem beszélhetünk. Egészen biztos, hogy a *soppakanuuna* (akárcsak a vele rokonértelmű *ruokakanuuna* és *soppatykki*) a németből kölcsönzött *kulassikanuuna* mintájára jött létre. Az már csak érdekesség (bár szintén német hatásra utalhat), hogy a *soppa*- előtaggal több szó is keletkezett a finn katonai szlengben a mozgókonyhához tartozó

emberek, dolgok megnevezésére; vö. *soppaenkeli* (tkp. levesangyal) 'női konyhai kiségitő'; *soppajeesus* (levesjézus), *soppamikko* (levesmisi), *soppaministeri* (levesminiszter), *soppamooses* (levesmózes) '(fő)szakács', (Häm. 228-9; vö. *ruokajeesus* 'ua.': Penttinen i.m. 208); *soppakomppania*, *soppapataljoona*, *soppaporukka*, *sopparyhmä* (levezzázad, -zászlóalj, -banda, -raj) 'konyhai személyzet' (Penttinen, i.m. 229).

Jegyzetek

1 "Utóbbi időben [1925] a katonacsapatok mozgó T.[ábori konyhák]-kal vannak felszerelve. Ezek két egymásba akasztott kétkerekű taligából, a mozdonyból és a főzőkocsiból állanak s két lóval vannak fogatolva." (Révai Nagy Lexikona XVII. Bp., 1925. 792).

2 A német katonai szlengből egyébként is nagy számban kerültek át szavak, például a horvát, az olasz (ld. Spitzer: Nyr. 49:18-9) és a finn katonai szlengbe is (Häm. 328-30).

3 Feltűnő, hogy míg a németben tucatnyi szó szolgált a mozgókonyha megnevezésére, addig a magyar katonai szlengnek mindmáig csak egyetlen szava (a *gulyáságyú*) van rá.

4 A svéd értelmező szótárban így szerepel szavunk: "gulasch ... egy fajta erősen fűszerezett ragu neve (az 1914-1918-as világháborúban a központi hatalmak seregeinek étkeztetésénél használták.)" (Idézi: Kiss J.: MNy. 72:95).

Gulyáságyú 'Gulaschkanone' und soppakanuuna

Zwischen der finnischen und ungarischen Sprache gibt es nur eine geringe Anzahl gegenseitiger sprachlicher Entlehnungen. Vor allem gilt dies für eine der indirekten Methoden, die Wortspiegelung (Spiegelwortbildung).

Deshalb verdient in dieser Hinsicht das finnische Wort *soppakanuuna* 'mobile Heeresküche' Aufmerksamkeit, welches laut Forschung eventuell mittels einer partiellen Spiegelübersetzung aus dem ungarischen *gulyáságyú* hervorging.

Budenz József és a votják nyelv

KISS Antal

Budenz József 1836-ban született, 1858-ban került Magyarországra, 1861-ben, 25 évesen az Akadémia levelező tagja lett, 1872-ben pedig – ekkor 36 éves volt – a pesti egyetem professzora. 1892-ben halt meg. A magyarországi finnugrisztika megalapítója, megszervezője volt, méltán tisztelték meg 48 éves korában egy tanulmánykötettel (Budenz-Album). Az elmúlt mintegy száz év folyamán sokoldalú tudományos munkásságát sokan elemezték, legutóbb például születésének 150. évfordulója alkalmából (vö. NyK 89 [1987-1988]: 99-210).

Budenzet talán Honti László jellemezte legtalálébban: "...nincs nyelvcsaládunknak olyan nyelve, amelynek egyértelműen specialistája lett volna. Kutatta az összes rokon nyelvet, azoknak számos apró részletkérdését is tanulmányozta, a legtöbb finnugor nyelvhez valószínűleg jól értett, de ő mégis inkább az egészet, a nyelvcsaládot látta maga előtt" (NyK 89:193).

Nem véletlen tehát, hogy a permi nyelvek magyar kutatóiról 1987-ben Izsevszkben megjelent 192 oldalas tanulmánygyűjteményben (Венгерские учение и пермская филология) Budenzről csak egy helyen, V.K. Kelmakov tanulmányának elején olvashatunk nagyon röviden: "определенный интерес к удмуртскому языку в первые проявил в Венгрии основоположник финно-угорского сравнительно-исторического языкознания Йожеф Буденц (1836-1892), который еще в отдельных ранних работах использовал удмуртские лексические материалы" (13). A szerző – a votják nyelvtudomány szempontjából – inkább azt tartja Budenz érdemének, hogy Munkácsi Bernátot a votják nyelv tanulmányozására biztatta. Valóban, Budenz, aki nyomon követte a különböző finnugor nyelvekre vonatkozó kutatásokat, jól látta, hogy az 1880-as évek elején talán a votják volt a legkevésbé kutatott finnugor nyelv. Ezért is tett meg mindent, hogy Munkácsi eljuthasson a votjákokhoz. Számára is nagy öröm volt, hogy 1885. február 19-én végre megírhatta Munkácsinak, hogy "az akadémiai segélyezés immár teljesen biztosítva van". Budenz Munkácsi tervezett votják

útjáról 1885. január 9-én Otto Donnernak küldött levelében is említést tett: "Wir gedenken Dr. Munkácsi Bernát falls wir vom Directionsrat der Akad. dazu das geld bewilligt erhalten, nach Kasan zu schicken - zum stud(ium) des wotjakischen - aber auch des čuwassischen..." (MSFOu. 201. 70). Később Donnernak is beszámolt a tanulmányút eredményeiről 1886. december 1-jén írt levelében (uo. 74.). A tanulmányút idején - levelezésük bizonyítja - érdeklődéssel tartotta a kapcsolatot Munkácsival, egyszer egy finnországi lapban megjelent wotják vonatkozású hírt is továbbítva neki. (A levelet idézi Domokos Péter is: Az udmurt irodalom története. 48.) Budenz nyomon követett minden finnugor vonatkozású eseményt. Jó példa erre az, hogy Aminoff a Morgonbladet 1878. október 19-i számában számolt be wotják útjáról, s Budenz 1879-ben az NyK következő számában (15:174-6) már részletesen ismertette is ezt a cikket.

Budenz jól ismerte a wotják nyelvre vonatkozó szakirodalmat. A Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárában hivatkozik az 1775-ben kiadott első wotják nyelvtanra is. Szótárához felhasználta Wiedemann nyelvtanát (Grammatik der wotjakischen Sprache... Reval 1851) és szótárát (Syrjänisch-Deutsches Wörterbuch nebst einem wotjakisch-deutschen im Anhang. St.- Pétersburg, 1880). Ez utóbbiról még a megjelenése előtt tudósít (NyK 15 [1879]:173-4), Wiedemann ugyanis elküldte neki a zürjén rész 1-18. ívét. (Érdekes, hogy a kész szótárt már nem ismertette az NyK olvasóival.) Összehasonlító munkásságában főleg a wotják szókészletet használta fel. Nemcsak a Kelmakov által is említett tanulmányokban (Cseremisiz tanulmányok. NyK 3 [1864] - főleg az első részben: 397-419, A magyar és a finnugor nyelvekbeli szóegyezések. NyK 6 [1867]:374-478, 7 [1869]:1-62), hanem főleg a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárban (1873-1881), amelynek megjelenésével a Szóegyezéseket "mint első e nemű kísérletet...immár végképen elavúlnak" jelentette ki (MUSz. IV.). Természetesen wotják szavak más tanulmányaiban is találhatóak: A főbb testrészek elnevezései az öt altaji nyelvcsoportban. NyK 16 [1881]:144-53; Az öt altaji nyelvcsoport alapszámnevei. Uo. 153-7; stb. Néha a legváratlanabb helyeken bukkan fel egy-egy wotják szó. Donnernak a *sampo* szóról írott véleményéhez fűz megjegyzéseket 1871. július 7-én keltezett levelében. A finn *päiväsappi*, észt *päevasapp*, -*samma*s összetett szavak második tagját - valóban "kühne vermutung" - összekapcsolja a magyar *nap* szóval, mindkettőt egy finnugor alapnyelvi *tamp 'Sonne' szóból eredeztetve. Majd így folytatja: "Dabei möge die ratio etymologiae unentschieden bleiben: ob die sonne von der gestallt (als rad, scheibe, kreis) oder von glanz und wärme benannt worden ist. Bei syrj. *šondī* (wotj. *šundī*) ist offenbar das letztere der fall; wol auch bei *päivä*, für das ich in den ugr. sprachen keine bessere entsprech(un)g weiss als syrj. *bi* "feuer" (MSFOu. 201.24.).

Votják grammatikai kérdésekkel keveset foglalkozott. Hunfalvyval folytatott vitát "A magyar és finn többesragokról" (NyK 3 [1864]), s ennek során szóba kerültek a permi többesjelek is. Budenz - helyesen - hangtani érvekkel bizonyítva elutasítja a rokonítás erőltetését, és megállapítja, hogy "... a rokonságra nézve kevésbé fontos és döntő a pluralisrag azonossága, mint p.o. a számnevek egyezése, s ennél fogva nem is fogjuk nagyon se csudálni se bánni, ha a finn pluralisrag *t* nem találna azonos lenni a magyar *k*-val; vagy egyik sem a szirjän-votjak *jas*, *jos*-szal" (i.h. 288). Ugyancsak a "Vegyes apróságok" között foglalkozik a magyar viszonyragokkal és névutókkal, s felsorol, ill. elemez egy sor altaji és finnugor, többek közt votják ragot és névutót is (NyK 3: 296-307).

Budenz egyik legjelentősebb munkája "Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana" (NyK 18 [1884]:161-319, 456-71; 20 [1886-7]: 251-306, 401-466; 22 [1890-1892]:377-403, 417-440; 23 [1893]:178-190, 241-259). Ő főleg a szóképzést dolgozta ki, s természetes, hogy ebben a hatalmas tanulmányában külön bekezdésekben ír a megfelelő votják képzőkről is. Szóképzéssel már jóval korábban foglalkozott "Denominatív igék az ugor nyelvekben" című tanulmánya 1873-ban az NyK 10. kötetében jelent meg. Itt főleg a zürjén-votják *l*, *j*, *t* képzőkről mintegy nyolc oldalnyit írt (i.h. 35-43). Munkácsi votják témájú tanulmányainak megjelenés előtt ez a tanulmány(részlet) volt a legnagyobb, amelyik Magyarországon votják nyelvészeti témát vizsgált.

Budenz szóképzéssel foglalkozó tanulmányai után mintegy 80-90 évvel a votják és a zürjén szóképzés monografikus feldolgozását jóval nagyobb anyagon, az újabb szakirodalom széleskörű ismeretében Andrássyné Kövesi Mágda végezte el (A permi nyelvek ősi képzői. Bp.,1965.).

Йожеф Буденц и удмуртский язык

В 1987 году в Ижевске был издан отличный сборник статей, посвященных исследованиям и исследователям удмуртского языка в Венгрии (Венгерские учение и пермская филология). В первых статьях рассматривается творческая деятельность Берната Мункачи. Несомненно он был первым ученым, который совершил путешествие к удмуртам и его публикации по удмуртскому языкознанию высоко оцениваются и в наши дни. Его творчество не изучено полностью и до настоящего времени.

Его интерес к изучению удмуртского языка по всей вероятности возбудил Йожеф Буденцы, который организовал и научно-исследовательскую экспедицию для Мункачи на землю удмуртов.

Буденц – хотя в центре его научного интереса стоял не удмуртский язык – проявил оживленный интерес к научным изысканиям в этой области. Он первым опубликовал сообщение о путешествии Т.Г. Аминоффа, держал связь с Видеманном, одним из выдающихся знатоков пермских языков, а также находим ссылки на удмуртский язык и в его корреспонденции с О. Доннером. Он сам был хорошо знаком со специальной литературой своего времени о пермских языках и в своих трудах опирался на нее (Венгерско-Угорский Словарь, морфология финно-угорских языков и т.д.). Он же – будучи автором труда о суффиксальном словообразовании пермских языков – первым проанализировал одно из явлений удмуртского языка.

Изучение удмуртского словообразования по значительно большему материалу, на основе глубокого знания новейшей литературы завершила Магда Кевеши-Андрашши (Древние словообразовательные суффиксы пермских языков. Будапешт, 1965.).

Антал КИШШ

Ellentét és aforizma

KOCSÁNY Piroska

Közismert tény, hogy a bölcs mondások és aforizmák egyik gyakori és feltűnő jegye a bennük megfogalmazódó paradoxon. Ha e paradoxon nyelvi megjelenési formáit vizsgáljuk, nem kerülhetjük el az ellentét szemantikai és stilisztikai fogalmának tisztázását. E dolgozat az aforizmára jellemző ellentét lehetőségeit mutatja be. Célja, hogy feltárja a szemantikai ellentét fogalmát, és különböző típusú ellentétek hatását a mondásokban.

A "szemantikai ellentét" fogalom értelmezése

Az ellentétes jelentés közelebbi meghatározása nemcsak a nyelvészeti szemantikának jelent gondot, hanem a mondásokkal foglalkozó kutatásnak is. A.-H. Fink már 1934-ben az aforizmára jellemző antitézis négy lehetőségét különíti el, ezek az ellentmondó (kontradiktórikus: pl. "*indépendent - dépendent*"), az ellentétes (kontrér: "*pauvre - riche*"), az összeférő (kompatibilis: "*cerveau - coeur*") és a "még kevésbé meghatározott" ("noch un-schärfer") antitézis (Fink: *Maxime und Fragment. Grenzmöglichkeiten einer Kunstform.* München 1934: 46.). A felsorolás, a példák és az utolsó antitézis típus feltűnő tisztázatlansága egyaránt azt mutatja, hogy a lehetőségek elválasztása nem egyértelmű. (Ezért a későbbi irodalom általában megelégszik az "antitézis" megjelöléssel, részletezés nélkül.) A kérdéskörben több eltérő szemlélet és kritériumrendszer keresztezi egymást. A mondások szempontjából legalább a következőkkel kell számolnunk:

Monéma szintű ellentétek:

- (i) Egy lexikális nyelvészeti szemantikában megállapíthatók paradigmatisz szemantikai viszonyok, amelyek felhasználhatók a szintagmákban. Így megadhatók rendszerszerű ellentétek.
- (ii) A kontextusban értelmezett kijelentés egyes elemeinek denotatív jelentései között feltárhatók aktualizált ellentétek.

Szintagma szintű ellentétek:

(c) Beszélhetünk ellentétes jelentésű szintagmák összekapcsolásáról: **szintagmák közötti ellentétről**.

(cc) Ellentét lehet egyazon szintagma két különböző, a szövegösszefüggésben egyaránt adott jelentése között: **beszélhetünk szintagmán belüli ellentétről**.

M o n é m a s z i n t ű e l l e n t é t e k

(i) A nyelvészeti szemantikák az ellentét kérdésével kétféle megközelítésben is foglalkoznak. Az egyik a szóalkotásnak, a másik a szókincs szerkezetének szempontja. A kettő nyilván nem független egymástól. A szóalkotás szempontjából az ellentét kérdése az úgynevezett lexikális tagadás kérdésköréhez kapcsolódik. L. az olyan formákat, mint "boldogtalan", "nem-tudás" stb. A szóalkotás során bizonyos ellentétpárok jönnek létre, amelyek beleilleszkednek a szókincs szerkezetébe, morfológiailag is megfoghatóvá tesznek bizonyos szókincsbeli viszonyokat (l. "fűtött - fűtetlen" és "meleg - hideg"). A szókincsen belüli összefüggéseket is többféleképpen tárhatjuk fel. Megvizsgálhatjuk a jelentések paradigmatis viszonyait a logikából átvett viszonyfogalmak segítségével, és eredményeink nyelvi relevanciáját alátámaszthatjuk a megállapított lexikális szemantikai osztályok különböző grammatikai lehetőségeinek a vizsgálatával. Az ellentétre vonatkozóan például a következők mondhatók el: Logikai-szemantikai szempontól az ellentét közismeretlen kétféle: kizáró vagy kiegészítő ellentét. Például kizáró ellentét: "élő - halott". (Ha nem élő, akkor halott, és ha nem halott, akkor élő.) Kiegészítő ellentét: "hideg - meleg". (Ha hideg, akkor nem meleg, viszont nem biztos, hogy ha nem meleg, akkor hideg, hiszen lehet langyos is.) A nyelvészeti antoníma fogalom Lyons megközelítésében (Einführung in die moderne Linguistik. München 1972:471kk.) a kiegészítő ellentét. Ez az ellentét tettenérhető szintagmák egymáshoz való viszonyában is, így például az ellentétes melléknevek középfokával alkotott hasonlító mondatok implikációs viszonyaiban. (Az a mondat, hogy "A mi házunk nagyobb, mint a tiétek volt" implikálja az "A ti házatok kisebb volt, mint a miénk" mondatot és megfordítva, l. Lyons i.h.)

Így a nyelvészeti szemantika keretén belül maradvá magyarázhatjuk meg a következő mondásokban a szemantikai ellentétet, illetve az általa hordozott cáfoló-tagadó jelentést:

Minden pártatlanság pártos: a pártatlan a pártatlanok pártján áll.

A lánc leggyengébb szeme a legerősebb: ott szakad el a lánc.²

A nyelv édes és keserű, a körülményektől függően.³

(ii) A mondásokban megjelenő ellentét azonban általában nem a lexikológiai szemantikában (is) rögzített viszony, hanem a szövegösszefüggéshez kötődő, kognitív műveletek (fogalmi eltolás, elkülönítés, kiválasztás) révén feltárható ellentét. A lexikális szemantikai ellentét általában a poláris melléknevek sajátja. Az igéknél és főneveknél lehetséges ellentét viszont általában a szövegösszefüggésbeli választás következménye. Például az "elkerül valamit" kifejezésnek nincs lexikális ellentétpárja. Mégis világos az ellentét a következő szövegben:

Egy hibát görcsösen kerülni annyi mint előidézni.⁴

Hasonló a következő példa is:

Felfrissít az, amin fáradozom.⁵

Ugyancsak a szövegösszefüggésben: az állítmányt és az alanyt értelmező kognitív választás révén tárul fel az ellentét a következő aforizmákban például főnév és főnév, főnév és ige, melléknév és főnév között:

A szűk térben versenyzőnek nagy szégyen a diadal.⁶

Vannak gáncsok, amelyek dicsérnek, és dicséretnek, amelyek ragalmaznak.⁷

Az alkotás kimerítő pihenés.⁸

A szövegösszefüggésben értelmezett ellentét lehetőségei úgyszólván végtelenek. Így egy ellentét azonosításaként értelmezzük a következő mondat két igazából hasonló elemét: "Ami sántít, az halad."⁹ Az ellentét-teremtés lehetőségei a formai hasonlóság irányában is adva vannak. L. például: "A gyöngédség túláradó erő."¹⁰ A

"gyöngédség - gyöngeség" közötti formai hasonlóság alapozza meg a mondasbeli konceptuálisan feltárható ellentétet.

Mindezek az esetek tartalmazznak egy az ellentét révén rekonstruálható tagadást és egy - ugyancsak az ellentét révén kifejtett - új állítást. Gondoljunk az ilyen szabályszerűen megadható parafrázisokra, mint: A pártatlanság nem pártatlan, hanem pártos. A szűk térben versenyzőnek nem diadal a diadal, hanem szégyen. Ami sántít, nem áll, hanem halad. A gyöngédség nem gyöngeség, hanem erő. A két utolsó esetben az átalakítás értelemszerűen többlépcsős: alapja, hogy az azonosításban szembeállított ellentétek (sántít → ← halad; gyöngédség → ← erő) eredetileg hasonlóságok, tehát azt a hasonlóságot is rekonstruálni kell. (Vö. sántít vagy halad = 'jár'; gyöngédség vagy erő = 'nem gyöngeség'.)

(c) Az összekapcsolt szintagmák ellentétes értelme rendszerint egyszerűen visszavezethető alkotóelemeik szövegösszefüggésben értelmezett denotatív jelentésének ellentétére. A következő Lec aforizma szerint a memória fejlesztése ahhoz kell, hogy megtanuljunk felejteni. A hatás alapja a "memória fejlesztése" és a "felejteni" aktualizált ellentéte: "Miképpen fejlesszük a memóriát, hogy megtanuljunk felejteni?"¹¹ Szintagma szintű ellentétet eredményezhet a mellékmondatbeli tagadás is, amely mint belső tagadás működik, és így ellentétes jelentések lehetséges kifejtési módja, például: "Aki semmiért nem hoz áldozatot, mindenre ráfizet."¹² A mondás hatásának alapja, hogy felfedezzük az "áldozatot hozni" és a "fizetni és esetleg ráfizetni" értelemszerűen lehetséges összetartozását. A mondás ezt az összetartozást tagadja. (Nem az fizet rá mindenre, aki áldozatot hoz, hanem aki nem hoz áldozatot semmiért.)

Vannak szintaktikai konverziók is, amelyek hasonló hatásúak, ilyen szintaktikai konverzió az aktív-passzív szembenállás. Ezen alapszik a következő La Rochefoucault maxima: "Többnyire csak azért dicsérünk valakit, hogy dicsérjenek bennünket."¹³

(cc) Ellentétes jelentések azonosítása egy szintagmán belül is lehetséges, amennyiben egy szintagmának két jelentés tulajdonítható. Például: "Olyan közel álltunk egymáshoz, hogy az érzéseknek már nem jutott hely közöttünk."¹⁴ Az egyik jelentés szerint álltunk egymáshoz, hiszen közöttünk nem volt hely, ahová bármi, bárki beférhetett. A másik jelentés szerint azért nem jutott hely közöttünk az érzéseknek, mert a megszokott közelség tompává tett bennünket egymás iránt. Tehát: 'egymáshoz olyan közel álltunk, hogy egymáshoz nem álltunk közel'. Ezekben a mondásokban a szójáték egyik lehetőségével találkozunk.

A szójáték feltétele, hogy legalább két hasonló nyelvi jelet (langue-jelet) alkalmazzon. A két nyelvi jel a beszédben mint két beszédbeli jel (parole-jel) valósulhat meg, ekkor vízszintes irányú szójátékról beszélünk, amely alapulhat például a két jel részleges morfémius hasonlóságán (vö. "Salto morale ist viel gefährlicher als der salto mortale"¹⁵). A nyelvi jel azonban úgy is aktualizálódhat a beszédben, hogy a szójátékhoz szükséges két hasonló nyelvi jel egyszerre, egy beszédbeli jelben jelenik meg. Ekkor függőleges irányú szójátékról beszélünk. (L. C.J.Wagenknecht: Das Wortspiel bei Karl Kraus. Göttingen 1965: 9-22. 1.) Példánkban a "közel állni egymáshoz" beszédbeli jel képviselt két nyelvi jelet. Hasonló a következő mondás is, ahol két beszédbeli jelnek van ketős nyelvi jelhez kötődő funkciója: "Az analfabétáknak diktálniuk kell".¹⁶ A két szembenálló szintagmajelentés: az analfabétáknak (a

tehetségtelen vezetőknek) diktálni (diktatórikus módszereket használni) kell, (ami elítélendő), illetve az analfabétáknak (az írni nem tudóknak) diktálni (tollbamondani) kell, (ami szükségszerű). A szükségszerű és az elítélendő azonosításából törvényszerűen következik a bírálóat.

A szemantikai ellentét funkciói a mondásokban

Ha ellentétek azonosításáról van szó, akkor a szemantikai ellentét egy ismert tény, értékelés, vélemény tagadása, és helyette egy új tény, értékelés, vélemény állítása. Ha például azt mondom, hogy "elnémulni annyi mint meghallgattatni", akkor ezzel az "elnémulni" bizonyos lehetséges jelentését kizártam (tagadtam, hogy elnémulni például annyi, mint semmit sem közölni), illetve bizonyos új, váratlan jelentést fedeztem fel (miszerint például elnémulni annyi, mint valamit közölni, ami meghallgatásra találhat. L. Lec aforizmját: "Néha el kell némulnunk, hogy meghallgassanak"¹⁷).

Szemantikai ellentétek emellett másképp is megjelenhetnek. Nemcsak két ellentétes jelentés azonosítása képzelhető el (eddigi példáink ilyenek voltak), hanem ennek fordítottja: két hasonló jelentés szembeállítás is. Míg azonban az ellentétek azonosításánál a tagadó mozzanatot maga az azonosítás hordozza, a hasonló jelentések szembeállításánál szükség van egy szintaktikai tagadó elemre. Az egyik esetben a kijelentés formája: x annyi mint y , ahol x és y ellentétek. A másik esetben viszont a kijelentés formája: x_1 nem annyi mint x_2 , ahol x_1 és x_2 egy eredetileg egységes x -nek hitt jelenség kettős arculata: éppen ez a tény jelenik meg mint új értékítélet lehetősége. Míg az első esetben tehát az ismert ítéletet, ezzel együtt annak cáfolatát és az új ítéletet egyaránt a szemantikai ellentét hordozta, a második esetben az ismert ítéletet szintaktikai eszközzel (kifejtett vagy egyéb tagadással) cáfoljuk, az új lehetőséget pedig egy feltett jelentésbeli hasonlóság megszüntetéséhez kötjük. Ez a feltett hasonlóság lehet "szótári hasonlóság" (például "pedagógus" annyi mint "tanár", "feljutni" annyi mint "feltolakodni"), de lehet egy szintagma kontextusában adott hasonlóság is (például "változtatja hitét" annyi mint "változtatja istenét"). L. a következő mondásokat:

Az ember változathatja hitét anélkül is, hogy istenét változtatná.¹⁸

A pedagógusok általában megértik a gyermeket. Csak a tanárokkal van baj.¹⁹

A csillagokba csak feljutni lehet, de feltolakodni nem.²⁰

További asszociációs lehetőségeket nyújtanak azok az esetek, ame-

lyek részleges morfémiás hasonlóságon vagy hangzásbeli hasonlóságon alapulnak, például:

*Az igazlító jól megél ebben a világban, de az igazmondó nem.*²¹

*Nem biztos, hogy aki tűzbe jön az elveiért, tűzbe is menne értük.*²²

*A humanitás és az urbanitás hiánya nem esik egybe.*²³

Ezeket az - egyébként vízszintes irányú szójátéknak tekinthető mondásokat - (ellentétben az előzőleg tárgyaltakkal) szójáték nélkül is megfogalmazhatnánk. (Például: *Az igazmondásból nem lehet megélni. A nagyon lelkesedő nem feltétlenül képes tenni is. Az elvárosiasodás nem jár együtt a humanitás kiteljesedésével.*) A változott szójáték-lehetőség mégis igen fontos mind esztétikai, mind retorikus hatáskeltő funkcióját tekintve.

Ugyanez mondható el a - nevezzük így őket - **mellérendelő ellentétekről**. Itt nincs szó sem ellentétes jelentésű egységek azonosításáról, sem azonos jelentésű egységek egymásmellettségéről, párhuzamos használatáról. Ez a szerkesztésmód esztétikai és retorikai hatásával új fényben láttatja a megszokott, közhelyszerű igazságokat, és hatásos ellenpontozással támogatja a szokatlan, új igazságok belátását. Ezért a mondások szempontjából igen fontos, a szövegfunkciót támogató és semmiképpen sem véletlen forma. Az ellentétező szerkesztéshez a lehetőségek széles skálája áll rendelkezésre a kiazmustól a párhuzamosan egymás mellé fűzött metaforáig. Részletes vizsgálatuk a mondások retorikus lehetőségeinek felmérését kívánná, ami szétfeszítené a dolgozat kereteit. Ezért csak szemléltetésképpen idézek néhány eltérő jellegű mellérendelő ellentétet:

Ismétlés:

*Saját hibáinkkal szemben vakondok, mások hibáival szemben hiúzok vagyunk.*²⁴

Ismétlés és szintaktikai konverzió:

*Mindig szeretjük azokat, akik csodálnak bennünket, de nem mindig szeretjük azokat, akiket mi csodálunk.*²⁵

Ismétlés és fokozás konverzióval:

*Nehéz szeretni azokat, akiket nem becsülünk, de éppoly nehéz azokat szeretni, akiket sokkal többre becsülünk önmagunknál.*²⁶

Mіндеzekben az esetekben az ismert ítélet cáfolása szempontjából az ellentét nem fontos: vagy mindkét egymás mellé rendelt mondat, vagy legalább az egyik egyedül is cáfolat lehet, tartalmától függően. Például: *Saját hibáinkkal szemben* (nem igazságosak, hanem) *vakondok vagyunk. Azt szeretjük, aki csodál bennünket. Nehéz szeretni azokat, akiket nagyon sokra becsülünk* (mert nem vagyunk olyan nemeslelkűek stb. mint hisszük önmagunkról) stb.

Összefoglalásképpen: a szemantikai ellentét (1) hordozhatja egyedül és egyszerre egy ismert közhely, ítélet cáfolását és helyette egy meghökkentő, új megoldást (ellentétek azonosítása), (2) hordozhat szintaktikai tagadás alapján új tartalmi belátást (hasonló jelentések elválasztása és szembeállítás) és (3) lehet asszociatív ereje révén a tartalom feldolgozása számára alapvetően fontos formai elem (részleges morfémius és szubmorfémius - hangzásbeli - hasonlóság felhasználása ellenpontozásra, valamint melérendelő szerkezetek felhasználása ellenpontozásra).

Azokban az esetekben, ahol a mondás nem más, mint szemantikai ellentétek azonosítása, továbbá ahol a mondás (szemantikailag) hasonlónak feltett jelentések szembeállítás, az új értékítélet megtalálása nyilvánvalóan az azonosított, illetve szembeállított jelentések helyes értelmezésén múlik. Belátható tehát, hogy ezek a mondások keletkezésükben, létükben, tartalmi mondanivalójukban az egyes szavak jelentéséhez és az általuk keltett asszociációkhoz: a nyelvhez kötődnek. Ez a belátás igen súlyos pozitív és negatív következmények tudomásul vételét követeli meg.

Egyfelől el kell ismernünk a nyelv alkotó funkcióját a mondások létrejöttében, és látnunk kell a nyelvhasználó szinte korlátlan alkalmazkodó készségét az asszociációteremtés, az értelmezés, a megfejthetetlen megfejtése terén. Számos aforizma ténylegesen a nyelvi jelek által nyújtott, kínálgzó lehetőségéből született. Másfelől igaz az is, hogy a nyelv nyújtotta lehetőségekkel vissza lehet élni, és sok könnyű tollú aforizmaszerző vissza is él velük. A paradoxonnal könnyű olyankor is hatást kelteni, amikor tényleges mondanivaló nincs mögötte. Ezért is igaz Karl Kraus felelősségteljes, szép mondása: "Az aforizmához kell a legmélyebb lélegzetvétel."²⁷

Jegyzetek

1 A monéma fogalmát a nyelv A.Martinet által leírt kettős (monéma, fonéma) tagolódásának értelmében használok, l.Grundzüge der Allgemeinen Sprachwissenschaft. Stuttgart 1960:21kk.

2 Lec, S.J.: Alle unfrisierten Gedanken. Herausgegeben von Karl Dedecius. München/Wien 1983:9. Das schwächste Glied einer Kette ist ihr stärkstes. An ihm reisst die Kette. A német aforizmak fordításait tisztelettel ajánlom a német szakos jubilánsnak.

- 3 A példához és az A=B szerkezetű közmondásokhoz I. Golopentia-Eretescu: La structure linguistique des proverbes equationells: Cahiers Ling. Theor. Appl. (R), 2. 1965:66.
- 4 Jean Paul: Bemerkungen über uns närrische Menschen. Aphorismen. Leipzig/Weimar 1979:5. Das Bestreben, den Fehler zu vermeiden, bringt ihn hervor.
- 5 Horváth Imre: Virágok mestersége. Aforizmak. Bukarest 1976:6.
- 6 Horváth Imre: i.h. 18.
- 7 La Rochefoucauld. In: Gábor György: Gondolatok könyve. Budapest 1964:84.
- 8 Horváth Imre, i.m. 62.
- 9 Lec, i.m. 15: Was hinkt - geht.
- 10 Horváth Imre, i.m. 6.
- 11 Lec, i.m. 10: Wie übt man das Gedächtnis, um vergessen zu lernen?
- 12 Horváth Imre, i.m. 10.
- 13 A példához és a szintaktikai és lexikális inverzió fogalmához I. S.Meleuc: Struktur der Maxime. In: Ihwe, J. (Ed.), Literaturwissenschaft und Linguistik. III. Frankfurt a.M. 1972:311kk.
- 14 Lec, i.m. 47: Wir standen uns so nah, dass es zwischen uns keinen Platz mehr gab für Gefühle.
- 15 Lec, i.m. 48.
- 16 Lec, i.m. 10: Analphabeten müssen diktieren.
- 17 Lec, i.m.41: Manchmal muss man werstummen, um erhört zu werden.
- 18 Lec, i.m. 23: Man kann seinen Glauben wechseln, ohne seinen Gott zu wechseln.
- 19 Bernd Lutz Lange: Aphorismen. Neue Deutsche Literatur 1984. Jg. 32. März, 170: Pädagogen haben ja oft für Kinder Verständnis. Nur bei vielen Lehrern hapert es damit.
- 20 Horváth Imre, i.m. 10.
- 21 G.Ch. Lichtenberg: Werke in einem Band. Ed. Hans Friderici. Berlin/Weimar 1978:140. Vom Wahrsagen lässt sich's wohl leben in der Welt, aber nicht vom Wahrheitsagen.
- 22 Horváth Imre, i.m. 10.

- 23 Lichtenberg, i.m. 184: Die Linien der Humanität und Urbanität fallen nicht zusammen.
- 24 Német közmondás. In: Helmut Wollé: Von der Weisheit der Sprüche. Berlin 1981:147. Für eigene Fehler sind wir Maulwürfe, für fremde Luchse.
- 25 La Rochefoucauld. In: Gábor Gy., i.m. 90.
- 26 Uó. In: i.h. 90.
- 27 Kraus, Karl: Aphorismen und Gedichte. Berlin 1974:95. Der längste Atem gehört zum Aphorismus.

Aphorismus und Antithese

Obwohl bei der Beschreibung und Bestimmung des Aphorismus dem Begriff "Antithese" eine wichtige Rolle zukommt, wird er im allgemeinen undefiniert gebraucht. Die Verf. versucht, den Begriff Antithese von der Linguistik her zu bestimmen. Nach einer kurzen Analyse der morphologischen, lexikalischen und syntaktischen Gegensätzlichkeit folgt die Darstellung von drei Antithese-Typen: 1. Die Gleichsetzung von gegensätzlichen Bedeutungen, 2. die Trennung und Gegenüberstellung von ähnlichen Bedeutungen und 3. die sog. rhetorische Antithese. Wenn unter Aphorismus eine Spruchweisheit verstanden wird, die ein latentes Werturteil einer Gemeinschaft widerlegt, und statt dessen einem neuen Werturteil Bahn bricht, hat der erste Typ von Antithese eine textkonstituierende Funktion: In der bzw. durch die Antithese wird eine bekannte "Wahrheit" verneint und gleichzeitig eine neue "Wahrheit" aufgezeigt. Zum Beispiel: "Das schwächste Glied einer Kette ist ihr stärkstes (= ist nicht das schwächste). An ihm reißt die Kette" (S. J. Lec). Der zweite Typ enthält ebenfalls die neue Perspektive, hier muss aber eine grammatisch nachweisbare Verneinung im Spruch erscheinen, zum Beispiel: "Pädagogen haben ja oft für Kinder Verständnis. Nur bei vielen Lehrern hapert es damit" (B. L. Lange). Das Wort "nur" gehört zu den grammatischen Ausdrucksmöglichkeiten des Verneinens. Im dritten Fall kommt der Antithese nur eine rhetorische, aber keine textkonstituierende Rolle zu.

Piroska KOCSÁNY

Partisiippi adjektiivin funktiossa

Helinä KOIVISTO

Verbaali vai adjektiivistunut nominaalimuoto?

Suomen kielessä on kaksi partisiippiä, 1. ja 2., joista kum-
mastakin on olemassa aktiivi- ja passiivimuoto. Partisiipin tun-
nus on produktiivinen, sillä se voidaan liittää lähestulkoon kaik-
kiin verbeihin. Akt. 1. partisiipin tunnus on $-vA$, akt. 2. parti-
siipin tunnus on $-nUt/-neet$, pass. 1. partisiipin tunnus on $-(t)A-$
 vA , pass. 2. partisiipin tunnus on $-(t)tU$.

Halutessani tutkia suomen kielen partisiippeihin liittyviä
määriteketjuja totesin, että ensin on määriteltävä se, milloin
partisiippi on säilyttänyt verbaalipiirteitä, milloin se taas on
adjektiivistunut. Tällöin totesin, että suurinta osaa partisi-
peista voidaan käyttää adjektiivin funktiossa sen mukaan, millainen
konteksti on. Vain pieni osa partisiipeista on kokonaan leksikaal-
listunut ja esiintyy siis vain adjektiivina.

Suomen kielessä adjektiivit ja verbit ovat lähempänä toisiaan
kuin substantiivit ja adjektiivit. Tämän lisäksi on erityinen ver-
bejä ja adjektiiveja yhdistävä linkki, nimittäin verbien nominaal-
limuodot. Ne ovat joko infinitiivejä tai partisiippeja.

Olen tutkinut partisiippeja, koska niillä on erityinen rooli
suomen kielessä; niitä käytetään runsaasti kahdesta eri syystä.
Niiden avulla muodostetaan liittotempukset - kuten monissa indo-
eurooppalaisissa kielissä - ja sen lisäksi niitä käytetään ad-
jektiivin funktiossa. Adjektiivista käyttöä esiintyy etenkin kir-
joitetussa kielessä - tässä siis suomen kielen lauserakenne on
samantyyppinen kuin indoeurooppalaisten kielten.

Toisinaan partisiipit ovat selvästi verbaalisuutensa säilyt-
täneitä, vaikka ne esiintyvät adjektiiviattribuutin funktiossa.
Partisiippiattribuuttien avulla on mahdollista konstruoida suomes-
sa syviä hypotaktisia rakenteita. Lauseen pääverbi saattaa olla
semanttisilta piirteiltään ns. tyhjä verbi, ja tällöin lauseen to-
dellinen sisältö on upotetussa rakenteessa, lauserakenteen kannal-

ta periferiassa. Upotetuissa lauseissa partisiipit toimivat verbaaleina elementteinä, ja ne ovat aspektisidoksisia. Syntaktisen roolinsa puolesta upotettujen lauseiden partisiipit rinnastuvat kuitenkin adjektiivieihin, koska ne esimerkiksi kongruoivat pääsanana olevan nominin kanssa.

Ei ole mahdollista määritellä täsmällisesti, missä adjektiivien ja adjektiivistuneiden partisiippien raja kulkee. Tämä sama ilmiö koskee samalla tavoin suomea kuin monia muita kieliä. Useimmiten näyttää riippuvan kontekstista, onko partisiippi luokiteltava verbin muodoksi vai adjektiiviksi.

Tarkoitukseni on ollutkin tutkia, onko suomen kielen partisiippien adjektiivistumisessa mitään säännönmukaisuutta.

Korpuksessani on nonverbaaleja partisiippeja yli 2000 kappaletta. Useimmilla ei ole yhtään aktanttia, mutta jos tutkimusmateriaalin partisiippeihin liittyy aktantti, se on samanlainen kuin adjektiivin määrite, nimittäin intensiiviadverbi. Korpus on kerätty kirjallisuudesta ja osittain myös puhutusta kielestä.

Kantaverbien semanttisten piirteiden mukainen ryhmittely

Nähdäkseni, sisältyykö erityyppisten verbien partisiippeihin erilainen adjektiivistumistendenssi, ryhmittelin tämän korpuksen partisiippimateriaalin kahden pääperiaatteen mukaan. Alkaessani tehdä tutkimusta asetin hypoteeseja. Ensinnäkin partisiipin kantaverbin semanttiset piirteet vaikuttavat partisiipin adjektiivistumiseen. Kaikkien kantaverbien semanttisten piirteiden lisäksi on otettu huomioon kantaverbin valenssi. Hopperin ja Thomsonin verbien transitiivisuutta koskeva piirteistö on se side, joka yhdistää nämä kaksi periaatetta kantaverbien ryhmittelyssä. Olen käyttänyt kantaverbien analysoimisessa apuna myös komponenttianaalyysejä.

Ryhmittelin partisiipit kantaverbien mukaan kolmeen pääryhmään: sää-, tila- ja toimintaverbien partisiippeihin. Tilaverbit ovat yleensä yksi- tai kaksipaikkaisia, vähemmän transitiivisia ja dynaamisia kuin toimintaverbit, joilla puolestaan on kaksi tai kolme pakollista aktanttia.

Suomessa useimmat sääverbit ovat yleensä nollavalenssisia (esim. *tuulee*, *sataa*, *myrskyää*). Kun partisiippia käytetään adjektiivistuneena, mahdollisten aktanttien ei tarvitse redusoitua (esim. *raskaasti satava pilvi*). Sääverbien partisiipit eivät kuitenkaan ole leksikaalistuneet, vaikka näin voisi olettaa, kun aktantit tavallisesti puuttuvat. Syynä partisiippien leksikaalittumattomuuteen on se, että niiden semanttinen kenttä on kapea. Sääverbien partisiippeja esiintyy kyllä metaforissa ja siis kontekstuaalisesti adjektiivistuneina. Jos adjektiivistuneena esiintyy sääverbin akt. 2. partisiippi, kantaverbiin sisältyy myös muu-

toksen komponentti ja partisiippi voitaisiin esitellä kahdessa eri ryhmässä.

Eksistentiaaliverbien ja staattisten tapahtumaverbien akt. 1. partisiippia käytetään adjektiivina (esim. *elävä, pysyvä, kestävä, seisova*); usein rinnalla esiintyy *-inen*-loppuinen adjektiivijohdos: *eläväinen, olevainen, pysyväinen*. Harvemmin käytetään adjektiivistuneita partisiippimuotoja: esimerkkinä mainittakoon *asuttava, asuttu ja ilmetty*.

Mentaaliverbeistä havaitsemisverbit käyttäytyvät partisiipeina samaan tapaan kuin *olo-* ja tapahtumaverbit. Passiivin partisiipit esiintyvät kuitenkin hieman useammin adjektiivistuneina ja emotiivistuneina, esim. *huomattava, huomattu, nähtävä ja havaittava*.

Emotionaaliset, tunteita ilmaisevat verbit, ovat samantapaisia kuin ajatusverbit, mitä tulee partisiippien adjektiivistumiseen. Pass. 2. partisiippia käytetään toisinaan adjektiivistuneena, vaikkakaan ei niin usein kuin dynaamisempien transitiiiverbien partisiippeja, esim. *rakastettu, kaivattu, pelätty*. Tavallisin on adjektiivistunut akt. 1. partisiippi (esim. *säälivä, kärsivä, ihastuttava*), muttei myöskään pass. 1. partisiippi ole tuntematon adjektiivina (esim. *nöyryyttävä, rakastettava*).

Olen käsitellyt kommunikointiverbit mentaaliverbien ryhmässä, vaikka niihin sisältyy tiedon siirtämisen komponentti. Kommunikointiverbien pass. 2. partisiipin muodot näyttävät adjektiivistuneen jonkin verran useammin kuin emotionaalisten verbien ja tietämisverbien partisiipit, mutta erot eivät ole merkitsevät. Esimerkkejä kommunikointiverbeistä: *puhuva - puhuva hiljaisuus, puhuva katse - kuvaava, esittävä, sanottava - sanottavat erot - mainittava - mainittavat syyt*.

Partisiippien aktiivisuuden tai passiivisuuden kannalta erilaisten verbien partisiippien adjektiivistumisessa näyttää todellakin olevan eroja.

Jos kantaverbi on polyseeminen, esim. *painaa*, ja jotakin sen merkitysvarianteista käytetään suhteellisen runsaasti, on mahdollista, että monovalentin merkitysvariantin 1. partisiippia käytetään adjektiivistuneena (*painava*) ja adjektiivistunut pass. 2. partisiippi muodostetaan toisesta merkitysvariantista, jolla on kaksi tai kolme obligatorista aktanttia (*painettu*). Jos kantaverbi on polyseeminen, niin on suurempi mahdollisuus, että jotakin sen merkitysvarianteista käytetään metaforisesti. Yksi tärkeimpiä syitä partisiippien adjektiivistumiseen onkin niiden metaforinen käyttö. Primaaristi partisiippia saatetaan käyttää konkreettista en-titeettiä tarkoittavan substantiivin määritteenä, mutta kun sitä käytetään abstraktisti, sillä voi olla pääsanana abstrakti nomini. Kuin näin käy kerta toisensa perästä ja kyllin usein, partisiippi

emotiivistuu. Abstraktit merkityskomponentit korostuvat, ja partiippiä aletaan käyttää erilaisissa, uusissa semanttisissa kentissä.

Intransitiivisista muutosverbeistä ovat adjektiivistuneet aktiivin 2. partiipin muodot ja joskus myös akt. 1. partiippi, mutta passiivin partiipit eivät ole koskaan adjektiivistuneet - niitähän ei edes muodosteta. On hyvä muistaa, että vanhemmissa suomenkielisisissä teksteissä esiintyy adjektiivistuneena käsittelemisverbien pass. 2. partiippi samassa funktiossa kuin nykykielissä muutosverbien akt. 2. partiippi (vrt. *murrettu* verbistä *murtaa* ja *murtunut* verbistä *murtua*).

Kaikkein dynaamisimmista (Hopperin ja Thomsonin mukaan kaikkein transitiivisimmista) verbeistä, joita ovat tekemis- ja käsittelemisverbit sekä liikuttamisverbit, on suhteellisesti useimmin adjektiivistunut pass. 2. partiippi. Tämä koskee etenkin käsittelemisverbejä. Liikuttamisverbien ryhmä on paljon pienempi kuin muiden dynaamisten verbien ryhmä, mutta olen kuitenkin käsitellyt ne erillisenä ryhmänä, koska ne ovat aina kolmivalenssisia.

Verbien partiippeja ryhmitellessäni minulla on ollut apua Hopperin ja Thomsonin artikkelista, jonka he julkaisivat vuonna 1980 (*Language* 56/2, 251-299: *Transitivity in Grammar and Discourse*). He ovat tutkineet transitiivisuutta yleensä kielissä ja määritelleet verbin transitiivisuuden asteen 10 parametrillä. Transitiivisuus on heidän tutkimuksessaan määritelty eri tavoin kuin esimerkiksi meillä kielitieteessä: se ei liity siihen, saako verbi objektin vai ei, vaan kyseessä on verbin piirteistö, jota voisi luonnehtia lähinnä sanalla dynaamisuus tai toiminnallisuus. Mitä useampia Hopperin ja Thomsonin määrittelemistä parametreistä sisältyy verbin piirteistöön, sitä transitiivisempi se on. Nämä parametrit ovat seuraavat: osallistujien määrän tarkkarajaisuus, toiminnan liikkeisyys (kineettisyys), toiminnan loppuun saattaminen (aspekti, teelisyys), toiminnan ajallinen tarkkarajaisuus (puntuualisuus), toiminnan tahdonalaisuus (volitionaalisuus), toiminnan myönteisyys, toiminnan reaalisuus, toimijan inhimillisuus, toiminnan vaikuttaminen objektiin sekä toiminnan yksilöinti. Toiminnallisuus- eli dynaamisuuspiirteistö tuo verbien analysointiin mukaan monenlaisia ja eri tasoilla olevia komponentteja.

Partiipin adjektiivistumisen testaaminen

On monia erilaisia kriteereitä, joilla voidaan testata sitä, onko partiippi adjektiivistunut vai säilyttänyt verbaalit piirteensä. Nämä piirteet ovat universaaleja, sillä niitä voidaan soveltaa tutkittaessa eri kielten partiippien adjektiivistumista. Olen käynyt läpi tutkimusmateriaalini näiden kriteerien mukaan. Tällöin olen havainnut, että jotkut adjektiivistuneet partiipit

sijoittuvat adjektiivien ydinalueeseen. Ne toisin sanoen rinnastuvat relatiivisiin adjektiiveihin (esim. *loistava, näyttävä, mahtava, hurmaava*). Sellaiset adjektiivistuneet partisiipit, jotka rinnastuvat absoluuttisiin adjektiiveihin, sijaitsevat adjektiivien koko kenttää ajatellen periferiassa. Jos partisiippia käytetään kokonaan adjektiivistuneena, sitä voidaan komparoida (hurmaavampi, hurmaavin), siitä voidaan muodostaa adverbiksi (*hurmaavasti*), siitä voidaan johtaa abstrakti substantiivi (*mahtavuus, sopivuus*), sitä voidaan käyttää predikatiivina (*Esitys oli loistava*), se voi saada määritteekseen intensiteettiadverbin (*hyvin hurmaava*), partisiippiin sisältyvä aikakomponentti on redusoitunut (*arvostettu opettajamme, ruskettunut iho*) jne.

Yksi kiinnostavimpia ja tärkeimpiä tekijöitä, joka liittyy partisiippien adjektiivistumiseen, koskee arvoteoriaa. Kun partisiippia käytetään verbaalit piirteensä säilyttäneenä, se rinnastuu absoluuttisiin adjektiiveihin, mutta kun sitä käytetään adjektiivin funktiossa, se voidaan luokitella relatiiviseksi adjektiiviksi. Relatiivisena adjektiivina se puolestaan voidaan tulkita eri tavoin, samaan tapaan kuin kaikki emotiivisen komponentin sisältävät eri sanaluokkien sanat.

Partisiippien leksikaalistuminen

Sellaisia partisiippeja, jotka ovat kokonaan leksikaalistuneet, on suhteellisen vähän. Ne ovat vaihtaneet semanttista kenttää, koska ne ovat menettäneet joitakin semanttisista piirteistään ja saaneet tilalle uusia piirteitä, etenkin juuri emotiivisuuden. Leksikaalistuneet ja adjektiivistuneet partisiipit on pidettävä erossa toisistaan. Partisiippien leksikaalistuminen ei riipu kantaverbin semanttisista piirteistä. On tietenkin joitakin verbimuoto-ryhmiä, joihin sisältyy leksikaalistumistendenssi (kaikkien pass. 1. partisiippien muodot ja muutosverbien akt. 2. partisiippi). Samoin on partisiippeja, joiden kantaverbistä ei käytetä finiittimuotoja (*hassahtanut, elähtänyt*), sekä partisiippeja, joiden leksikaalistunut partisiippi poikkeaa konsonanttivartaloisena verbaalisena käytetystä vokaalivartaloisesta partisiipista (*tuttu - tunnettu, tietty - tiedetty*). Leksikaalistuneiden ja adjektiivistuneiden partisiippien peruserona on siis se, että leksikaalistuneen partisiippiin käyttö ei ole sidoksissa kontekstiin eikä verbityyppiin, mutta adjektiivistuneen partisiippiin käyttö on.

Voidaanko partisiippiin rajaa määritellä?

Partisiippien ja adjektiivien raja on siis semanttisessa kentässä sekä kontekstista riippuva että häilyvä. Sille on kuitenkin mahdollista asettaa joitakin rajapyykkeitä. Jos ei oteta huomioon

sääverbien partisiipeja, jotka muodostavat pienen ja lähes suljetun, leksikaalistumattoman ryhmän, voidaan todeta, että joka verbiryhmän partisiipeissa on partisiipeja, jotka ovat leksikaalistuneet ja jotka siis ovat pysyvästi siirtyneet adjektiivien rajan toiselle puolelle. Tällainen siirtyminen "toiseen leiriin" johtuu siitä, että adjektiivien kentässä on ollut tarvetta tällaisille uusille adjektiiveille. Adjektiivien funktiossa käytetyillä partisiipeilla ei ole muuta yhteistä piirrettä. Se suffiksi, jolla partisiipeja muodostetaan, on hyvin produktiivinen adjektiivisuffiksi, ja tätä partisiippien ominaisuutta käytetään jatkuvasti hyväksi. Kun partisiippi luiskahtaa semanttisessa kentässä adjektiivien puolelle, sen on useimmiten pukeuduttava metaforan valepukuun onnistuakseen siirtymisessä. Mutta varsin usein se unohtaa riisua valepukunsa, ja riisumisen asemesta se vielä vetää päälleen emotiivisuuden kaavun. Mutta jotta se onnistuisi tässä, sen on heitettävä pois osa konkreettisista piirteistään. Niinpä tavallisimpia ja silmiinpistävimpiä adjektiivistuneiden partisiippien piirteitä onkin emotiivistuminen, abstraktisuuden tason kohoaminen ja runsas esiintyminen metaforissa.

Miten lapset omaksuvat partisiipit kieleensä?

Partisiippien adjektiivistumista voidaan tutkia diakronisesti ja synkronisesti. Diakroninen tutkimus on mahdollista kielissä, joissa on pitkä kirjallinen traditio. Suomessa diakroninen tutkimus on vaikeaa, koska vanhimmat suomeksi julkaistut tekstit ovat lähinnä vain uskonnollisia, taloudellisia tai juridisia. Murrekoelmatkaan eivät ole kovin vanhoja, eivätkä ne ole jonkin syntaktisen piirteen tutkimisen kannalta parhaita mahdollisia.

Tarkasteltaessa adjektiivistuneita ja leksikaalistuneita partisiipeja synkronisesti on mahdollista esimerkiksi vertailla, miten lasten ja aikuisten kieli tässä suhteessa poikkeaa toisistaan. On oletettava, että lapset oppivat tietyt leksikaalistuneet partisiipit erillisinä lekseemeinä adjektiivien tavoin. Samoin on laita niiden partisiippien, jotka esiintyvät usein adjektiivistuneina. Vasta myöhemmin lapsi osaa yhdistää leksikaalistuneen partisiipin kantaverbiin.

Lapset saattavat ymmärtää jonkin rakenteen semanttisen sisällön, vaikka he eivät hallitse siihen liittyviä kieliopillisia suhteita. Tämä voi johtua siitä, että lapset kuulevat joitakin rakenteita harvoin. Toisaalta tiedämme myös, että lingvistinen kehitys riippuu kognitiivisesta kehityksestä yleensä. Esimerkiksi 8-vuotias lapsi voi luokitella saman hierarkkisen tason ilmiöitä, mutta eritasoisten luokittelu opitaan myöhemmin. Suomalaiset lapset tuntevat kummankin partisiipin kouluun tullessaan 7-vuotiaina, vaikka heidän spontaanissa puheessaan ei olekaan paljon partisiipeja.

Lapset eivät opi kaikkia semanttisia piirteitä samaan aikaan, ja siksi on helppoa ymmärtää, että he käyttävät partisiippeja aluksi vain liittotempuksissa menneen ajan aikamuodoissa.

Tutkin eri-ikäisiä koululaisia saadakseni selville, pystyvätkö lapset liittämään partisiipin kantaverbinsä yhteyteen semanttisesti ja esiintyykö lasten kielessä adjektiivistuneita partisiippeja. Tein luettelon partisiipeista, jotka esiintyvät usein normaalikielessä adjektiivistuneina. Testasin luettelon käyttämällä koehenkilöinä Tampereen yliopiston opiskelijoita. Sen jälkeen suoritin testit 8 - 16 -vuotiaille koululaisille. Nuorempia lapsia ei testiin voinut ottaa mukaan, koska he eivät olisi suoriutuneet kirjallisesta testistä.

Koehenkilöitä pyydettiin kirjoittamaan 1 - 3 substantiivia partisiipin perään. Instruktiossa sanottiin, että substantiivin pitää olla sellainen, että se muodostaa vastaavan verbin kanssa järkevän lauseen. Kieliopin termejä vältettiin instruktiossa, ja nuorimmille instruktio esitettiin yksinkertaistettuna ja esimerkiksi korostaen. Esimerkkinä oli partisiippi *kalvava*, jonka yhteydessä mainittiin ensin sana *kenkä*, sitten toinen konkreettinen substantiivi *koira*, sitten *nälkä* ja lopuksi abstrakti substantiivi *tuska*.

Tekstipaperissa partisiipit olivat aakkosjärjestyksessä. Silmä tavoin pyrittiin eliminoimaan mahdollinen peräkkäisten sanojen assosiativinen vaikutus. Assosiativista vaikutusta ei kuitenkaan saatu kokonaan eliminoiduksi, koska luettelossa oli sanoja, jotka ovat joissakin konteksteissa lähes synonyymejä, kuten *pistävä*, *sattuva*.

Kaikilla koehenkilöillä oli aikaa tunti instruktioon kuuntelemiseen ja vastaamiseen. Aikaa oli tarpeeksi myös nuorimmille koehenkilöille, sillä he väsyivät nopeasti ja alkoivat valittaa, etteivät osaa "keksiä" enempää. Valituksiin oli syynä varmasti myös se, että testi oli valittajien kielellisen kompetenssin kannalta liian vaikea.

Jotta välttäisin variaation instruktioon annossa, testasin itse kaikki koehenkilöt alemmilla luokilla. Koska tehtävät eivät aiheuttaneet kysymyksiä 5. ja 6. luokalla, yläasteen testit tehtiin suomen kielen opettajan johdolla suomen tunnilla.

Hypoteesin testaamiseksi tutkimusmateriaali analysoitiin Tampereen yliopistossa tietokoneella. Menetelmänä käytettiin tavallisia tutkimusmenetelmiä, varianssianalyysiä, regressioanalyysiä, t-testiä ja X^2 -testiä.

Tilastollisten menetelmien käyttämisen johdosta kaikki partisiippien pääsanoiksi merkityt substantiivit luokiteltiin semanttisten piirteiden mukaan (+elävä, +elollinen, +abstrakti, +jatkuva). Toisinaan oli ongelmia, esimerkiksi mytologisista nimityksistä

on vaikea tietää, miten konkreettisenä lapsi pitää joulupukkia tai peikkoa. Samoin on vaikea tietää, miten konkreettisia lapsesta ovat sellaiset tekemiseen viittaavat nominit kuin *pitäushyppy* tai *urheilu*.

Puuttuvien substantiivien määrä oli suurempi 8. ja 9. luokan kuin 6. ja 7. luokan oppilaiden papereissa, ja syynä lienevät oppilaiden asenteet kaikenlaisia koulun kokeita ja testejä kohtaan. Aikuisten testiryhmässä puuttuvien pääsanojen määrä ilmeisesti johtuu siitä, että instruktiossa kehoitettiin välttämään absurdeja assosiaatioita. Aikuisten testiryhmässä oli nimittäin verbaalisesti lahjakkaita journalismin opiskelijoita, ja pelkäsinkin, että he voisivat käyttää luovaa mielikuvitustaan liikaa.

Kun tutkitaan jotakin lingvististä piirrettä eri-ikäisissä testiryhmissä, on muistettava, että mukana on aina paljon sellaisia väliintulevia muuttujia, joita on mahdoton tai hyvin vaikea mitata, kuten ympäristötekijät ja kotikasvatus, koulutyyppi, perinnöllisyys jne. Saman luokan oppilaat voivat olla kehitykseltään eri tasoilla. Siksi testiryhmäni ovat suuret ja siksi olen yhdistänyt 2. ja 3. luokan tulokset, kun olen käsitellyt tuloksia.

Se miten lapsi käsittää abstraktien sanojen semanttiset piirteet ja suhteet, vaikuttaa siihen, miten abstrakteja sanoja esiintyy hänen kielessään. Ne lapset, joiden kielessä on runsaasti abstraktisanoja ja metaforisia ilmauksia, hallitsevat paremmin semanttiset verkostot kuin muut. Tämä koskee niin puhuttua kuin kirjoitettua kieltä. Yleensä sanasto muuttuu abstraktimmaksi ensin puheessa. Sitten abstraktit substantiivit siirtyvät vähän kerrassaan kirjoitukseenkin.

Lopulta kirjoitettu kieli on abstraktimpaa kuin puhuttu. Puhuttu kielihän on sidoksissa konkreettiseen todellisuuteen. Esimerkiksi 7-vuotias lapsi ei vielä yleensä ymmärrä abstraktisanoja. Abstraktit selitykset lisääntyvät ja ovat 9 - 10 -vuotiailla jopa tavallisempia kuin konkreettisia sanoja sisältävät selitykset, jos kyseessä on abstraktin ilmiön kuvailu. 11-vuotiaat lapset kykenevät selittämään täsmällisesti sanat ja sanomaan, mikä niiden symbolinen merkitys on.

Mitä mutkikkaampi lauserakenne on, sitä enemmän lapsella on vaikeuksia sen semanttisen sisällön ymmärtämisessä. On esimerkiksi todettu, että vaikka lapsi pystyy tulkitsemaan korrektisti sen, että relatiivilause liittyy objektiin, hän tekee virheitä sen semanttisten suhteiden tulkinnassa. Tämä on pidettävä mielessä, kun tutkitaan sitä, miten lapset ymmärtävät substantiivin ja sitä edeltävän (määritteellisen) (partisiippi)attribuutin suhteen.

Jos verbillä on lukuisia merkityskomponentteja, lapsen on vaikeampi ymmärtää sitä kuin verbiä, jolla on vähän merkityskompo-

nentteja. Esimerkiksi 3.5 - 8.5-vuotiaat lapset tekevät virheitä juuri siksi, että he eivät ymmärrä kaikki samantaisia komponentteja. Tämä on todettu tutkittaessa mm. sitä, miten lapset ymmärtävät sellaiset verbit kuin *ottaa, antaa, maksaa, ostaa, myydä, tuhlata* ja *kaupata*. Verbi, jolla on vähemmän semanttisia piirteitä, tulkitaan kuin sillä olisi enemmän. Tämä saattaa tarkoittaa sitä, että verbit, joilla on kapeampi merkityskenttä, eivät kuulu lapsen sanastoon.

Kun tutkimme partisiippien pääsanoja, ei ole niinkään olen-naista tutkia, missä määrin partisiipit ja niiden pääsanat muodostavat fraasiutumia. On tärkeämpää tutkia, kuinka moniin erilaisiin semanttisiin kenttiin pääsanat kuuluvat. Mitä useammat erilaiset substantiivit sopivat partisiipin pääsanaksi, sitä ilmeisempää on, että partisiippi rinnastuu tavallisiin adjektiivihin.

Kun partisiippi ja sen pääsana muodostavat fraasin, kyseessä on termi tai nimitys, jonka osien ei tarvitse kuulua samaan semanttiseen kenttään, esim. *Istuva Härkä*. Jos tutkimme tällaisia fraaseja, emme enää tutki adjektiivistuneita partisiippeja, vaan sitä kielellistä vaikutusta, jonka lapsi on saanut ympäristöstään.

Suomessa partisiippien määritteet ovat eri järjestyksessä kuin samamerkityksisen relatiivilauseen sanat, esim.

rahaa tuhlaileva mies = *mies joka tuhlailee rahaa*
(pénzt pazarló férfi = *a férfi, aki pazarolja a pénzt)*
nopeasti kulkeva mies = *mies joka kulkee nopeasti*
(gyorsan járó férfi = *a férfi, aki gyorsan jár)*

Sanajärjestyksen muuttuminen attribuutilausekkeessa aiheuttaa ongelmia nuoremmille koehenkilöille, koska he eivät hallitse vielä partisiippisysteemin syntaktista käyttöä kokonaisuudessaan. Lapset eivät osaa tehdä johtopäätöksiä ajattelemalla kieliopillisia suhteita, vaan he assosioivat partisiipin vastaavaan finiittiverbiin. Nuorimpien koehenkilöiden vastauksista kävi selvästi ilmi, että monet 8-vuotiaat ja jopa vanhemmat lapset eivät ymmärrä partisiippiattribuuttirakenteiden syntaktis-semanttisia suhteita. He nimittäin liittivät partisiippiin pääsanaksi sellaisia substantiiveja, joita kollokatiivisesti käytetään usein finiittiverbin objektina, mutta jotka kieliopillisesti eivät sovi subjektiksi.

Niinpä nuorimpien koehenkilöiden tekemät "virheet" olivat kiinnostavia. Lapset kirjoittivat siis usein pääsanaksi kantaverbin toisen pakollisen määritteen (instruktiosta huolimatta). Esim.

tuhlaileva raha (*pazarló pénz*)
kattava pöytä (*terttő asztal*)
kokoava palapeli (*kirakó játék*)
musertava leipä (*összenyomó kenyér*)

Joskus partisiipin perään oli kirjoitettu adverbiaali, joka saattoi olla toisen verbin nominaalimuoto. Esim.

musertava kädestä (összenyomó kézből)
pakottava syömään (kényszerítő enni)
pistävä kaappiin (helyező a szekrénybe)
istuva hiljaa (ülő csendben)

Näistä esimerkeistä voi päätellä, että nuorimmat koehenkilöt kyllä ymmärsivät partisiipin semanttiset piirteet, mutta eivät itse muotoa.

Kun lapset kuulevat tiettyjä kollokatiivisia kytkentöjä, eli he kuulevat tietyn sanan useammin jonkun toisen sanan yhteydessä kuin muiden, esim. *tuhlata*-sanan yhteydessä sanan *raha* ja *kattaa*-sanan yhteydessä sanan *pöytä*, syntyy niin voimakas kollokaatio, että kun lapsi kuulee (tai saa lukea testipaperista) erillisen partisiipin, kollokaatio voittaa syntaktisen rakenteen. Täten ovat selitettävissä nuorimpien koehenkilöiden testipapereissa olevat syntagmat *tuhlaileva raha*, *kattava pöytä* jne. Kollokaatio siis voittaa, jos semanttinen ja syntaktinen rakenne ovat ristiriidassa.

Koska lasten sanastossa eniten muuttuva ryhmä ovat nominit ja sanaston muuttuminen on suurinta 5. - 9. kouluvuotena, on otaksuttava, että kun eri-ikäisille testiryhmille annetaan samat adjektiivistuneet partisiipit, pääsanatyypit muuttuvat ja niiden abstraktiotaso kasvaa. On huomattu, että attribuutit ilmestyvät lasten kieleen myöhemmin kuin verbien aktantit.

Finnish participles in the function of adjectives

In order to see if there is any regularity in the lexicalization and adjektivization of the participles of different verb types in Finnish, I have gathered a material from the literature and the dialect collections; it consists over 2000 participles. Most of the participles in my material have no actants, but if they have any, they are intensive adverbs. Besides the theoretical research I have also investigated how children learn and interpret participles.

In Finnish there may be long word chains before a participle. Before it is possible to say anything about these qualifying words one has to state whether the participle is verbal or adjectival. Most of the participles can be used in the function of an adjective, but the adjectival use depends on the context. Only a little part of the participles is totally lexicalized and function as adjectives.

It is difficult to constate where the border of the adjectives and the adjektivized participles lies. This same phenomenon concerns also other languages having participles. In order to see to what

extent there are different tendencies in the adjectivization of the different types of participles, the participles were rendered according to two main principles. Both the semantic features and the semantic and grammatical valency were taken into account. One of the hypotheses was that they both are connected with the adjectivization of the participles.

The participles can be divided into three main groups: the participles of the meteorological verbs, the participles of the less dynamics and less transitive (according to the terminology of Hopper and Thomson) mono- or divalent verbs, and the participles of more dynamic and transitive di- or trivalent verbs. If the stem verb is a polysemic one, usually one of its meaning variants is used metaphorically. One of the main reasons of the adjectivization of the participles is based on the metaphoric use of it. From the intransitive, monovalent verbs the 1st or 2nd participle active is used as an adjective but from the most dynamic and most transitive verbs the 2nd participle passive is used as an adjective.

There are different criteria to test whether a participle is an adjective or a verbal form. These principles are universal. According to these criteria some of the participles belong to the core area of the adjectives; they are related to the relative adjectives. Those participles belonging to the peripheric area of the adjectives are related to the absolute adjectives. A participle functioning as an adjective has comparison forms (*hurmaava/mpi, hurmaav/in*), an adverb and an abstract noun can be derived from it (*hurmaava/sti, sopiv/uus*), it can be used as a predicative complement (*Esitys oli loistava*), the time component of the participle has been reduced (*arvostettu opettaja, ruskettunut iho*) etc.

There are only few totally lexicalized participles. They have changed their semantic field, as they have lost some of their semantic features and got some new ones, especially the feature of emotiveness. The lexicalization of the participles does not depend on the semantic features of the stem verbs. Of course, there are some participles consisting the tendency of lexicalization (all 1st participles pass. and the 2nd participle act. of the change of state verbs). There are also some participles without finite forms (i.g. *hassahtunut, elähtänyt*), and few lexicalized participles formed from the nowadays rare consonant stem (*tuttu, tietty*). The main difference between the lexicalized and adjectivized participles lies in the fact that the lexicalization is not connected with the context nor the verb type, but the use of the adjectivized participles is bound to it.

The border of the adjectives and the participles in the semantic field is fluctuating, as it is depending on the context. The glid-

ing of the participles over to the area of the adjectives is caused by the fact that in the field of the adjectives there has been need for new adjectives. The adjectivized participles have an higher amount of emotiveness and abstractness, and they are more often used in the metaphors than the other attributive participles. When researching the adjectivized and lexicalized participles synchronically it is possible to compare the differences of the child and adult language in this sense. The children learn some lexicalized participles as different lexemes like other adjectives. The children seem to be about 8 year old or older when they learn to connect the lexicalized participles with their stem verb. A verb - and a participle - with several semantic components is for a child more difficult to understand than a verb with few semantic features. A child interprets a verb with few semantic features as if it had them more. If a verb is a transitive one, the child does not understand the syntactic structure embedded in an attributive phrase. In a test children connected participles with nouns collocatively most often used as their objects. The youngest testees most often connected the object of the embedded sentence with the participle, sometimes also adverb, or some other nominal verb form, i.g. *tuhlaileva raha, kokoava palapeli, musertava kädestä, istuva hiljaa*. According to the test the youngest testees seemed to understand the semantic features of the stem verb, but not the participle form itself. The collocation is stronger and it wins, if the semantic and syntactic structure struggle in the child's mind.

Helinä KOIVISTO

Egy XVIII. századi udmurt nyelvű Miatyánk-fordítás

KOZMÁCS István

1. A finnugor nyelvek közül az udmurt (votják) csak a XVIII. századból rendelkezik összefüggő nyelvemlékszövegekkel. Ezek egyike az alább vizsgálandó Miatyánk-fordítás is.

1.1. Az udmurt nyelvű Miatyánk szövege először Johann Christoph Adelung közlésében jelent meg (Adelung 1806:547-548). Ennek a kiadásnak a felhasználásával készítette el a szöveg elemzését Tepljasina rövid dolgozatában (Tepljasina 1966:229-234). Ennek a kiadásnak a felhasználásával került be a szöveg legutóbb a votják kresztomátiába (Csúcs 1990:102). Az alábbiakban közreadom az imádság eredeti, Adelung lejegyezte szövegét, majd saját olvasataimat és az ahhoz fűzött megjegyzéseimet.

2. Az Adelung által közölt szöveg:

Atáj miläm, ton kud uliskod in Wülün,
Med todonò luòs pastanà tünad Nimud;
Ton güne med luod milämutismü;
Tünad güne ürükid med luos in Wülün-no
Musüm wulunno;
Kes Nän kuküno milémlü siót;
soberü kültie miltetim Punembastemmès,
Mino kületüseköm Punembastüs-iosüs;
En no les miliimüs Erezzänü;
Soberè kòsma Duschmonlès.

(Tepljasina nem közli a hangsúlyjeleket. Fentebb látható, hogy a jelek használata nem következetes.)

2.1. Adelung ehhez a szöveggözléshez visszatér négykötetes műve utolsó kötetében (Adelung 1817:235). Ekkor az eredeti közlésbe csúszott sajtóhibákra hívja fel a figyelmet. E szerint:

az 1. sorban	<i>uliskod</i>	helyett	<i>ulüskod</i>
a 2. sorban	<i>pastana</i>	helyett	<i>pasta na</i>
	<i>nimud</i>	helyett	<i>nimjud</i>

a 3. sorban	<i>milämutismü</i>	helyett	<i>miläm utismü</i>
a 4. sorban	<i>ürükid</i>	helyett	<i>ürüküd</i>
a 7. sorban	<i>mittetim</i>	helyett	<i>milüstüm</i>
a 8. sorban	<i>kületüsekom</i>	helyett	<i>kültüskom</i>
a 9. sorban	<i>milümiis</i>	helyett	<i>milümüs</i>
	<i>erezzanü (sic!)</i>	helyett	<i>erekzanü olvasandó.</i>

3. A szöveg betűhív olvasata tehát, Adelung javításait nem minden esetben figyelembe véve az alábbi:

*ataj milam, ton kud ulüskod in wülün,
med todono luos pastana tünad nimud,
ton güne med luod miläm utismü,
tünad güne ürüküd med luos in wülin no
musüm wulun,
kes nän kuküno milemlü siot,
soberü kültie milüstüm punem bastemmes,
mi no kültüskom punem bastüsjosüz,
en no les milümüs erekzänü,
sobere kosma duschmonles.*

(A *nimud* esetében minden amellett szól, hogy ez legyen a megtartott alak. A *nimjud* szokatlan forma, s nehezen valószínűsíthető. Az *erekzänü* -ä-jét megtartottam, mivel az így jelzi az előtte álló betű palatalizáltságát.)

3.1. A fordítás szóalakjait összevetve más forrásokkal az Adelung-féle lejegyzés írásmódjának sajátosságairól a következők állapíthatók meg:

- A. az *š* hang jele *sch*
- B. a *č* hang jele *z*
- C. a mássalhangzók palatalizáltsága:
  - a. mássalhangzó és palatális magánhangzó előtt nincs jelölve;
  - b. veláris magánhangzó előtt egy esetben -i- betoldásával van jelezve. Ez a megoldás előfordul más 18. századi forrásokban is, éppen a *šotijü* esetében is: *ciotъ* (Tepljasina 1966: 110), *ciotyсько* (Tepljasina 1966(189));
  - c. négy esetben az -a- jelének -ä-re módosításával van jelölve. Ez a megoldás is valószínűleg általános volt. Fischer is így jelöli a előtt a palatalizáltságot; sőt több ízben az o előtti palatális mássalhangzót is az azt követő ö jelzi (Csúcs 1984:66).
- D. Nem jelöli külön jellel a szibilánsokat (*s,š,z,ž*). Ezeknek a hangoknak a jelölésére egy jel, az -s- betű szolgál, hasonlóan Fischerhez (Csúcs 1984:66).
- E. A veláris *ü* jele *ü*

F. A veláris ε -t külön nem jelöli (Tepljasina szerint a szövegben nincs veláris ε .)

G. Két ízben (*soberü*, *ürüküd*) az *e* (pontosabban *-e* ill. *e-*) jeleként *ü* található. Ilyen jelölési mód lelhető Fischernél is.

Csücs szerint ott csak téves lejegyzéssel magyarázható. Valószínűleg itt is ez a helyzet. Egyik esetben (*soberü*) pár sorral lejjebb már *-e-s* lejegyzést láthatunk: *sobere*. A másik alakot Tepljasina *e*-vel és *ü*-vel is olvashatónak tartja. Az *ü*-s olvasatot semmilyen adattal alátámasztani nem tudjuk.

3.2. A betűhív olvasat és az írássajátosságok (A-G.) alapján a szöveg ejtés szerinti olvasata a következő:

ataj mi'am, ton kud uliškod in vi'ljn,
med todono luoz paštana ti'nad ni'mi'd,
ton gi'ne med luod mi'am ut'išmi,
ti'nad gi'ne eri'ki'd med luoz in vi'ljn no
muzim vi'ljn no,
keš na'k kuki'no mi'lemi' šot,
sobere ki'l'ti mi'ištijm punem baštemmes,
mi no ki'l'tiškompunem baštišjosiz,
en no lež mi'emiz grekčani,
sobere kozma dušmonleš.

4. Megjegyzések néhány szóalakhhoz:

4.1. *gi'ne* 'csak' olvasata *gi'ne*. (Másképpen: Tepljasina 1966: 232.) Adelung írásmódja veláris *-i*-t jelez. Semmi sem indokolja az *-i*- olvasatot. A szó a mai irodalmi nyelvben valóban *gi'ne* alakban található, de a déli nyelvjárásokban ismeretes *gi'ne* alakja is (vö. Munkácsi 1896:240-1). Wichmann csak az általa glazovinak nevezett (északi) nyelvjárásból ismeri *gi'ne* alakban (Wichmann 1987:58). Anál is indokolatlanabb az *-i-s* olvasat, mivel maga Tepljasina más kritériumok alapján a déli nyelvjárásban írtnak tartja a szöveget.

4.2. *ut'išmi* A javítatlan *utismü* írásmód azt jelzi, hogy ebben az esetben az *-š-* előtt palatális az *i*. A másik három esetben (*uliškod*, *kiltiškompunem*, *baštišjosiz*), amikor várható lenne az *-i-s* írásmód, akkor Adelung világosan *-ü-*t használ. Mivel más kritériumok alapján (nyelvjárási szavak: *ataj*, *dušmon*; PlAcc. *-iz*, Pers. Pron. Pl.1-2. Dat. *-li* végződéssel) a szöveg a déli nyelvjárás csoportba sorolandó, a fenti három esetben is elfogadható lenne az *-i-* használata. Úgy tűnik, hogy a szöveg lejegyzésekor nem teljesen palatális mássalhangzó-környezetben még megmaradt a jelen idő *-išk-* jelének, ill. a jelen idejű participium *-išk-* képzőjének *-i-*-je a déli nyelvjárásokban is. Két palatális mássalhangzó között azonban ekkor már lezajlott az *-i-* > *-i-* változás. Megvizsgálva más 18. század végéről származó nyelvelmékeket, ugyanerre az ered-

ményre jutunk. Tepljasina 1966-os könyvében más összefüggő szövegek és szójegyzékek is vannak. Ezek is ugyanazt a jelenséget mutatják, mint a tárgyalt szöveg. Tepljasina az olvasatokban minden további indoklás nélkül átírja a 18. századi -j-eket a mai nyelvállapotnak megfelelő -i-kké. Mikor aztán a szövegek nyelvjárási hovatartozását állapítja meg, a már átírt alakokra is hivatkozva sorolja a szövegeket a déli nyelvjáráshoz. Ezt az eljárást nem tartom helyesnek. Nincs szükség erre a manipulációra: más kritériumok egyértelműen a déli nyelvjárások közé sorolják a szövegeket.

Az 1775-ös udmurt nyelvtan szókészletének elemzése is a fenti eredményre vezet. A szójegyzékben 338 igealak található kijelentő mód, jelen idő, egyes szám, első személyben (-išk- ~ -jšk- ~ -ašk- időjellel). Egy kivétellel a nem tisztán palatális mássalhangzó-környezetben található -j(šk)- megtartja eredeti -j-jét (227 esetben). Két palatális mássalhangzó, ill. magánhangzó és palatális mássalhangzó között minden esetben -išk- található (42 esetben). A fennmaradó 89 esetben -a- tövű az ige, azaz -ašk- az időjel.

A 18. század végén, a 19. század elején tehát még nem volt általános a déli és északi nyelvjárások eltérése a jelen idő jele, ill. a jelen idejű melléknévi igenév -j-jének hangszínét illetően. A déli nyelvjárási sajátosság lehetett viszont már akkor is, hogy tiszta palatális környezetben a fenti -j-k -i-vé váltak.

4.3. *mušum wulun* olvasata *mužim vilin*. Tepljasina olvasata a *mižim vilin* valószínűtlen, téves olvasaton alapszik. (Tepljasina közlésében *mušum wulun* a kérdéses rész.) A *mužem* 'föld' a szótárakban adatolatlan a Tepljasina olvasta alakban. Elképzelhető azonban egy *mužim* alak. A sajtóhiba is magyarázat lehet az -ü-s írásmódra, de ebben az esetben másodszorra Adelung feltehetőleg közölte volna a javítást. A Miatyánk alatti szójegyzékben Adelung megadja a *mušem* alakot is, de megjegyzi "in der obigen Formel *mušum*" (Adelung 1817:548).

4.4. *kes nän* olvasata *keš naň*. A Tepljasina olvasata *kes naň* 'маленький кусок, маленькая часть' több szempontból is kétséges. Tepljasina véleményét arra alapozza, hogy Adelung írásmódjában az -ü- két hangnak is jele: -j-, ill. -e- (Tepljasina 1966:230). Mivel a *kes* -e-vel és nem -ü-vel szerepel, ezért a szót *kes*-nek olvassa. Véleményét az ü hangértékéről semmi sem indokolja, mivel az olvasata szerinti szövegben nem is szerepel e. A szó szerkezet azért jelenti a fent mondottakat, mert a *kes* Tepljasina szerint a *keseg* 'кусок, отрезок' jelentésű szó rövidült alakja. Értelmezése szerint a szó alakjának megrövidülése a jelentésben kicsinyítést vont maga után. Véleményem szerint a magyarázat nehézkes, ilyen jellegű kicsinyítő képzés adatolatlan az udmurtban. Az olvasat minden nehézség nélkül lehet *keš naň*. A *keš* a komiban *kos* alakban található, s a *kos naň* szerkezet jelentése 'trockenes, getrockenes'

Brot, Zwieback', de a V és VU nyelvjárásokban 'kleinere Brotstücker, die im Ofen nochmals getrocknet werden' (Fokos 1959:480). Az általam olvasott összetétel az udmurtban adatolható: *lud vilin keş ñań no ćeskijt* 'a mezőn a szárazkenyér is ízlik'. Amennyiben a szókapcsolat 'üres kenyér'-ként is értelmezhető, helyettesítheti a 'mindennapi kenyér' kifejezést. Az mindenestre adatolható, hogy a *keş* jelentése a *keş mi'lijm* 'száraz (be nem vajazott) lepény' (Munkácsi 1896:196) jelzős szerkezetben valami hasonló. A kukmori nyelvjárásban pedig használatos a *kós ñań* 'üres kenyér' kifejezés (V.K. Kelmakov személyes közlése). A beszermán nyelvjárásban a szónak van *kes*, a kanliniben *kos* formája is.

A 18. századi forrásokban találkozhatunk az ittenihez hasonló lejegyzéssel. Mogilin kéziratos nyelvtanában *кѣсь* (Tepljasina 1966:253), a *Соч.*-ban *кець* (Tepljasina 1966:215) alakban találkozunk a szóval. Csúcs szerint az *-e-s* lejegyzés *-ę*-re utal. Ha az eredetibb *-ó-* hang lenne itt található, akkor *-ö-* betű a várható írásmód. Miller szótárában *Küss* ill. *кюцъ* alakban található a szó. Ez az írásmód is inkább *-ę*-t sejtet, mint *-ó*-t (vö. Csúcs 1984:73).

4.5. *erekzänü* olvasata *ęrekčanj*. Mind Munkácsi, mind Wichmann szótára tartalmazza ebben az alakban, viszont nem ismerik a Tepljasina olvasta *erekčanj* formát (Az URSz 1983 ismeri mind *e-s*, mind *ę-s* alakban). Munkácsi *ęräkčal-*, *üřekčal-* (Wied. **arekčal-*) 'megcsal, rászed', Wichmann *ęrekt'sanj* S M, *örekt'sanj* MU *ęrekt'sanj* U 'betrügan, (MU auch) verführen' alakban és jelentéssel veszi fel szótárába (Munkácsi 1896:79, Wichmann 1987:54). A Munkácsi által használt Máté evangéliumban a kérdéses rész *mi'leměz üřekčatěně erěk äń šot* formában szerepel. Az 1912-ben megjelent Újszövetségben *mi'leměz viž šinaškonleš no ut'j* fordítást találunk (*šinal-* 'vizsgál, kutat, próbál, kísérletet tesz'. Szol. *olo-kinlän vižžä šinanj* 'valakinek gondolkodását kémlelni' Munkácsi 1896:421). A Wichmann adatolta 'verführen' (MU) alapján tökéletesen illik a szó a Miatyánk Adelung-féle szövegébe.

4.6. *kosma* olvasata *kozma*. Munkácsi szerint a "*kozmal-* elavult szó, melynek jelentését közlőim nem ismerik, előfordul azonban imádságokban (*Inmare kozma, osta Inmare, kozma Inmare, badžim Inmare*), s általában használják az 1847-ben készült vallásos kiadványok. Ez utóbbiban jelentése 'áldani, megáldani; segnen'". Munkácsi egy szólásban is említi: *kozma Inmare, vožma* (mennydörgéskor mondják), ill. a szó egy közmondásban: *osta kozma. sitenda korma* 'uram segíts. vakard meg a segged' (köti az ebet a karóhoz, aztán nem tartja meg a szavát) is fölbukkan. Wichmann hasonló értelemben szól a *kozmanj* szóról. Tepljasina olvasata szerint itt a *kosma* sajtóhiba a *vosma* (olv.: *vožma*) helyett (Tepljasina 1966:232). Véleményem szerint a *kozmanj* eredeti jelentése az imákban és a

közmondásban való előfordulásai alapján 'segít, megsegít, megóv' lehetett (magyarázható ebből későbbi 'megáld' jelentése is), s itt esetleg eredeti jelentésében találkozunk a szóval. Az 1912-es Új-szövetség *urodles' no mozmij'i mi'emiz*-ként fordítja ezt a verset.

Irodalom

- Adelung 1806: Adelung, I.Ch.: Mithridates oder allgemeine Sprachkunde t. 1., 1806. Berlin
- Adelung 1817: Adelung, I.Ch.: Nachtrage zu dem ersten Theile des Mithridates, 1817. Berlin
- Csúcs 1985: Csúcs Sándor: A votják nyelv a XVIII. században. NyK 86:63-80
- Csúcs 1990: Csúcs Sándor: Chrestomathia votiacica, 1990. Budapest
- Fokos 1959: Fokos-Fuchs Dávid: Syrjänisches Wörterbuch, 1959. Budapest
- Munkácsi 1896: Munkácsi Bernát: A votják nyelv szótára, 1896. Budapest
- Tepljasina 1966: Тепляшина, Т.И.: Памятники удмуртской письменности XVIII. века, 1966. Москва
- URSZ 1983: Удмуртско-русский словарь. 1983. Москва
- Wichmann 1987: Wichmann, Yrjö: Wotjakischer Wortschatz, 1987. Helsinki

Удмуртский перевод молитвы "Отче наш" из XVIII-ого века

В статье автор сообщает подлинный текст молитвы "Отче наш" на удмуртском языке, напечатанной в книге Аделунга (1806). Автор дает транслитерацию текста после исправления его ошибок. В некоторых местах изменяет чтение Тепляшины: *gine* > *gine*, *kes nah* > *kes nah*, *mižim vijin* > *mužim vijin*, *erekčani* > *erekčani*. В случае *kes nah* он предлагает другой перевод.

На основе глагольных форм первого лица множественного числа настоящего времени изъявительного наклонения и на основе причастий настоящего времени он устанавливает, что в конце XVIII-ого века изменение *i* > *i* этих суффиксов еще не было универсально.

Иштван КОЗМАЧ

Magda A. Kövesin Suomen-suhteet

Pirkko LEHTO

Kesällä 1963 Helsingin yliopiston Eteläpohjalainen osakunta teki kotiseuturetken Lappajärvelle. Retkeläisten joukossa oli myös unkarilainen Magda A. Kövesi, joka muiden mukana tutustui murteen ja kansanperinteeseen. Hän asui akateemikko Kustaa Vilkun ja hänen lastensa kesäpaikassa Lappajärven Kärnäsaassa. Sieltä Asko ja Irma Vilkuna toivat hänet joka aamu kirkonkylän kansakoululle, jossa me muut retkeläiset asuimme. Retken johtajalla Tuomo Tuomella oli moottoripyörä, ja sen takaistuimella Magda A. Kövesi kulki tyylikkäästi kylästä toiseen ja haastatteli ihmisiä. Hän myös valokuvasi Lappajärven maisemia ja asukkaita sekä retkeläisiä. Minulle oli suuri ilo syksyllä 1988 tavata Debrecenissä Magda néni ja katsella niitä valokuvia. Mm. yhdessä valokuvassa hän istui moottoripyörän selässä ja toisessa keskusteli Nyyssölän talon portailla vanhanemännän kanssa. Magda A. Kövesi tutustui retkellä helposti ihmisiin. Yleensäkin hänellä on Suomessa paljon ystäviä.

Edellisen kerran Magda Kövesi oli ollut Suomessa 30 vuotta aikaisemmin, lukuvuonna 1933–1934. Silloin hän opiskeli stipendiaattina Helsingin yliopistossa suomen kieltä ja suomalais-ugrialaista kielentutkimusta ja loi suhteita suomalaisiin. Oikeastaan hänellä oli jo edelliseltä vuodelta suomalaisia tuttavuuksia, sillä hän oli ollut stipendiaattina Tartossa ja tutustunut siellä suomalaisiin stipendiaatteihin Antti Sovijärveen, Gunvor Löppöseen, Hulda Kontturiin ja Toivo Nurmeen. Helsingissä hän tapasi heitä, erityisesti Hulda Kontturia ja Gunvor Löppöstä. Jo Viron stipendiaattivuotenaan Magda Kövesi on viettänyt joulun Hulda Kontturin kotona Isonkyrön Orismalassa ja vieraili siellä myöhemminkin. Perheeseen haettiin maito läheisestä maalaistalosta, ja Hulda Kontturi muisteli, että Magda kävi usein yksinäänkin maidonhakumatkalla. Kerran oli emännän kanssa tullut puheeksi Unkarin maatalous, ja Magda oli palattuaan kovasti ihmetelty, kuinka emäntä oli

tiennyt Unkarin maataloudesta enemmän kuin Magda itse. Keskustelu osoitti Magdan mielestä hyvin sen, että Suomessa koko kansa on valistunutta. Hulda Kontturin mielestä keskustelu osoitti sen, että Magda oli kiinnostunut ihmisistä ja keskusteli mielellään heidän kanssaan ja puhui hyvin suomea. Myös Helsingissä hän tapasi paljon ihmisiä, ja vaikka hänellä oli suuri seurapiiri, hän muisti aina ne ihmiset, jotka oli kerran tavannut. Hulda Kontturi kertoi edelleen, että Magda oli hauska ja mielenkiintoinen ihminen, joka seurassa piti ihmiset hallussaan. Magda teki myös tietäväksi, mistä tuli, ja teki siten tutuksi Unkarin maata ja kansaa. Gunvor Löppönen, joka nykyään asuu Järvenpäässä, on jatkuvasti ollut kirjeenvaihdossa Magda Kövesin kanssa ja on itse käynyt Unkarissa. Myös hänen nuorempi sisarensa Vappu Suomalainen on kirjeenvaihdossa Magdan kanssa ja on vierailut Debrecenissä. Näiden ensimmäisten suomalaisten tuttaviansa seurassa Magda aloitti käytännön kieliharjoittelun.

Magda Kövesin monista kirjoituksista käy ilmi, että hänen mielestään kieltä oppii paremmin ihmisten kanssa eläen ja puhuen kuin yksinään kirjoja lukien. Jo Virossa stipendiaattina ollessaan hän oli asunut perheessä ja oppinut kielen isäntäperheen jäseniltä. Sama toistui Suomessa. Helsingissä hän asui oopperalaulaja Bruno Jorman ja näyttelijä Hilja Jorman perheessä. Perheeseen kuului tytär Sirkka, nykyinen Sirkka Johansson. Hilja Jorma oli usein sanonut, että Magda on hänen toinen tyttärensä. Kun Magda oli jonkin verran epäkäytännöllinen, hän joskus meni Hilja Jorman luo ja sanoi: "Kiltti äiti, parsi minun sukkanii!" Edelleen Sirkka Johansson muisteli, että Magdalla oli paljon ystäviä. Mm. runoilija Saima Harmaja kuului hänen ystäväpiiriinsä. Useat Magdan suomalaiset tuttavat sanovat, että hän oli seurassa aina hauska ja iloinen. Kuitenkin Saima Harmaja ja hän kertoivat toisilleen sydänsuruistaan. Sirkka Johanssonin kanssa kirjeenvaihto on jatkunut 50 vuoden ajan. Sodan aikana kumpikin oli lasten kanssa sotaa paossa pois kotoaan ja kirjeenvaihdossa oli keskeytys, mutta sodan jälkeen se alkoi uudestaan. Kun Magda Kövesi on myöhemmin tullut Suomeen, hän on aina ollut tervetullut Johanssonien Helsingin-kotiin ja kesähuvilalle.

Tietysti Magda Kövesi kävi yliopistossa ahkerasti luennoilla ja seminaareissa ja osallistui kuulusteluihin. Hänen opintojaan ohjasi ensisijaisesti Artturi Kannisto, vogulin kielen tutkija. Toivo Uotilan luennoilla hän syvensi tietojaan permiläisistä kielistä, joita hän myöhemmin käsitteli mm. väitöskirjassaan. Toki hän kuunteli muitakin suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen luentoja, mm. Y.H. Toivosen vertailevaa kielentutkimusta ja Paavo Ravilan mordvan luentoja. Kuitenkin hän Helsingissä jatkoi myös sitä tutkimustyötä, jonka hän oli Unkarissa aloittanut Miklós Zsirain

johdolla. Opiskelutovereina hänellä oli mm. Erkki Itkonen, Matti Liimola, Lauri Posti, Viljo Tervonen ja Kustaa Vilkuna. Lauri Hakulinen oli samaan aikaan stipendiaattina Budapestissä.

Varsinaisen opiskelun ohella Magda Kövesillä oli monta muuta tehtävää. Yhtenä tehtävänä oli kulttuurisuhteiden hoitaminen. Se luontui parhaiten tutustumalla suomalaisiin opiskelijoihin. Hän liittyi Eteläsuomalaisen osakunnan jäseneksi. Tartossa ollessaan hän oli tottunut siihen, että yliopiston kaikki opiskelijat osallistuvat yhteisiin tilaisuuksiin. Helsingissä hänelle oli pieni pettymys se, että osakunnat olivat silloin melko sulkeutuneita: kukin opiskelija kävi omassa osakunnassaan. Magda kuitenkin vieraili joskus ystäviensä kanssa Eteläpohjalaisen ja Pohjoispohjalaisen osakunnan tilaisuuksissa. Akateemisen Heimoklubin tilaisuuksiin tuli kaikkien osakuntien jäseniä ja myös virolaisia. Heimoklubin piirissä Magda Kövesi piti unkarin kielen kurssin kesällä 1934. Jo aikaisemmin hän oli pitänyt samanlaisen kurssin Naisylioppilaiden Karjala-seuran jäsenille. Näiden kurssilaisten joukossa oli monia sellaisia, jotka sodan jälkeen ovat olleet mukana Suomi-Unkari Seuran osastojen toiminnassa ja ystävyyskaupunkitoiminnassa. Magda itse muistaa kurssilaisista parhaiten Paula Ruudun, jonka luona hän on myöhemmin vierailut Joensuussa. Magda Kövesi on Paulu Ruudun pojan kummi, ja vuonna 1963 hän pääsi tapaamaan suomalaista kummipoikaansa.

Kulttuurisuhteet ovat tietysti paljon muutakin kuin toinen toisensa kielen opiskelua. Stipendiaikanaan Magda Kövesi opetti suomalaisille, miten csárdásta tanssitaan, ja piti esitelmää, mm. Unkarin alkoholipolitiikasta ja Trianonin rauhansopimuksesta. Lisäksi hän tutki suomalaisista oppikirjoista, miten niissä käsitellään Unkaria, ja raportoi havainnoistaan Unkarin opetusministeriölle. Lukuvuoden ajan hän ennätti olla monelle suomalaiselle ensimmäinen unkarilainen, jonka nämä näkivät ja jonka perusteella he muodostivat käsityksensä kaikista unkarilaisista: avoimia, vilkkaita, mielenkiintoisia sukulaisiamme. Tämä positiivinen mielikuva, joka maailmansotien välissä muodostui yksittäisten vierailijoiden, stipendiaattien ja muutamien yhteisten kokousten perusteella, on ollut yhtenä virikkeenä maidemme välisiin nykyisiin vilkkaisiin suhteisiin.

Toisen maailmansodan jälkeen suhteissa oli puolentoista vuosikymmenen tauko. Magda A. Kövesi tuli Suomeen seuraavan kerran vasta vuonna 1963. Silloin hänellä oli kahden kuukauden tukijastipendi. Hän tutki itämerensuomalaisten ja permiläisten kielten suhteita. Mutta samalla hän elvytti suomen kielen taitoaan ja tapasi vanhoja ystäviään ja loi uusia ystävyysuhteita. Helsingissä hän asui Mäntytien vierashuoneessa ja sitä ennen Greta Liikasen vieraanvaraisessa kodissa. Hänen suomenopettajanaan ja Helsingin op-

paanaan oli Silva Sola, nyk. Kiuru. Helsingin lisäksi hän vieraili mm. Jyväskylässä, Karhulassa, Kotkassa ja Joensuussa. Tällä matkalla hän osallistui myös alussa mainitulle Lappajärven kotiseuturetkelle. Yhteensä hän matkusti 15 päivän maaseutukierroksen aikana n. 2000 kilometriä, enimmäkseen junalla.

Napjaink -lehdessä ilmestyi vuonna 1966 syyskuun numerossa Magda A. Kövesin kuvaus Suomesta. Helsinki oli muuttunut 30-luvun jälkeen. Oli rakennettu lähiöitä, liikenne oli lisääntynyt, mainosvalot paloivat ja nuoret metelöivät kaduilla. Yliopisto oli vielä vanhoillaan: professoria kunnioitettiin ja pelättiin. Magda A. Kövesin mielestä 60-luvun alussa Debrecenin yliopistossa ihmis-suhteet olivat läheisemmät kuin Helsingin yliopistossa. Opetustyö oli Helsingissä hyvin järjestettyä, samoin Lappajärven kotiseuturetkellä tehty tutkimustyö. Suomen koululaitos sai Magda A. Kövesiltä kiitosta, mutta eivät teatteri ja elokuvat. 60-luvun sisäpoliittisena ongelmana hän piti toistuvia hallituskriisejä. Kuitenkin hän uskoi, että suomalaiset osaavat ratkaista ongelmansa. Nämä havainnot palauttavat elävästi mieleeni opiskeluvuosieni Suomen.

Neljän vuoden kuluttua vuonna 1967 Magda A. Kövesillä oli toisen kerran kahden kuukauden tutkimusstipendi Suomeen. Tällä matkalla hän asui Helsingissä Ellen Karjalaisen kodissa, jossa myös István Papp oli asunut sanakirjatyötä tehdessään. Hänen kieltenopettajanaan oli nyt Eila Hämäläinen, joka on puolestaan vierailut Magda nénin luona Debrecenissä. Edellisellä matkallaan Magda A. Kövesi ei ollut päässyt käymään Lapissa, mutta vuonna 1967 hän kävi melkein Lapissa, Rovaniemellä. Tampereen kesäyliopistossa hän osallistui suomen kielen kurssille edistyneitten ryhmässä, jota opetti Seppo Kahila, ja kuunteli Aulis J. Joen luentoja. Silloin hän solmi ystävyysuhteen Joen perheen kanssa. Kesäyliopiston kurssin aikana hänen miehensä, arkkitehti István Andrassy oli Tampereella, ja he osallistuivat yhdessä kurssilaisille järjestettyihin retkiin Virroille ja Ruovedelle sekä Tampereen kaupungin kiertoajeluun. István Andrassyille tämä oli ensimmäinen Suomen-matka.

Nämä kolme Suomen-matkaa ovat olleet Magda A. Kövesille miellyttäviä tutustumisvierailuja ja opintomatkoja. Taitavana opettajana hän osasi välittää elämyksensä myös oppilailleen ja siten kannustaa heitä tulokselliseen suomen kielen opiskeluun. Näiden matkojen lisäksi hän on tehnyt kaksi lyhyttä vierailua Suomeen: vuonna 1965 hän osallistui Helsingissä pidettyyn toiseen kansainväliseen fennougristikongressiin ja vuonna 1972 hän oli Jyväskylässä debreceniläisen orkesterin tulkkina. Myös näillä matkoilla hän tapasi vanhoja tuttuja ja solmi uusia tuttavuuksia, esim. orkesterivierailulla hän tutustui jyväskyläläiseen Sirkka

Aronssoniin, jonka kanssa hän on edelleen kirjeenvaihdossa. Unkarissa hän on ollut säveltäjä Erik Bergmanin tulkkina ja samalla tutustunut tämän vaimoon, kirjailija Solveig von Schoultziin. Tietysti myös me Debrecenissä asuneet suomen kielen lehtorit ja suomalaiset stipendiaatit olemme päässeet Magda nénin ja Pista bácsin suojelukseen.

Jos Magda A. Kövesi olisi ollut mies, hänelle olisi jäänyt enemmän aikaa tehdä tutkimustyötä ja julkaista sen tuloksia. Hänen perheensä olisi seurannut häntä 60-luvun alussa Helsinkiin, jossa hän olisi ottanut vastaan unkarin kielen lehtorin tehtävät. Mutta kun hän ei ollut virallisessa tehtävässä Suomessa, hänen solmimansa kulttuurisuhteet ovat ensisijaisesti yksityishenkilöiden välistä ystävyyssuhteita. Suomessa Magda A. Kövesiä on kuitenkin arvostettu. Hänet on kutsuttu - tunnustukseksi tekemästään työstä - Suomalais-ugrilaisen Seuran ulkojäseneksi ja Kalevalaseuran jäseneksi. Vuonna 1972 Suomen tasavallan presidentti myönsi hänelle Suomen Leijonan ritarikunnan ensimmäisen luokan ritariristin.

Lähteet

- Andrássyné Kövesi Magda: Harminc év után Finnországban. - Napjaink 1966/9
- Magda A. Kövesin esitelmä "Puoli vuosisataa suomen kielen ja suomalaisen kulttuurin palveluksessa". - Debrecenin Unkari-Suomi ystävyyspiirin kokouksessa 16. helmikuuta 1988
- Magda A. Kövesin haastattelu kesäkuussa 1990
- Vappu Suomalaisen, Hulda Kontturin ja Sirkka Johanssonin puhelinhaastattelut heinäkuussa 1990

Magda Kövesi Andrássys finnische Kontakte

Magda Kövesi Andrassy war im Studienjahr 1933-34 Stipendiatin in Finnland. An der Universität in Helsinki lernte sie finnisch und studierte finno-ugrische Sprachwissenschaft. Sie befreundete sich mit ihren Vermietern und vielen Kommilitonen und mit in den Studentenorganisationen tätigen Studenten. Da sie leicht Freundschaften schloss, erwarb sie sich auf dieser Stipendienreise einen grossen Freundeskreis. - So studierte sie nicht nur, sondern war auch eine Art kulturelle Gesandte ihrer Heimat.

Magda Kövesi Andrassy reiste 1963 und 1967 wieder nach Finnland. Beides mal hatte sie ein zweimonatiges Forschungsstipendium erhalten. Sie beschäftigte sich mit den Gemeinsamkeiten der baltisch-finnischen und permischen Sprachen. 1963 nahm sie gemeinsam mit Studenten an einer Sammlung vom Redewendungen teil, 1967 am Finnisch-Unterricht der Sommeruniversität in Tampere. Sie reiste viel umher und besuchte ihre alten Freunde.

1965 nahm sie am Finnougristenkongress in Helsinki teil, wo sie des öfteren für Ungaren und Finnen dolmetschte.

In Finnland ehrt man Magda Kövesi Andrassy sehr. Man wählte sie in die Finno-Ugrische Gesellschaft als Fern-Mitglied und sie ist auch Mitglied der Kalevala-Gesellschaft. Der Präsident von Finnland zeichnete sie 1972 mit dem finnischen Löwensorden ersten Grades, dem Ritterkreuz aus.

Pirkko LEHTO

Személynévi eredetű helynevek a Mordvin Köztársaságban

MATICSÁK Sándor

A mai Mordvin ASZSZK területén igen jelentős a személynévi eredetű helynevek aránya, ez a névadási mód a települések felére jellemző. Ugyanúgy, ahogy a köznévi, ill. víznévi eredetű nevek esetében, itt is jól megfigyelhető a vidék bonyolult etnikai viszonyainak hatása: elsősorban a mordvin-orosz-tatár kapcsolat.

A mordvinok ősi szállásterületén, az Oka-Szura-Volga-vidéken már a VII. században megjelentek az orosz törzsek, de igazán csak a XII. századtól kezdtek terjeszkedni, két irányból nyomulva be a mordvin területre: a vlagyimir-szuzdali fejedelemségből északnyugatról, és a rjazanyi fejedelemségből délkeletről. Később a tatárjárás egy időre visszavetette az orosz expanziót.

A tatárok (mongolok) 1236-ban és 1239-ben is átvonultak a mordvinok lakóterületein. Ez a történelmi esemény természetesen a helynévkincsben is tükröződik, hiszen a tatár eredetű nevek ma is két egykori központjuk (Tyemnyikov és Narovcsat) környékén csoportosulnak (a Mordvin Köztársaság tyemnyikovi járásában például a török-tatár eredetű helynevek száma 31%).

Az orosz törzsek a XIV.sz. második felétől jelentek meg ismét ezen a területen. A birodalom határa a XV. századra a Szuráig toldott ki, s a XVI. sz.-ra már a Volgáig is eljutottak. A Kazanyi kánság bukása után, 1552-ben a mordvin területeket is az orosz birodalomhoz csatolták, új fejezetet nyitva ezzel a mordvin történelemben.

A birodalom részeként Mordvinföld etnikai arculata is jelentősen megváltozott. Az előtte csak északon és nyugaton lakó orosz népesség elkezdett tömegesen délre húzódní, a Volgához, a Volga-vidékre vezető utak elfoglalása céljából, mozgást okozva ezzel az erzak között is, akik a Közép-Szura-vidéken keveredtek a moksákkal.

A mordvin települések gyengén lakottak voltak, általában 10-15 udvar alkotott egy falut, s ezek a házak távol estek egymás-

tól, ezáltal az orosz bevándorlók könnyen betelepülhettek, s így számos kevert (esetleg később teljesen eloroszosodott) falu jöhetett létre. Például 1588-ban az egykori erza központ, Arzamasz járás nyugati részén a 41 faluból 33 kevert volt (Kozlov 1960, 15).

Az orosz gyarmatosítás igen gyors és intenzív volt, ami a lakosság etnikai összetételében is megmutatkozott, pl. Ardatov lakosságának 1628-ban még csak 36%-a volt orosz, 1721-re ez a szám 80%-ra emelkedett (Kozlov 1960, 16). Általános jelenség volt, hogy az orosz betelepülők a nem-erdős területeket foglalták el, ami a helynevek megoszlásánál is megfigyelhető.

A XIX. sz.-ra az Oka-Volga-Szura-Cna-Moksa által határolt területen élő mordvin népesség az orosz betelepülések hatására délebbre vonult, s az eredeti területek mellett kialakult a mordvin lakosság második nagy körzete, a Penza-Szaratov-vidék népessége, majd a Volga-vidéken egyrészt a régi terület északi, keleti részéről, másrészt - kisebb mértékben - a második körzetből áttelepült mordvinok harmadik központja is létrejött (Kozlov 1960, 21-27, Nyikonov 1960, 172-174).

A történelem folyamán ezen a területen tehát jelentős népmozgás zajlott le, amit előbb a tatárjárás, később az orosz gyarmatosítás, valamint a mordvinok belső migrációja idézett elő. Arra a kérdésre keresünk most választ, hogyan tükröződik ez a mozgás a toponimikában: a személynévi eredetű helynevek alapján ki lehet-e mutatni az eredeti mordvin lakóterületek és az orosz betelepülések közti különbségeket, meg lehet-e határozni ezek időbeli viszonyát.

A mordvinoknál a családnév csak későn jelent meg, először a földesúri és udvari rétegnél szilárdult meg (XVII-XVIII.sz.), majd később a kereskedők és a városiak között is kialakult. Legutoljára, a XIX. sz.-ban az egyszerű emberek, parasztok között honosodott meg (Cigankin, 1989, 49, 51).

Az egytagú név eltűnésével, és a név öröklődővé válásával megszűnt a név és hordozója közötti, valamilyen tulajdonságon, jellegzetességen alapuló kapcsolat, s a kéttagú nevek létrejöttével ezek is beilleszkedtek az orosz személynévi modellbe (Szuperanszkaja 1988, 8).

Nyikonov mutat rá arra, hogy a családnévi alakú kettős név sokáig csak apai név volt. (Talán pontosabb úgy mondani, hogy ez az apa nevéből orosz mintára létrehozott név volt, de nem igazi apai név.) Olyan XVII-XVIII. századi adatok, mint pl. *Nalevatka Arkajev*, *Arkajka Jermovatov*, *Lopaj Parusev* stb. még nem voltak keresztnév + vezetéknév jellegűek, ugyanis pl. az utóbbinak a fiát *Vorguda Lopajevnek* hívták (Nyikonov 1973, 236; 1988, 127).

Eszerint tehát a családnév minden esetben az apai névből keletkezett, és nem a mordvin eredetű köznevekből, vagy a kereszt-

nevekből közvetlenül. Tehát pl. a *Venčakov* családnév nem a *Venčak* keresztnévből, s még kevésbé a *venč* 'csónak' szóból jött létre, s ugyanígy a *Kird'ajev* névnek sem a *kird'i* 'türelmes', s az *Inževatov-*nak sem az *inže* 'vendég' köznév a közvetlen kiindulási alapja. A vezetéknev kialakulásának útja tehát: köznév > keresztnév > apai név > vezetéknev. (E sor utolsó állomása a már másik kategóriába tartozó változás, a településnevek keletkezése.)

Mivel a személynév sokféle alakban élt, az apai név is abból a formából jött létre, amit éppen ott és akkor használtak, pl. *Večkaj*, *Večkovat*, *Večkus* > *Večkomas*; *Kelgaj*, *Kelgovat*, *Kelgus* > *Kelgomas*; *Iňaj*, *Iňevat*, *Iňus* > *Iňemas* (Nyikonov 1973, 238-239; 1988, 128; Nagykin 1973, 109).

A mordvinok családnevei három forrásra mehetnek vissza:

1. a kereszténység előtti mordvin nevek
2. a pravoszláv egyház által kanonizált nevek (*Afonkin*, *Fegykin*, *Larkin*)
3. az orosz közszavakból keletkezett nevek (*Kuznyecov*).

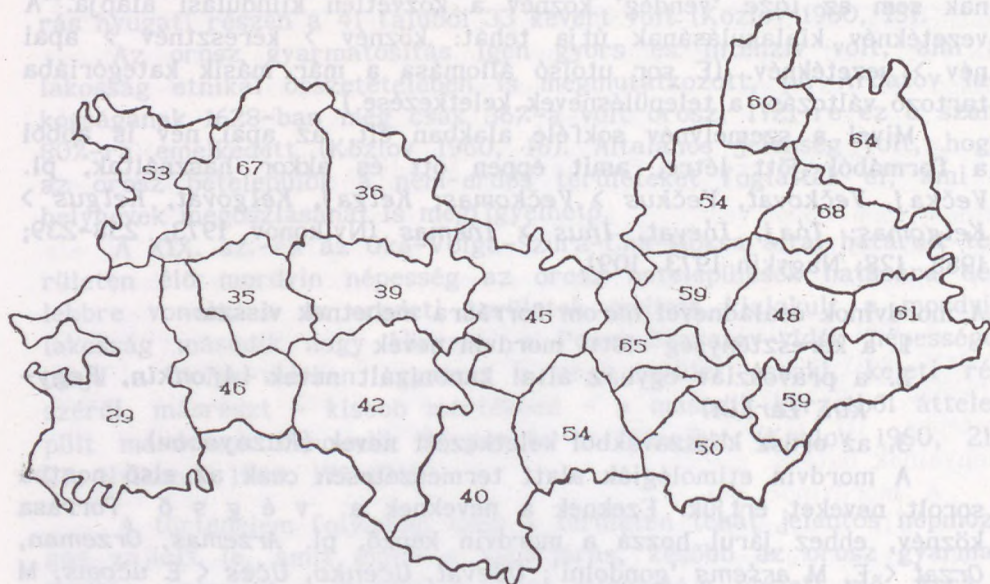
A mordvin etimológiák alatt természetesen csak az első pontba sorolt neveket értjük. Ezeknek a neveknek a **v é g s ő** forrása köznév, ehhez járul hozzá a mordvin képző, pl. *Arzemas*, *Orzeman*, *Orzat* < E, M *aršems* 'gondolni'; *Učevat*, *Učenko*, *Učes* < E *učoms*, M *učems* 'várni'; *Paronza*, *Parovat* < E *paro*, M *parə* 'jó'; *Večkomas*, *Večkan* < E *večkems* 'szeretni'; *Kudašev* < E *kudo*, M *kudə* 'ház'; *Piluksev* < E, M *piľe* 'fül'; *Tumod'ej* < E *tumo*, M *tumə* 'tölgy' (Nagykin 1973, 111-112; Nyikonov 1980, 129; 1986, 93-97; Popov 1972, 133-136).

A mai Mordvin ASZSZK területén mintegy 50% a személynévi eredetű toponimák aránya. I.K. Inzsevatov szótárának (Топонимический словарь Мордовской АССР) adatai szerint a köztársaság területén 714 személynévi eredetű helynév fordul elő. A legtöbb ezek közül a tyemnyikovi (71), a kovilkinói (49), az icsalki (44), a ljambirszki (44), az ardatovi (42) és az atyasevói (40) járásban található.

A 21 járásból 11-ben több a személynévi eredetű helynevek száma, egyben pedig pontosan fele-fele az arány. A legtöbb helynévi toponima az atyasevói (67,8%), a tyemnyikovi (67%), az ardatovi (63,6%), a ljambirszki (64,7%) és a dubenyki (61,3%) járásban található, míg a legkevesebb a zubovo-poljanai (28,5%), az atyurjevói (35,2%) és a jelnyiki (35,3%) járásban.

A térképről kitűnik, hogy a köztársaság északkeleti, keleti részétől délnyugat felé haladva (a tyemnyikovi és a tyengusevói járások kivételével) a személynévi eredetű helynevek aránya 60-67 százalékról 29-35 százalékra csökken.

Ha a személynévi és nem-személynévi toponimák százalékos arányát térképre vetítjük, a következő megoszlást kapjuk:

1. ábra

*A személynévi eredetű toponimák aránya
(az adatok százalékban, kerekítve értendők)*

A személynévi eredetű helynevek etimológiai csoportosítása és a térség történelmének fő vonulata jól egymáshoz illeszthető.

Az orosz nevek a köztársaság központi részén fordulnak elő a legnagyobb arányban: a romodanovói (94,1%), a ljambirszki (86,4%), a ruzajevkai (79,4%), a sztárosajgovói (78,8%), a kocskurovói (76,2%), az inszari (75,9%) és a borseberezniki (75%) járásban igen jelentős a számuk a mordvin és a török-tatár etimológiájú nevekhez képest.

A török-tatár eredetű nevek (lényegesen kisebb egységet képviselve) főleg az egykori központjuk környékén találhatók (a tyemnyikovi járásban 31%, az atyurjevóiban 26,3%, a jelynikiben 24,1%).

A mordvin eredetű nevek legszámottevőbb arányban a tyemnyikovi (62,5%), az atyasevói (52,5%), a kovilkinói (42,9%), az ardatovi (40,5%) és az icsalki (38,6%) járásban fordulnak elő. De még ennél is többet mondanak az adatok, ha a mordvin személynévi eredetű toponimákat a köztársaság ö s s z e s helynevével vetjük egybe!

A térképen jól elkülönülnek a mordvinok - eredeti - szállás-
 helyei: a köztársaság északkeleti-keleti, ill. északnyugati része,
 valamint a mai kovilkini járás területe.

2.ábra

A mordvin személynévi eredetű helynevek és a terület összes
 toponimájának aránya

Inzsevatov mutatott rá arra, hogy a mordvinok letelepedésének ideje, a megtelepült hely jellege, valamint a személynévi eredetű toponimák között bizonyos összefüggés van. Az erdős területeken történt letelepedés a helynévadás módjában is tükröződik. Az erdős vidékeken a különböző fák, ligetek neve (*Pičevele*, *Pičemorga*, *Pičelej* < *piče* 'fenyő'; *Lep'ejka* < *lepe* 'éger'; *Tumalej* < *tumo* 'tölgy' stb.) kevésbé lehet megkülönböztető szerepű, ezért az ilyen területeken a települést sok esetben a patriarchális-nemzetiségi egység, a falu alapítója, vezetője után nevezték el (Inzsevatov 1973, 20-25).

A nevek szerkezeti elemzése kapcsán előjáróban ugyanaz jelleghető meg, mint amire az etimológiai vizsgálatok során már utaltunk. A hosszú mordvin-orosz együttélés e területen is éreztette hatását: az eredeti mordvin hely- és személynévek orosz hatásra megváltoztak, beilleszkedtek az orosz névtani rendszerbe.

Az eredeti *ve'le*, *bije* stb. finnugor jellegű szerkezet ma már csak a nemhivatalos, belső nevekben maradt fenn (pl. *At'er ve'le*, *Kočkur ve'le*, *Kučän ve'le*, *Pilezele*, *Sudoz ve'le*; *Ku'äsbuje*, *Kečenbije*, *Or-dañbuje* stb.), ugyanakkor a hivatalos nevek oroszos képzett alakok (*At'u'evo*, *Kočkurovo*, *Kučeñajevo*, *Pilesevo*, *Sudosevo*; *Ku'asi*, *Kečuševo*, *Ardatovo* stb.) (Cigankin 1969, 176-7).

A mordvin személynevek sok esetben tartalmaznak valamilyen képzőt: pl. *-d'ej*: *Aržad'ej*, *Kečad'ej*, *Kežed'ej*, *Ličad'ej*, *Parad'ej*, *Vičkid'ej*; *-j*: *Cibaj*, *Godaj*, *Kabaj*, *Kečaj*, *Kuraj*, *Urazaj*; *-kš*: *Patakš*; *-m*: *Boldom*, *Kuldim*; *-man*: *Idman*, *Keržeman*; *-mas*: *Arzemas*, *Kečemas*, *Kolomas*, *Večkomas*; *-nza*: *Čaunza*, *Paronza*, *Vičkinza*; *-pa*: *Azrapa*, *Kolapa*, *Kurapa*; *-š*: *Mareš*, *Sireš*, *Večkiš*; *-š*: *Arzuš*, *Batuš*, *Kargaš*, *Kelduš*, *Večkuš*; *-u*: *Anaju*, *Boldu*, *Lepiju*, *Očadu*, *Pašodu*; *-v*: *Malav*, *Sajgav*, *Sokav*; *-vat*: *Inževat*, *Kuzovat*, *Narovat*, *Rezovat*, *Valgovat* stb. (Babuskina 1973, 275; Nyikonov 1973, 239; 1988, 136; Popov 1972, 132; Zaicz 1989, 344).

Ezek a mordvin képzők az orosz eredetű képzőelemek felvételével infixális helyzetbe kerültek: *Para-d'ej* > *Para-d'ej-ev-o*, *Kuzo-vat* > *Kuzo-vat-ov-o*.

Inzsevatov szótárának adatai alapján a személynévi eredetű helynevekben szereplő képzőket a következőképpen csoportosíthatjuk (a szinkron elemzés szempontjából irreleváns, hogy milyen etimológiai az alapul szolgáló személynév):

1. <i>-ovka/-jevka</i>	296	41.46 %
2. <i>-ovo/-jevo</i>	213	29.83 %
3. <i>-ino</i>	83	11.62 %
4. <i>-i</i>	46	6.44 %
5. <i>-skij/-skaja/-skoje</i>	13	1.82 %
6. <i>-ka</i>	12	1.68 %

Kisebb gyakorisággal szerepel még: *-inka* (7), *-ov/-ova/-ovo/-ina* (7), *-ov/-jev* (5), *-scsina* (4), *-iha* (3), *-sk* (1). Képző nélküli alak 22-szer fordul elő (3,08%).

Az *-ovka/-jevka*, *-ovo/-jevo*, *-ino* képzők nagy száma a vezetéknév kialakulásával hozható kapcsolatba. Mint már szó volt róla, a keresztnevekből az apai név fázisán keresztül lett családnév (majd helynév), tehát itt az apai név képzői (*-ov/-jev*, *-in*) figyelhetők meg. A *-ka* pedig a nevek kicsinyítő képzős alakjára utal; a régi Oroszországban az egyszerű emberek hivatalos neve is a *-ka* képzős alak volt, s ez a szokás a Volga-vidéken sokáig megmaradt.

Inzsevatov szótára mellett nézzünk meg egy másik, korábbi forrást is! Nyikolaj Barszov 1891-ben készített térképén a személynévi eredetű helynevek képzői a következő képet mutatják:

1. -ovo/-jevo	64	42.38 %
2. -ovka/-jevka	30	19.87 %
3. -ino	20	13.25 %
4. -i	13	8.61 %
5. -ka	10	6.62 %

Előfordul még: -ov/-jev (2), -o (1), -sk (1). képző nélküli: 10 adat (6,62%).

Megfigyelhető, hogy a fentebb említett három fő képző itt is a leggyakrabban fordul elő, habár itt az -ovka/-jevka és az -ovo/-jevo aránya fordított.

Érdeemes megvizsgálni szinkron szempontból a nem személynévi eredetű toponimákat is. Ha a képzetlen alakokat nem vesszük figyelembe (ez Inzsevatovnál az összes adat 43,5 százaléka, Barszovnál 59,32 százaléka), a következő táblázatot kapjuk:

Inzsevatov:

1. -i	132	33.33 %
2. -skij/-skaja/-skoje	105	26.51 %
3. -ka	52	13.13 %
4. -ovka/-jevka	51	12.87 %
5. -ovo/-jevo	22	5.56 %
6. -ino	8	2.02 %

(Összesen 396 adat, előfordul még -iscse, -nik, -iha, -sina, -sk, -ec, -ca, -ov.)

Barszov:

1. -ovka/-jevka	52	23.74 %
2. -i	45	20.54 %
3. -ka	41	18.72 %
4. -ino	22	10.05 %
5. -ovo/-jevo	17	7.76 %
6. -ov/-jev	14	6.39 %

(Összesen 219 adat, előfordul még -sk, -ansk, -skij/-skoje/-skaja, -csino, -ica, -iscse, -o, -ok.)

A táblázat adatai szerint a személynévi eredetű helynevek és az egyéb toponimák képzőinek aránya eltérő képet mutat. Míg az előbbi kategóriában - mind a múlt század végi, mind a mai állapotok alapján - az -ovka/-jevka, -ovo/-jevo és -ino alkotja a túlnyomó többséget (apai nevek!), addig az utóbbi csoportban már sokkal tarkább a kép: a mai helynevekben a többes számú, ill. a melléknévképzős elliptikus alakok kerültek előtérbe.

Irodalom

- Babuskina 1973: Р.В. Бабушкина, Топонимы в словообразовательной системе мокша-мордовского языка. Ономастика Поволжья III: 272-76.
- Cigankin 1969: Д.В. Цыганкин, Из наблюдений над структурными особенностями топонимов на территории Мордовской АССР. Труды МдНИИ. 36:174-91.
- 1989: Имя человека в географических названиях на карте Мордовской АССР. Вопросы финно-угорской ономастики. Ижевск, 1989. 49-63.
- Inzsevatov 1973: И.К. Инжеватов, Мордовские топонимы Атяшевского района. Ономастика Поволжья III:210-215.
- 1979: Топонимический словарь Мордовской АССР. Саранск, 1979.
- Kozlov 1960: В.И. Козлов, Расселение мордвы. Вопросы этнической истории мордовского народа. Москва, 1960. 5-61.
- Nagykin 1973: Д.Т. Надькин, Мордовские дохристианские личные имена с суффиксом -мас. Ономастика Поволжья III:108-112.
- Nyikonov 1960: В.А. Никонов, История освоения Среднего Поволжья по материалам топонимии. Вопросы Географии 50:172-194.
- 1973: Мордовские фамилии. Краеведение Мордовии. Саранск, 1973. 236-240.
- 1980: Из географии мордовской фамилий. Финно-угристика. III. Саранск. 127-132.
- 1986: Фамилии Пензенской мордвы. Ономастика Поволжья 1986: 91-97.
- 1988: География фамилий. Москва, 1988. 127-140.
- Popov 1972: А.И. Попов, Из мордовской ономастики XVI-XVII. Труды МдНИИ 42:130-136.
- Szuperanszkaja 1988: А.В. Суперанская, К проблеме типологии антропонимических основ. Ономастика. Типология. Статиграфия. Москва, 1988. 8-19.
- Zaicz, Gábor 1989: A mordvin heinyévtípusok. Névtudomány és művelődéstörténet. Budapest, 1989. 342-45.

Personennamen als Ursprung von Ortsnamen in der Mordwinischen Republik

Im heutigen Mordwinischen Gebiet herrscht eine beachtliche Anzahl von Ortsnamen vor, die ursprünglich Personennamen waren. Diese Art der Benennung ist für die Hälfte des Gebiets typisch. Die komplizierten ethnischen Verhältnisse der Gegend wirken auch auf die Toponima; die Spuren des mordwinischen, russischen und tatarischen Volkes, der Zeitpunkt und Ort ihrer Ansiedlung spiegeln auch die Toponima wider.

Die mordwinischen Ortsnamen kommen grösstenteils im östlichen Teil der Republik vor. Hier im ursprünglich waldigen Gebiet, tragen die Namen der verschiedenen Baumarten und Haine keine besondere Rolle zur Unterscheidung bei, deshalb benannte man nach der patriarchalisch-nationalen Einheit, nach dem Dorfbegründer, nach dem Anführer. Auch die Ausbreitung der türkisch-tatarischen Namen zeigt die historischen Verhältnisse: im Umfeld des einstigen tatarischen Zentrums, Temnikow, ergeben die Ortsnamen mit Personennamensursprung 31 %.

In der Konstruktion der Ortsnamen kann man ebenfalls das mordwinisch-russische Verhältnis beobachten: die ursprünglich mordwinischen Orts- und Personennamen veränderten sich unter dem russischen Einfluss, sie assimilierten sich im System der russischen Namenskunde. Statt der finno-ugrischen Konstruktion (*vel'e, bi'je*) wurden die offiziellen Ortsnamen nach russischer Art suffigiert (der mordwinische Name blieb nur in nichtoffiziellen Namen übrig). Die gebräuchlichsten Suffixe der Ortsnamen mit Personennamensursprung sind *-ovka/-jevka, -ovo/-jevo, -ino*.

Dieser Gebrauch lässt sich mit dem Entstehen des Nachnamens in Verbindung bringen (aus dem väterlichen Vornamen wurde in einer Phase der Familienname, dann der Ortsname).

Sándor MATICSÁK

Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok II.

A. MOLNÁR Ferenc

Az alábbiakban nyelvtudomány-történeti szakirodalmunkat bővítem néhány adattal. Kevésbé ismert, számontartott tényekre, adalékokra hívom föl a figyelmet, s egy-két tévedést is korrigálok.

Herzen a votjákokról és a cseremiszeokról

Herzen emlékiratai nemrég magyarul is megjelentek (Alexander Herzen. Emlékek és elmélkedések. Szemelvények. Vál. Zöldhelyi Zsuzsa. Ford. Kovács Péter. Jegyz., utószó: Kun Miklós. Bp. 1988). Fölvívom rá a figyelmet, hogy amikor Herzen 1835-től 1838-ig Vjatka-ban volt száműzetésben, többek közt a votjákokról és a cseremiszeokról is hallott egyet-mást, s néhányukkal találkozott is. Megírja például, hogy a korrupst tisztviselők, rendőrfőnökök, hogyan élnek vissza az ottani lakosság, fokozottabban is a nem oroszok elmaradott, kiszolgáltatott helyzetével, akik panaszukra alig remélhettek jogorvoslatot. "A rendőrfőnökök dupla összeget fizetnek a kormányzóknak azért, hogy olyan járásokba helyezték őket, melyekben finnek [finnugorok - M. F.] laknak" (i.m. 123). Egy földmérő, hogy abbahagyja a színlelt földmérést, egy járási rendőrfelügyelő - aki télen faluról falura "szállított" egy holttestet - azért, hogy ne emeljen vádat, pénzt, bírságot vasaltak be votják falvaktól. A rendőrfőnök és a pópa két-három évenkénti ellenőrző körútjaikon, a "fekete napon" a keresztény szertartások mellőzéséért, a pogányok megtartásáért pedig különböző büntetéseket (botzás, fogság, bírság) rónak ki a votjásokra, s aztán távoznak, hagyva mindent a régiben. Szó esik a cseremiszek közti hittérítés ellentmondásairól, erőszakos és felszínes voltáról is (l. i.m. 123-6, 132, 138-9, 596).

Reguly Antal

Cikkem I. részében többek között szoltam arról, hogy Fényes Elek, a nagy magyar statisztikust ábrázoló "Reguly-kép" volt, van forgalomban (FUD 1:77). May István Die Briefe von Antal Reguly an A. A. Kunik 1845-1855 - Reguly Antal A. A. Kunikhoz írt levelei 1845-1855 (Bp. 1990. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei 25 /100/ Új sorozat) című munkájának és cikkemnek a megjelenése keresztezte egymást. May könyve elején "Reguly Antal" aláírással ugyancsak Fényes Elek említett képe látható. A hibát szóvá tevő levelemre May István azt válaszolta (levele 1990. júl. 10-ről), hogy ő a képet az Országos Széchényi Könyvtár arcképcsarnokából kapta. A kép a kéziratár naplójában a 852. szám alatt van nyilvántartva, s a kéziratár birtokába 1932-ben került a könyvtár igazgatóságától. A tévedést a naplóban helyesbíteni fogják.

A szakirodalomban is alig ismert, hogy Jaakko Juteini (1781-1855), neves finn költő szintén írt egy verset Reguly Antalhoz, s ezt Képes Géza már lefordította (Múzsák. Múzeumi magazin 1975/1: 36). A kalevalai versmértékben írt költemény a Világirodalmi lexikon Juteiniről írt szócikkében a magyar fordítások feltüntetéséből is kimaradt (vö. 5. köt. Bp., 1977). Az alábbiakban közlöm a vers eredeti szövegét (I. Jak. Juteinin Kirjoja. Kolmas Osa. Runo-Wihko. Wiipurissa, 1856. 130; a xeroxmásolat kérésemre való megküldését Aira Mujunennak köszönöm) és Képes fordítását:

Suomessa waeldajan,
Herran Regulin muisto 1841.

Kuuluisana kulkewainen,
Uusi weikko U n g e r i s t a!
Näöstäsi nähtävästi
olet Suomen sukulainen.
Koskas heität heimolaiset,
ota muistomme mukaasi,
niin kuin itse iloksemme
olet aina ansiolla
muiston, arwongin alainen.

A Suomiban vándorló
Reguli úr emlékezete

Kedves vendég, híres vándor,
hírt hozol Magyarországról.
Orcádról ezt olvassuk le:
testvére vagy te a finnek.
Hazafelé ha útrakelsz,
feleidet el ne felejtsd!
Mi is mindig gondolunk rád:
szíves szavad nem felejtjük,
emlékedet emlegetjük.

Arra ugyancsak érdemes fölhívni a figyelmet, hogy Reguly Antalnak az Észak-Urálról készített térképét Magyarországon ismét újra kiadták. A térkép reprodukciója a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratárában lévő eredeti alapján 1000 példányban készült, s az Eötvös Loránd Tudományegyetem Térképtudományi Tanszéke publikálta. Ezt a térképet mellékletként egy (? 50 példányban megjelent) kiadványba is beragasztották, amely Stegena Lajos rövid előszava után Hidas Gábor térképész olvasatában a térképen levő földrajzi neve-

után, s példája nyomán két pohárral kelle meginnom. Utána szivarra gyújtottunk, melyhez szivarszopókával is megkínált. Ezeket ő sajátkezüleg szokta nyáron vágni, s vendégei számára sajátkezüleg igazgatja meg. Nagyon egyszerűek, de mint volt orvos megjegyezte, hogy igen egészségesek, s a cserjének, melyből készítve vannak, gyökerét az északi finnek és lappok táplálékul is használják. Négy-öt darabot magamhoz vettem, s egy párt belőlük helsingforsi emlékül a pesti magyar finnistáknak küldtem, épen jó alkalom levén a Pétervárról Pestre induló Bálint Gábor barátom, a székely-mongol utazó személyében. [Bekezdés] Mintegy másfél órai időzés után bucsut vettem ...". Géresit a finnek szimpatikusnak találták. 1874. febr. 6-án Budenzhez írt levelében Ahlqvist így emlékezik meg róla: "Igen kellemes benyomást tett ránk Géresi látogatása. Roppant kedves és jókedvű ember, s mivel - úgy látszik - nem valami túlzott magyarsoviniszta, feltehető, hogy idővel jó tudós válhat belőle" (Az eredeti finn szöveget, ill. magyar fordítását l. August Ahlqvist, Kirjeet. Toim. Maija Hirvonen, Kaisu Lahikainen. Jyväskylä, 1982. 207, ill. Kannistö Artúr: Ahlqvist Ágost és Budenz József levelezése egymással. In: A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve az 1940-41. tanévről. Debrecen, 1941. 191). A szíves látást viszont Géresi - legalábbis időben, és Donnernak - levelében nemigen köszönte meg, amit programjainak fő szervezője szóvá is tett Budenznek: Am anfang des jahres hatten wir hier einen besuch des auch von dir rekommandirten herrn Géresi, der wohl noch in Russland verweilt. Seitdem er aber von hier abreiste, habe ich nichts von ihm gehört, weiss daher auch nicht wie er über unsere verhältnisse urtheilt. Er gab uns aber eine bestätigende nachricht darüber, dass wir im sommer dich hier in Hfs sehen werden" (Donner levele Budenznek, 1874. febr. 22, l. József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitã vuosilta 1867-1886. Toim. Viljo Tervonen. Helsinki, 1989; MSFOu 201:51).

Antti Jalava, magyarbarát finn újságíró, író a menyasszonyához Pestről 1875. január 31-én írt levelében említi, mennyire megörült Géresi, amikor vele, egy finnel találkozott, s Budenz társágában is közösen borozgatván Géresi lelkesen beszélt "von dem lieben Aspelin", akivel együtt volt Moszkvában. Füzesabonyból ugyancsak a menyasszonyához írt, július 15-én kelt levelében pedig debreceni látogatásáról számol be, ahol igen szívesen fogadták: a négy napra tervezett út egyhetesre sikeredett. Magyarországról írt útikönyvében Jalava még bővebben szól debreceni tartózkodásáról. Géresi, aki melegen emlékezett vissza Finnországra, végig segítette, programoztatta, s a református püspök, Révész Bálint is vendégül látta (l. Ilona Jalava, Antti Jalava. Porvoo-Helsinki, 1948. 151-2, 179; Antti Jalava, Unkarin maa ja kansa. Helsinki, 1876. 262-71).

A pár napig egy kongresszuson Budapesten tartózkodó Johan Reinhold Aspelin régész már Helsinkiből kedves levélben köszöni meg Géresinek a debreceni meghívást, noha nem tudott leutazni (levele 1876. okt. 12; Református Kollégium. Kézirattár, R. 1522/9). A Debrecenbe, a Kollégiumba is ellátogató Setälät pár sor kíséretében Budenz, valamint néhány Kruzsok-tag szintén Géresihez ajánlja be (Budenz Géresihez küldött névjegyén, 1889. febr. 15; R. 1485). Setälä pedig Helsinkiben 1892. május 27-én kelt, rövid, kiváló magyarságú levelében Auvinen Sándor evangélikus lelképásztort – aki Magyarország egyházi és felekezeti viszonyaival akar megismerkedni – ajánlja Géresi figyelmébe. A. Auvinen (Helsingfors) a levél mellé került névjegyének tanúsága szerint járt is Géresinél (R. 1552/160).

Ahlqvist és Aspelin egy-egy Géresinek dedikált fényképe később a Református Kollégium Könyvtárába került, de ezek jelenleg lappanganak. Géresi lehetett az első debreceni, aki Finnországban járt.

Oroszországi tanulmányútján Géresit főleg Anton Schiefner és osztrák felesége támogatta. Schiefnerné lánykorában Magyarországon is tartózkodott. Schiefnerékhez Budenz ajánlotta be Géresit, aki Bálint Gáborral együtt Péterváron gyakran vendégeskedett náluk (I. Bálint Gáborral együtt Péterváron gyakran vendégeskedett náluk (I. pl. Géresi levele Budenzhez, 1873. nov. 25., MTA Kézirattár, KLTE Egyetemi Könyvtár, Mikrofilm 26). Schiefnernek hét, Schiefnernének pedig egy Géresihez írt levele ma is megtalálható a debreceni kollégiumi könyvtár kézirattárában. Schiefner és Géresi kapcsolatáról Angyal Endre írt, s Schiefner leveleit közölte is (UJb 27 [1955]: 171–90). Schiefner Géresihez ezeken kívül még írt vagy három-négy levelet, de ezek Géresinél elkallódtak (I. Géresi levele Budenzhez, 1880. márc. 15.). Schiefner hat levele és a Schiefnerné az R. 1975 szám alatt, Schiefner 1874. febr. 22-én kelt, Géresihez Moszkvába írt levele pedig az R. 1522/170-es számon (volt) található. Ez utóbbit a katalógus Géresinél nem tünteti (tüntette) fel, Schiefnernél viszont igen.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanosztékának könyvtárában véletlenül Géresinek két könyvére bukkantam. Budenz Finn nyelvtanába van beírva a neve, Schiefner Versuch über die Sprache der Uden (St. Petersburg, 1863) című munkája pedig neki van dedikálva: "an Freund Géresi ASchiefner".

Géresi nem tartozott a tudomány élvonalába, de tudományos munkássága is figyelmet érdemel. Ő rendezte például sajtó alá a nagykárolyi gróf Károlyi család oklevéltárát (I–V. köt. Bp., 1882–97), s noha az újabb szakirodalom nem említi, először szólt hozzá a Thaly Kálmán közölte Szabács viadalá-hoz. Nyolc javasolt korrekciója közül hét helyes (I. Századok 1872:119–21). Nemigen tartják számon Budenz és Debrecen című cikkét sem (A "Csokonai kör" év-

könyve 1890–1893 évekről. Szerk. Tüdös János. Debrecen, 1894. 43–50). Az ugyanitt (262–75) publikált Péterfia című tanulmánya pedig Kiss Lajos munkája, a Földrajzi nevek etimológiai szótára Péterfia szócikkének irodalomjegyzékébe veendő be.

Csúry Bálint, a Kalevala, Artturi Kannisto

Csúry Bálint 1932-től 1941-ig, haláláig a debreceni egyetem Magyar és Finnugor Nyelvészeti Tanszékének professzora volt. A háborús események során tudományos kéziratai, az otthonában lévő Csúryre vonatkozó dokumentumok is általában megsemmisültek (vö.pl. Nyirkos: MNyj. 7:149). Nemrég, érdeklődésem után, Csúry Bálint unokája, ifjú Csúry István mégis nagyapjának egy kéziratát adta át számomra megtekintésre. Ez a Kalevalával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja, főleg a fontosabb szakirodalom, többek közt Kaarle Krohn munkái alapján, s bővebben szól az eposz tartalmáról is. Középméretű (19,5 x 25 cm-es) vonalas iskolai füzetbe, füzetlapokra van írva tintával. Javítások szintén vannak benne, és ceruzával, főleg a margóra írt utólagos betoldások is. Az első lap számozatlan, a második hiányzik, 3.-tól 98.-ig a lapok számozottak, s ezután még öt számozatlan lap áll. A cím a füzet leszakadt fedelén van: "Csúry Bálint: A Kalevala". Ugyanott az "1934/1935. II. félév (2 o.)" ceruzás bejegyzés is mutatja, hogy a kézirat Csúry egyetemi előadásának anyaga, amit a Kalevala-centenárium évében tartott. Ezt a tanrend is igazolja: "Csúry Bálint ... A Kalevala (Megjelenésének 100-ik évfordulója alkalmából). Heti 2 óra." (Debreceni M.Kir. Tisza István-Tudományegyetem. Tanrend az 1934–35. tanév II. felére. Debrecen, 1935. 19). E kézirat végére került még egy kockás füzetlap, Csúry A magyar nyelv élete című kéziratának kezdete. Más Csúry Bálint-kéziratról Csúry István sem tud.

Természetesen Csúry máskor is beszélt, beszélhetett a Kalevaláról, hiszen finn nyelvi, szövegolvasási órákat rendszeresen tartott, s különben is igyekezett tanítványait Finnországgal, a finn kultúrával megismertetni. Csúrynek a finnek iránti rokonszenvéről – talán kissé patetikusan is – egyik hallgatója, tanítványa, Bakó Elemér így ír Csúry Bálint élete és munkássága című cikkében: "Csúrynek Finnország iránt érzett meleg testvéri szeretete és hű barátsága lépten-nyomon kifejeződött, valahányszor csak erre alkalom kínálkozott. Ez nemcsak abban nyilvánult, hogy nagy elfoglaltsága ellenére 1934 után még két ízben kereste fel a nyári szünetekben finn barátait, hanem abban is, hogy magánbeszélgetések, egyetemi és népszerű előadások kapcsán állandóan megtalálta a lehetőséget a finn nemzeti és népi értékek, a finn tudományos eredmények ismertetésére és megbecsültté tételére. Finn vonatkozású fejtegetéseit mindig áthatotta valami mély melegség, a közvetlen élmény, a meggyőződéses testvéri szeretet és az igaz értékek irányá-

ban kialakult lelkes ragaszkodás és megbecsülés melege. Ez a lelkesedés és szeretet átterjedt környezetére és tanítványaira is ..." (MNy. 3:30). Ugyanitt olvashatjuk, hogy tanítványaival együtt Csúry minden alkalmat megragadott arra, hogy a téli háború idején Finnországnak "legalább az élőszo, az írás és az anyagi támogatás révén valami segítséget nyújtson".

A Kalevaláról egyébként a magyarországi magyar szakos egyetemi hallgatók (is) korábban szintén rendszeresen hallhattak: a finnugor nyelvészet, a magyar és finnugor nyelvészet első professzorai az eposzról nemegyszer tartottak előadást és/vagy szemináriumot.

Megemlítem még, hogy a Négykezes-Nelikätisesti finn-magyar folyóirat első, 1988/1-es mutatószámának 12-13. lapján [ifj.] Kodolányi János közli édesapja, Kodolányi János Nyílt levél Teleki Pál grófhoz című írását. A finn fordítás alatti képen Kodolányi János, az író látható "[1936] szeptemberében a helsinki kikötőben Kannisto és Hakulinen asszony és Tytti Kannisto társaságában". A képen Kodolányi mellett egy férfi áll, akit nem neveznek meg. Ő Csúry Bálint. Tudjuk is róla, hogy ekkor Finnországban volt. 1936 nyarán Kannisto karjalai nyaralójában Wichmann csángó szótárának a korrektúráját nézték át (vö. Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt. Herausgegeben von Bálint Csúry und Artturi Kannisto /Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV/, Helsinki, 1936). A korrektúraolvasásban Papp István, a debreceni egyetem magyar nyelvtudományi tanszékének későbbi professzora is segítségükre volt. A Wichmann e hagyatékával kapcsolatos munkálatokat Csúry és Kannisto 1934-ben kezdte el Finnországban, s ezt 1935 nyarán Csúry debreceni házában folytatták, ahol a nyomdakész kéziratot is megcsinálták. Wichmann kéziratából Csúry egy cikket szintén közzétett: Wichmann György északi-csángó hangtanának kiadatlan részei (MNy. 35:73-87, 137-43; a fentiekre vö. még Csúry-Kannisto: Vorwort. In: Wichmann: i.m. XII- XV; Bakó: i.m. 29-30).

Egyébként Kannistót a debreceni egyetem 1935-ben díszdoktorává avatta. Erről a debreceni egyetemi könyvtár kéziratárában van néhány fénykép, belőlük egyet közölt a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve című kiadvány (Debrecen, 1988. 19. fényképmelléklet). Kannisto honoris causa doctor értekezése - amire cik kem Géresiről szóló részében már bibliográfiailag is hivatkoztam - 1941-ben jelent meg Papp István fordításában (A Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve 1940-41. 159-200). Ez lényegében Kannisto finnül és Fokos-Fuchs Dávid fordításában németül 1939-ben együtt megjelent munkájának némileg rövidített, illetve módosított változata, vö.: Artturi Kannisto, August Ahlqvistin ja

József Budenzin keskinäistä kirjeenvaihtoa; Uő., August Ahlqvists und Josef Budenz' Briefwechsel (JSFOu 50/3:1-48, 49-104). Kannisto az avatáson is a finnugrisztika tudománytörténetéről, a finn és magyar nyelvészek kutatásairól, együttműködéséről szólt (I. Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem. Évkönyv és almanach az 1935-36. tanévről. Debrecen, 1936. 37-40). A díszdoktoravatásra máskor még visszatérek.

Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Finnougristik II.

Dieser Artikel setzt einen Beitrag ähnlichen Titels in dem letzten Band dieses Jahrbuchs (FUD 1: 77-82) fort. Er enthält mehrere Angaben und Daten, die die bisherige finnisch-ugrische Fachliteratur ergänzen bzw. korrigieren. Der Artikel weist auf einige, die Finnougristik betreffende Stellen im Memoir des Alexander Herzen hin, er führt Angaben über Antal Reguly, Jaakko Juteini, Artturi Kannisto, Bálint Csúry und das Kalevala an. Er berichtet über die finnischen Beziehungen des Kálmán Géresi, eines Professors des Reformierten Kollegiums zu Debrecen, sowie über seinen Besuch bei Lönnrot.

Ferenc A. MOLNÁR

August Ahlqvist és a magyarok

RÉVAY Valéria

Azután, hogy a XVIII. század közepétől egyre többfelé vetődött fel a ma finnugorként emlegetett nyelvcsalád egyes tagjai között a rokonság ténye, egyre inkább szaporodtak az e nyelvekkel és népekkel foglalkozó kutatások, kialakultak a finnugrisztika máig legjelentősebb központjai. A finn és magyar nyelvészek, tudós utazók és kutatók a finnugrisztikai tudományok kibontakozásától kezdve felismerték az együttműködés szükségességét. A finn kutatók közül kiterjedt levelezést folytatott a kor ismert finnugristáival August Ahlqvist (1826-1889), amit a múlt század második felében kelt leveleiből szerkesztett kötet (Kirjeet. Kielimiehen ja Kaukomatkailijan viestejä 1845-1889. SKS. 1982) is hűen tükröz.

A vaskos gyűjteményben ott találjuk kora legismertebb német, észt, orosz és természetesen magyar finnugristáival, nyelvészeivel és irodalmáraival váltott leveleit. A címettek listáján három magyar név is szerepel: Budenz József, Hunfalvy Pál és Szinnyi József. Ám a címettekén kívül több más, neves magyar kortársat ismert Ahlqvist, akikkel részben az 1861-62-es magyarországi útja során találkozott, vagy akiről az általa ismert nyelvészekről szerzett tudomást. Így 16 korabeli magyar nyelvész, irodalmár vagy történész neve kerül szóba leveleiben, köztük Bálint Gábor, Barna Ferdinánd, Bugát Pál, Fábián István, Géresi Kálmán, Gyulai Pál, Munkácsi Bernát, Reguly Antal, Révai Miklós, Riedl Szende. Van, aki azért kerül szóba, mert a Finn Irodalmi Társaság választja tagjává (Fábián, Riedl), másnak új munkájáról vagy terveiről értesül Ahlqvist (pl. Bálint Gábor, majd Munkácsi Bernát vogulokhoz és osztjákokhoz tett utazásáról). Bugát számára pedig éppen ő kér segítséget Lönnrottól, hogy ezzel támogassa a magyar tudós kérésülő szótárának munkálatait. A magyarok közül mégis leggyakrabban Hunfalvyhoz és Budenzhez fordul.

Az a 44 év, amely a tudós finn nyelvész, August Ahlqvist levelezéséből élénk tárul, a finn és a magyar nép számára egyaránt

sorsdöntő volt. Ekkor lesz hivatalos nyelv a svéd mellett a finn is az iskolákban és a közigazgatásban, s a legjobb nyelvészek és irodalmárok – köztük Ahlqvist – azon fáradoznak, hogy kialakítsák a finn hivatali és jogi nyelvet (i.m. 127). De Magyarországon sem eseménytelen ez az időszak, hiszen a nemzet lassan éledezni kezd az 1848-49-es szabadságharc leverését követő kegyetlen elnyomásból, s ezután Magyarország finn barátai is bizakodva fogadják a kiegyezést: "Csak a magyar király ne hogy még egyszer hagyja, hogy az osztrák császár befolyásolja" – írja egyik levelében Ahlqvist (i.m. 146).

Csaknem 150 évvel ezelőtt, magyarországi látogatása után, 1862 őszén indul Ahlqvist levelezése Hunfalvyval, majd pár évvel később, 1866-ban Budenzcel, s e két kapcsolat aztán egész életén végigkíséri. A velük folytatott levelezés mozaikjaiból bontakozik ki előttünk a múlt század második felének tudományos és az ennek háttérül szolgáló politikai élete. (Ahlqvist és Budenz levelezéséből – Papp István magyar fordításában – részleteket közöl Artturi Kannisto a debreceni egyetem tiszteletbeli doktorává való megválasztása alkalmából (A debreceni Tisza István Tudományegyetem évkönyve az 1940-41. tanévben. Debrecen, 1941. 159-200), Ahlqvist és Hunfalvy levelezése pedig Viljo Tervonen kötetében jelent meg (Pál Hunfalvy ja suomalaiset. MSFOu. 197. Helsinki, 1987). Levelezésük – a mai tudományos szakfolyóiratok híján – a személyes találkozások mellett az egyetlen tudományos fórumot jelentette. E levelekben nyomon követhető tudományos és szervező tevékenységük minden mozzanata, amelyekről az egymást rendszeresen követő híradásokban naplószerű pontossággal számolnak be. Az utókor csak csodálattal adózhat annak a határozott biztonságnak, amellyel a semmiből útjára bocsátják a bontakozó finnugor összehasonlító, illetve a magyar és finn nyelvtudományt.

Nem volt ez könnyű feladat, hisz Finnországban a XVIII. század derekán még finn-héber múltat (l. Mikko Korhonen: A finnugor nyelvtudomány kezdeti szakaszai. In: Barátok, rokonok. Bp., 1984. 25-47.), Magyarországon pedig többek között héber, perzsa, török rokonságot hirdettek. Ezért üdvözlő levelében Ahlqvist minden olyan előadás vagy könyv formájában való ismeretterjesztést, amely a finnugor rokonság terjesztéséül szolgál. Ahlqvist nemcsak maga igyekszik ehhez közvetlen környezetében hozzájárulni balti finn és obi-ugor tanulmányaival, hanem egyúttal figyelemmel kíséri a pesti, a pétervári és egyéb, kialakulóban levő kutatóhelyek tevékenységét is. Egyik levelében lelkesen üdvözlöi Budenzet, amikor 1868-ban kinevezik a pesti egyetem "altaji összehasonlító nyelvészeti" magántanárává, majd 1872-ben professzorává, és néhány diáknak elkezdni tartani előadásait. A finn nyelvész reméli, hogy az előadások, s majdan a tanítványok segítségével sikerül elosztatni

azt a tévhitet, amely nemcsak a nép, hanem a műveltek körében is él még a magyar nyelv eredetét illetően (vö. i.m. 152; 172). S ha a magyarországi barát és kollega – belefáradván a sok, olykor hasztalannak látszó küzdelembe – csüggedni találna, biztatja, hogy ne veszítse el a kedvét és a türelmét (i.m. 167).

Ahlqvist ugyanakkor szívesen vette volna, ha Budenz az öregező Wiedemann helyére pályázott volna Pétervárra. Csak így látta biztosítottnak, hogy hozzáértő nyelvész lépjen a helyébe. Erre többször is visszatér a leveleiben, mert szerinte Péterváron Budenz nemcsak a tudományos forrásokhoz lett volna közelebb, hanem ott a tudományos élet és szellem is kedvezőbb lett volna a pestinél (i.m. 172). A pétervári tudományos akadémián jobban boldogulna Budenz – írja egy másik levelében –, amire biztosíték alapos és pontos német tudományossága és eddigi írásai (i.m. 168). S hogy a csábítás még hatásosabb legyen, az állás anyagi előnyeit sem felejtí el megemlíteni – s bár szerinte az élet Péterváron drágább, mint Közép-Európában –, de a nyelvészeket itt jobban fizetik, mint pl. Németországban (i.m. 170). Budenz viszont úgy érzi, nem elég képzett még ennek az akadémiai állásnak a betöltésére (i.m. 170; 362). A vita aztán lezárul azzal, hogy Budenz ígéretet kap Pesten az "altaji" tanszék megszervezésére, így nem szándékozik elmenni Pétervárra (i.m. 172; 362).

S ha már az anyagiakról esett szó, említsük meg egy ma is időszerű megfigyelését az adókat illetően. Ahlqvist Pesten kelt levelében megdöbbenten számol be finn barátainak arról a furcsaságról, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumnak házadót kell fizetnie, s hogy a Tudományos Akadémia – az ipari vállalkozások részvénytársaságaihoz hasonlóan – a tőkéje után bizonyos százalékot köteles fizetni a Koronának.

Magyarországi útja során tapasztalja azt a megbocsáthatatlan figyelmetlenséget is, amelynek következtében az 1859. december 16-án a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választott Lönnrot még 1862-ben sem tud az eseményről. Erről Ahlqvist értesíti Lönnrotot egy Pesten kelt levelében (i.m. 105).

A rendszeres levelezés következtében egyébként szemünk látára bontakozik ki nyelvészpályájuk is. Budenz adatokat gyűjt tervezett finn-magyar-német szótára számára, majd megjelenik Magyar-ugor összehasonlító szótára, amelynek számos magyar- finn egyezését Ahlqvisttal megvitatták levélben; majd az ugor nyelvek összehasonlító alaktanához szükséges felvilágosításokkal látja el a finn barát, nemegyszer kiigazítva Budenz tévedéseit. Közben Budenz elkészíti a finn nyelvtant és finn olvasókönyvet is, amelyhez szintén kért néhány tanácsot Ahlqvisttól. A finn nyelvész szorgalmasan válaszol a kérdésekre, miközben ő maga is beszámol kutatási eredményeiről. De érdeklődnek egymás nyelvének története iránt is;

Ahlqvist a Halotti Beszédéről, Budenz pedig Agricola nyelvvel kapcsolatban a finn genitivus és dativus vizsgálatához lát hozzá, ám Ahlqvist nem fogadja el fejtegetéseit (i.m. 188). Budenz készül a finn nyelvtana és összehasonlító alaktana miatt egyéb finn morfológiai kérdésekben is kikéri Ahlqvist tanácsát (a *-tta* végű infinitivus képzése és helyesírása (i.m. 159), a visszaható igeképző használata (i.m. 193) stb.). Ahlqvist vitába száll Hunfalvyval az *"Ukon pohár"* kérdésében, mert Hunfalvy az *"Ukon"* szót a finn főistennel azonosította, Ahlqvist szerint viszont ez csupán "tudományos délibáb" (i.m. 198). Budenz Ahlqvistnak ad igazat e szövejtés elvetésében. Ahlqvist nem ért egyet Hunfalvyval a finn típusú versmérték és alliteráció keletkezésére és finnugor voltára vonatkozó felfogásában sem, amelyet ő ennél jóval későbbinek tart (i.m. 194; 366).

A tanulmányok és könyvek nyelvét illetően többször is figyelmezteti Budenzet, hogy németül vagy latinul kellene közzétenni ezeket, mert "magyarul az ilyen mű, mint annyi más jó, a tanult világ számára ismeretlen marad" (i.m. 154). Igaz, ő maga első levelében bejelenti, hogy finnül ír, mert a német és a latin kissé nehézkösen megy (i.m. 132). Tanácsa azonban még ma is megszívelendő, hisz igaza van, amikor örültségnek nevezi, hogy a kis lélekszámú népek, mint a finn és a magyar tanult emberei "... eltemetik tudományos kutatásaikat saját nyelvükön írt könyveikbe, amelyeket csak nagyon kevés európai tudós tud olvasni" (i.m. 153). Szinte dühösen támad Budenzre amiatt, hogy ő és Hunfalvy mindig csak magyarul írnak, pedig ez a "magyarin kieli" tudományos művekben olyan, mint a kínai fal, amely az egész külvilágot elzárja tanulmányaik hasznosításától. Így aztán a magyar tudósok tanulmányai és törekvései Európa számára "terra incognita"-t jelentenek, ami igen sajnálatos dolog (i.m. 223). Talán éppen ez az elégedetlenség íratja vele tanítványának, Genetznek, hogy már elég lesz a magyartanulásból, s ideje valami hasznos tanulmányhoz fogni (i.m. 268).

A magyar és a finn nyelv rokonságának ügye gyakran visszatérő gondolat Ahlqvist leveleiben. 1871-ben örömmel üdvözli Hunfalvy útibeszámolóját, az *Utazás a Balt-tenger vidékén* című könyvet, amely remélhetőleg "elosztja azt a bizalmatlanságot országunkkal és népünkkel kapcsolatban, amely ott, (t.i. Magyarországon) még mindig uralkodik, és lassacskán talán ráveszi a büszke magyarokat, hogy leszokjanak arról a megvetésről, amellyel eddig lenézték a velünk való rokonságot" (i.m. 186). Ez azonban nem ment olyan könnyen és gyorsan, mint ahogy nyelvészeink szeretnék volna, így aztán Ahlqvist még 1875-ben is azért tesz szemrehányást Hunfalvy-nak címzett levelében, hogy sok tanulmányban még mindig téves nézet jelenik meg a magyarok eredetét illetően. Ezt bizonyítandó,

egy francia szerzőre. Sayousra hivatkozik: "cependant de nos jours encore plusieurs his oriens politiques ou littéraires de la Hongrie continuent d'ecarter l'origine finnoise comme une hypothese desagréable" (i.m. 212). A büszke magyarokat túlságosan "chauvínismus"-sal bíráló Ahlqvist - talán éppen magyar nyelvtudás híján, vagy csak irodalmi tájékozatlansága miatt - kissé elveti a súlykot ("A magyarok nagyon szeretik a külső ragyogást, s ennek érdekében többet fáradoznak, mint valami igazi, hasznos ügy érdekében" (i.m. 104). 1862-ben azt írja Lönnrotnak a magyar irodalomról: "Irodalmuk sok tekintetben nem jutott előbbre a mienknél, annak ellenére, hogy nagy pénzösszegek és egyéb külső javak álltak rendelkezésükre, amilyenek nálunk nem voltak" (i.m. 104).

Az idézett, elhamarkodott bírálatnál azonban még igazságtalanabb az a vádja, amellyel a már említett Genetznek írott levelében illeti a magyar nyelvészeket, miközben tanítványát meg akarja győzni arról, hogy a magyar nyelv tanítása Finnországban nem olyan fontos, mint a lapp: "Unkariksi kirjoitetusta kirjallisuudesta ei meille ole juuri mitään myötyä (sic!), taiteellisesti ja huolellisesti tehtyjä teoksia, kelpaavia meille esikuviksi, ei unkarilaisilla ole" (i.m. 268). Majd kifejti, hogy a földrajzi és társadalmi helyzet egyaránt elválasztja a finneket a magyaroktól, s e tekintetben közelebb állnak hozzájuk a velük nyelviileg nem rokon svédek, norvégok, de még az oroszok is; majd Genetznek azt a véleményét, hogy a magyar nyelvű szakirodalom megismerése fontos lenne a finnek számára is, azzal utasítja el, hogy a két fő nyelvész, Hunfalvy és Budenz munkásságát ismerve, nemigen származik nagy kárunk abból, hogy nem ismerik a többi nyelvész írásait, hisz ők, finnek, úgyszólván közelebb állnak e nyelvcsalád természetéhez és forrásaihoz kellemes és gazdag nyelvük, valamint helyzetük révén (i.m. 268).

A levelezést olvasva, Ahlqvistnak ez a túlzó elfogultsága eléggé meglepő, és még szókimondó, kritikus szellemét ismerve is megmagyarázhatatlan, amely összes addigi gondolataival és érzelmeivel, biztos ítélőképességével ellentétben áll. Éppen azokkal szemben igazságtalan, akik olykor már-már reményvesztetten a kilátástalannak látszó harctól, máskor éppen az Ahlqvist leveleiből erőt merítve, töretlenül kiállnak - a nagyszámú ellentáborral szemben is - uráli nyelvrokonságunk mellett. S bár szövejtéseik és összehasonlító elemzéseik nem mindenben állják ki az idő próbáját, finn és magyar nyelvészek egyaránt elismerik munkásságukat (vö. M. Korhonen: i.h.; vagy Mészöly Gedeon, MNy. VII, 178; Munkácsi Bernát: Budenz József emlékezete. Bp., 1896.; Lakó György: Budenz József. MMT. Bp., 1980.; Kálmán Béla: Budenz József. Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850-1920). Szerk.: Szathmári István. Bp., 1978.; Domokos Péter: Hunfalvy Pál. MMT.

Bp., 1986.). De nincs is szükség arra, hogy e kiváló nyelvészek művét védelmünkbe vegyük Ahlqvisttal szemben, hiszen egész levelezésük hangneme egymás munkája és eredménye iránt való érdeklődésük, barátságuk őszinte voltáról, egymás kölcsönös megbecsüléséről tanúskodik.

August Ahlqvist et les Hongrois

Les linguistes hongrois et finnois tenaient important la coopération dans le domaine linguistique qui se réalisait par la correspondance au cours du dernier siècle. Le linguiste finnois du XIX. siècle, A. Ahlqvist était en correspondance avec les finno-ougriens contemporains, ainsi avec les Hongrois, József Budenz, Pál Hunfalvy et József Szinnyi dont le témoin est le volume contenant ses lettres (Kirjeet. Kielimiehen ja kaukomatkailijan viestejä 1845-1889. SKS, 1982).

Par ses lettres écrites à József Budenz et à Pál Hunfalvy on apprend combien était difficile de faire croire l'origine finno-ougrienne de la langue hongroise. Le savant ami finnois encourage ses collègues hongrois pour continuer la lutte contre les opinions hétérodoxes concernant l'origine de la langue hongroise. En même temps ces lettres servent comme un forum scientifique où on discute des questions de l'étimologie des mots d'origine finno-ougrienne, de la dialectologie et morphologie de ces langues. C'est le moment où débutent les premiers instituts et les premiers journaux finno-ougriens qui donne bien de thèmes aux linguistes hongrois et finnois dans leurs lettres.

Valéria RÉVAY

Névutózásunk keletkezéstörténetéhez

SEBESTYÉN Árpád

0. Az utóbbi évtizedekben az egyes finnugor nyelvek névutózását terjedelmes monográfiák dolgozták fel (Seilenthal 1988:331, Sebestyén 1989:109). Minthogy azonban közelítésmódjuk, adatgyűjtésük, feldolgozási módszerük, célkitűzésük igen eltérő, eredményeikből nem rajzolódik ki az egész uráli nyelvcsaládra általánosítható kép sem a leíró rendszerezés, sem a történeti fejlődésmenet tekintetében. Bármennyire is hasznosak tehát ezek a monográfiák az egyes vizsgált nyelvekre nézve, a tágabb értelemben vett uralisztikai összesítés még hátra van. Magunk az alábbiakban csak arra vállalkozunk, hogy egy-két kérdést, a magyar névutózás szemzőgéből feltegyünk.

A magyar névutórendszer fejlődéstörténeti vizsgálata valójában csak a kései ősmagyar kortól lehetséges. Csak a Jókai kódextől kezdve áll rendelkezésünkre olyan terjedelmes szöveganyag, amelynek teljes mélységű feldolgozásával a névutóállományra, az egyes névutókra és névutótípusokra, ezek változataira, jelentéstani, funkcionális, morfológiai sajátságaira, szintaktikai előzményeire, a névutóvá válás folyamataira és a kategória elhagyásának módozataira megfelelő adattár gyűjthető össze. A korai ősmagyar korból olyan kevés adat áll rendelkezésünkre, hogy még az akkori szövegek együttes vizsgálata is csak a halvány kontúrok felvázolásához elegendő (Sebestyén 1991).

Nyelvünk rendszerének vizsgálata szempontjából legfájóbb az ősmagyar kor adathiányos két évezrede. "Az ősmagyar korban ötvödik egybe a finnugor nyersanyag a finnugor szerkezetek felhasználásával magyar nyelvtanná... ez a magyar nyelv történetének legizgalmasabb és legtöbb nehéz problémát fölvető kora, melyben voltaképpen mai magyar nyelvünk megalapozódott, kifejlesztette minden erényét" (Bárczi 1973:13). Ez a kor a névutózás fejlődése szempontjából is kulcsfontosságú: nagyrészt ekkorra tehető ősi névutóink zömének kialakulása, majd jelentős részüknek testes ha-

tározóraggá fejlődése (Korompay 1988:28). És bár mind a magyar, mind a más-más kiindulású finnugor összehasonlító nyelvtudomány igyekszik áthidalni a nyelvfejlődés szakadékait, adat-pillérek nélkül a hipotézis-hidak ívei nem mindig találkoznak szembe egymással. Még inkább vonatkozik mindez a rokon nyelvekkel való együttélés távolabbi korszakaira, meg a paleoszibériai kapcsolatokra (Pusztay 1987:85, 94).

A névutórendszer állományi vagy funkcionális vizsgálata során feltehető legfontosabb fejlődéstörténeti kérdések ezek: miért?, mikor?, miből?, hogyan?.

1. Az első válasz viszonylag egyszerű, mert csak általános-ságban fogalmazható meg. A beszélő közösség szükségét érzi, hogy a meglévő viszonyító eszközök mellé, amelyek a használat során egyre általánosabbá vagy többértelművé fejlődnek, új, konkrétabb, a valóságban felismert viszonyt közvetlenebbül, érzékletesebben, árnyaltabban kifejező eszközöket teremtsen, s ezáltal az aktuális valóságot modellező mondatot pontosabban tükrözővé alakítsa. Ez a tudattalan törekvés eredményezhette az ősi határozóragok és kombinációik mellé önálló, tartalmas szavakból formált, fogalmi és viszonyjelentést egyszerre hordozó lexikális elemek névutóvá válását, elsődlegesen viszonyjelentést hordozó, de szórangú morfémák kialakulását. Hogy ez az analitikus jellegű nyelvi fejlődés miért név- u t ó k létrejöttéhez vezet, már átvezet a miből? kérdéshez: a mondatbeli előzményszerkezetek vizsgálatához, hiszen azok szórendje öröklődik át a névutós kapcsolatok sorrendiségére (Deme 1956:119). Az előzmény-szerkezetek jelölt változatainak szőrendi kötetlensége is átöröklődhetik a viszonyszós kapcsolatokra, így akár ugyanaz a viszonyzó is szerepelhet névutóként vagy előljáróként (Sebestyén 1965:187).

A névutózást mint a nyelvi rokonság bizonyítékát már jóval a modern nyelvtudomány előtt számontartották a hazai grammatikák. Sylvester 1539-es nyelvtana szerint "nyelvünk szoros rokonságban áll ama szent nyelvvel, a héberrel", amit a tárgyas ragozás hasonló megléte mellett a névszóragozás bizonyít. A különbség csak az, hogy "ők az esetek elejéhez toldják a hangokat, mi pedig a végéhez" (C. Vladár 1989:45-6, 34). Sajnovics, a finnugor nyelvtudomány magyar úttörője külön fejezetben bizonyítja a magyar és lapp suffixumok, affixumok és prepozíciók rokonságát: "Idioma Ungarorum, et Laponum Idem esse probatur ex simili usu Pronominum, Affixorum et Suffixorum, item Praepositionum" (1770: 61). Példái közt a magyar *után*, *utánam*, *mellett*, *mellettem* "adverbiumok", illetőleg a lapphoz hasonlóan toldalékolt *fától*, *fából*, *fáról*, *fával*, *faért*, *fához*, *fánál*, *fára* stb. ragos alakok szerepelnek (65-6). Ugyanebben az évben Kalmár György a névutózást a scytha és othoman nyelvekkel közös sajátságként emlegeti: "Loco Praeposi-

tionum, quas caeterae Linguae tam orientales quam europaeae Nominibus praefigunt, nos ad modum Scytharum atque Othomannicorum, Postpositionibus utimur" (1770:162). Tönu Seilenthal utal rá, hogy a névutózást mint az uráli nyelvek mellett az altaji és más észak-eurázsiai nyelvek tipológiai sajátosságát először - 1838-ban - Wiedemann tárgyalta (1985:411).

2. A névutózás általánosságban mozgó "ősi" jellegét a tudomány talaján korhoz kötő felfogást az újgrammatikus kor hozta meg. Simonyi Zsigmond már árnyaltan fogalmaz: "Az ugor [=finnugor] alapnyelvben már használatban voltak a három helyirány szerint megkülönböztetett névutócsoportok, s ezek közül egyesek némely nyelvekben lassanként ragokká fejlődtek, míg más nyelvekben megmaradtak névutónak" (1888:7). Ez a megállapítás nyitva hagyja a rokon nyelvek közötti eltérő fejlődés lehetőségét éppúgy, mint az egyes nyelvek névutókészletén belüli raggá válási eltéréseket.

A szorosabb kritikával dolgozó eszázadi nyelvtudomány nem mindenben fogadta el Simonyi véleményét. Alapnyelvinek minősítéshez megkövetelte mind a névutó tőszavának, mind toldalékának rokonnyelvi megfeleltetését. Mivel ez csak nehezen volt igazolható, többnyire úgy fogadta el a tételt, hogy az alapnyelvben csak az előzmények formálódtak ki, az egyes névutók viszont különnyelvi fejlemények. Fokos szerint "Nem gondolhatunk arra, hogy a névutók, illetőleg a névutós szerkezetek mint ilyenek még az urál-altaji korra mennek vissza, de ebből a korból valók a névutók keletkezésének az előfeltételei..." (1961:77). Bárczi szerint "a finnugor alapnyelvből csak mindössze öt elemi ragot hozott nyelvünk magával, a többi túlnyomórészt önálló életében fejlődött ki. Persze, az ebben a korban keletkezett névutók, majd ragok is ősi finnugor szerkezetekből vagy ezek mintájára fejlődtek, és ősi finnugor elemekből épültek" (1963:63). Hajdú Péter a protouráli szófajrendszerről szólva az N—V—P kategóriák megléte mellett feltesz egy defektív morfématípust "ahol a tőmorféma csak egyetlen, raggal ellátott alakjában (vagy meghatározott ragokkal fellépő alakokban) használatos. A D csoportba tartozó szavakban láthatjuk a mai határozószók és névutók (ill. egyéb segédzők, módosító szók) előzményeit" (1966:61, 1981:134-5). A fentiek szerint a finnugor, uráli korban csak az egyes nyelvek névutózásának előzményei, rendszertani feltételei lehettek meg. Hasonló vélemények gyakoriak a határainkon kívüli finnugrisztikában is (Majtinszkaja 1982).

Van azonban olyan vélemény is, amely a névutók rendszerét a finnugor alapnyelv korára kétségtelennek veszi, sőt távolabbi korra is visszavetíti. Décsy Gyula szerint a finnugor alapnyelvben már voltak névutók, de csak helyviszonyító funkciójúak. Felfogás dolgának tekinti, hogy az alapnyelvre rekonstruált *kota alat 'ház alatt', *kota alak 'ház alá' szerkezetek *alat, *alak locativusi,

illetőleg lativusi esetragos szóalakjait névutónak vagy határozószónak minősítsük, noha ettől függ, hogy léteztek-e az alapnyelvben névutók vagy sem (1965:161-2). Mikola Tibor szerint a névutók egyidősek a primer határozóragokkal, létezésükkel tehát már az uráli korszakban számolni lehet (1975:227 stb.). Pusztay János az uráli és a paleoszibériai nyelvek esetragozását vizsgálva egy még korábbi, preuráli-paleoszibériai areális közös sajátságának látja a névutózást: a névmási eredetű primer esetragok egyszerre jelennek meg az ősi névutókon és határozószókon. "A határozószók és a névutók legrégebb rétegéhez is esetragok járulnak, ezáltal válik lehetővé a helyjelölés pontosítása. A paleolingvisztikai korban elképzelhetők voltak a jelöletlen névutók, melyeknek akkor általános helyjelölő szerepük volt" (1987:94). Ez a mérész felfogás számunkra egyelőre még hasonlít a matematikában divatos "sejtésekhez", bár konkrét nyelvi adatokhoz kapcsolásához Pusztaynak figyelemre méltó eredményei vannak. Érdemes megjegyezni, hogy az indoeurópai nyelvek prepozíciózásában ugyancsak nagy szerepet tulajdonít az ősi névmásoknak a nyelvtudomány (Hirt 1927:9; Hartmann 1956). Nálunk Balázs János mutatott rá a névmások hasonló szerepeire (1973:153). Mindenesetre a konkrét nyelvi adatokra támaszkodó Tõnu Seilenthal egy fokkal óvatosabban fogalmaz Pusztaynál: "A helyhatározós névutók, azaz a térbeli orientációt szolgáló névutók, mint a finn *alle, alla, alta*, a magyar *alá, alatt, alól...* léteztek már az alapnyelvben..., de azt rekonstruálni, hogy konkrétan milyen morfológiai eszközökkel jutottak kifejezésre, egyöntetűen nem lehetséges, és talán nem is lesz az" (1985:413, 1988:336).

A magyar névutózás keletkezéstörténetével kapcsolatban fel-tett mikor? kérdésre a fenti szemelvényes véleménybemutatás után nagy valószínűséggel a következő választ adhatjuk: A magyar nyelv külön életének kialakulásakor már minden valószínűség szerint léteztek névutók. Az állomány belső tagozódása is megkezdődhetett már, akár az irányhármasságra, akár a funkcionális vagy morfológiai sajátságokra gondolunk. Fontos látnunk, hogy a mikor? kérdést nem szabad sematikusán értelmeznünk. Mivel a névutók keletkezése máig ható, szüntelen folyamata nyelvünk történetének, számolnunk kell vele, hogy minden kormetszet eltéréseket mutatna a névutóállomány szilárd, keletkezőben levő vagy már továbbfejlődött elemeire nézve. A fejlődéstörténeti vizsgálódásnak tehát különösen figyelnie kell a kategória bemeneti és kimeneti lehetőségeire. Károly Sándor szavaival: "a nyelvtörténész számára a kivételes fontosabb a szabályosnál, mert kivételekkel indul meg a nyelvi változás" (1964:169). Ugyanakkor az átmeneti és a szilárd adatok mennyiségi arányai sem hagyhatók figyelmen kívül: reális eredményeket csak tömeges szöveg teljes mélységű feldolgozásától remélhetünk.

Éppen e két feltétel hiánya miatt nehéz a nyelvemléktelen korok keletkezéstörténeti kérdéseinek megnyugtató eldöntése.

3. Miből keletkeznek a névutók? Ez a kérdés így hibás. Nem valamilyen határozott szófajú elszigetelt szó válik névutóvá, hanem egy a mondatba beágyazott, grammatikai viszonyokkal összekapcsolt szerkezet eleme vált funkciót, s vonódik el új minőség elemeként. Seilenthal a névutókutatás módszertani követelményeire utalva a következő négy pontot fogalmazza meg: "1. fel kell deríteni minden posztpozíciót minden uráli nyelvben (természetesen a kutatást nem korlátozva csak az irodalmi nyelvre, hanem kiterjesztve minden főbb nyelvjárásra is); 2. a névutókat nem önállóan, hanem névutós szerkezetben (a szintagma alárendelt tagjaként) kell elemezni; 3. össze kell vetni rokonszerkezetekkel (azaz határozószókkal, névszói szintagmákkal), és 4. fényt deríteni a névutós szerkezetek minden alaktani, mondattani és jelentéstani sajátosságára" (1988:334; vö. uő 1985:412). Talán nem önteltség, 'ha azt mondjuk: a magyarra nézve ezeket a követelményeket már három évtizeddel ezelőtt igyekeztünk érvényesíteni, külön fejezetet szentelve a szintagmák és a névutós kapcsolatok összefüggésének, sorra szedve azokat a lehetőségeket, amelyek közepette a szintagmabokrok különböző típusaiban a névutók kiformálódhattak (Sebestyén 1965: 190-3). Kétségtelen azonban, hogy a magyar szakirodalomban is számos olyan állítás található mind máig, amely elhanyagolja a névutós kapcsolatok mondaton belüli vizsgálatát, illetőleg sematizálva egyetlen szófajelözményt jelöl meg a névutók forrásaként. Ezért is szükséges a miből? kérdést újra meg újra áttekinteni.

Ha a névutók keletkezésére vonatkozó legtávolabbi korszakot vesszük szemügyre, akkor a Hajdú Pétertől fentebb idézett defektív uráli alapnyelvi szófajhoz vagy a Pusztay által feltett ősi névmásokhoz jutunk. Fokos Dávid nem csak azt fogadja el Ravila és Lakó György nyomán, hogy a névragok a finnugorban is mutató névmásokra mennek vissza, hanem a feltehető mondatbeli viszonyokat is próbálja érzékeltetni (1956:61-95). Ezek a névmásféle szók aktualizátorként épültek be a mondatba, deiktikumként járultak a megnevező funkciójú, de enélkül általános jelentésű elemhez.

A deiktikumok eredeti mondattani szerepével keveset foglalkozott nyelvtudományunk. Deme László igen nagy szerepet tulajdonít nekik: feltevése szerint ezek révén alakulhattak ki az egyszavas felkiáltó ősmondatokból a kétpólusú, alany-állítmány tagolódású mondatképletek. A szituációhoz kötött, csak konkrét beszédhelyzetben érthető felkiáltások, mint "Ni! Szarvas! Fut/ó/!" a deiktikus rámutató elemek hozzákapcsolásával fejlődhetek kéttagú mondatná: "/Te/ - ni!", "/Az/ - szarvas!", "/Az/ - fut/ó/!" Hangsúlyozza, hogy a rámutató elemek még nem névmások, nem névszókat helyettesítenek, "csak a természetes helyzetet, illetőleg a rámutató gesz-

tust" (1969:24-5). Sajnos, arról nem beszél, hogy követhették-e ezek a deiktikumok a szómondatot, s akkor milyen fejlődési lehetőségek adódhattak volna.

Fokos Dávid - Ravila és Lakó György nyomán - aktualizáló, determináló szerepet tulajdonít az efféle mutató szóknak: "az a mai mondat tartalom: az ember (ott) a fa mögött áll eredetileg így fejeződhetett ki: /a/ fa-mög/e/ az, /az/ ember áll (vagy álló; finn szavakkal: puu-taka tuo, mies /on/ seisova)" (1956:64). Az az, illetőleg a tuo elem itt a főnévi vagy birtokos szerkezet mögött áll, mondhatni névutós helyzetben, ahogyan a későbbi esetragok fognak elhelyezkedni. Kézenfekvőnek látszik, hogy talán éppen ezek a nyelvi elemek válnak a továbbiakban névmássá, tapadnak a főnévhez, és esetragos névutóként viszonyítják az első főnevet az állítmányhoz: fa-mögö-t áll.

Pais Dezső a magyar által, túl névutókat a távolra mutató névmás tövéből származtatva a kiinduló szerkezetekről ezt írja: "A kifejezések fejlődésének kezdő mozzanatai valahogy ilyeneknek tehetők fel: víz által, víz túl a. m. 'víz >>az<<-ról' vagy 'víz >>az<<-on' - víz innen a. m. 'víz >>ez<<-en' vagy 'víz >>ez<<-ről': úgy, hogy valószínűleg a megfelelő taglejtés kísérte a mutató névmást. Ehhez csatlakozhatott a birtokviszony: a hozzátartozás fogalma: 'víz >>az<<-áról' vagy 'víz >>az<<-án' - 'víz >>ez<<-én' vagy 'víz >>ez<<-éről'. A birtokviszony eleinte jelöletlen volt, utóbb jelölt formát öltött" (1954:324, vö, Sebestyén 1961:98-9). A taglejtés említése világossá teszi, hogy Pais itt deiktikumból eredő mutató névmás névutóvá fejlődéséről beszél, olyan korai időre vetítve azt vissza, amikor még a birtokos szerkezet ki sem formálódott. Az is érdekes, hogy az által, túl, innen elemek irányjelentését vagylagosan ablativusinak vagy locativusnak tekinti.

A fentiek alapján talán nem zárható ki az a lehetőség, hogy az uráli nyelvek legrégebbi névutói a paleolingvisztikai kor deiktikumaiból - azok aktualizátori, mutatószói, lokalizátori, determináló funkciói alapján - alakultak ki. Ragtalan névutóként - mint fentebb Pusztaytól idéztük - általános helyjelölő szerepük lehetett, s ebben a minőségben esetraggá agglutinálódhattak. Más fejlődési vonaluk a mutató névmásként való megerősödés vagy - ha nem dologjelölő szóhoz, hanem igei szófaji jegyeket sűrítő elemhez kapcsolódtak - adverbiummá válás is lehetett. Természetesen az sem zárható ki, hogy a deiktikumokból mutató névmások lettek, amelyek aztán névszókhoz kapcsolódva névutókká majd esetragokká váltak, igék mellett pedig vagy esetrag nélkül vagy azzal kiegészülve határozószói jelleget öltöttek. Bármely fejlődési vonalat fogadjuk is el, érthetővé válik az ősi határozószók és névutók morfológiai hasonlósága, hiszen a névutóvá fejlődő névszóról elvont esetrag bő

lehetőséget adott a névmási és tartalmas szóból való adverbiumformálásra is.

Látnunk kell azonban: még a teljesen egybevágó morfológiai szerkezetű névutók és határozószók mögött is lehet eltérő szintaktikai előzmény. A ragtalan deiktikum-névutó hipotézis, de elvezet az ősi esetragok kiformálódásához. Az esetragos névmási névutó már számos uráli nyelv realitása. Igen fontos, hogy az esetragos névmás nemcsak névutói szerepet vállalhat a mondatban, hanem lehet az ige közvetlen határozója is, és ebben a szerepben rögzülve adverbiumá fejlődhet. A helyjelölő, esetragos névmási határozó (nem adverbium!) közös őse lehet a névmási névutóknak és határozószóknak. Az *azon*, *ezen*, *ált*, *túl* stb. morfológiai szerkezetű szóalak (nem ezek konkrét visszavetítése a célunk) egyszerre lehet adnominális vagy adverbális határozó, később névutó vagy határozószó. Egy feltehető "*fa azon ül*", "*víz túl jön*" *azon*, illetve *túl* eleme egyaránt fejlődhet névutóvá vagy határozószóvá, hiszen – mint Pais mondja: a névszó és az esetragos névmás közt még nincs szorosabb birtokviszony. Mikola Tibor nyenyec adataiból azt mutatja ki, hogy a névutók zöme névmási töből származik, és a legrégebbiek nem birtokos, hanem értelmezős szerkezetből alakultak (1975:215, 227). Ezt is bizvást elfogadhatjuk, feltéve tehát egyeztetett, "*fán, azon*", "*vízen, túl*" kiindulásból "*fán azon*", "*vízen túl*" egynyomatékú szerkezet kialakulását. Megjegyezzük mégis, hogy a kétnyomatékú értelmezős szerkezetben nagyobb valószínűséggel már megrögzült határozószók szerepelhettek (*kívül, belül, alul, felül* stb.).

Bizonyára ez a korai egybevágóság és a szintaktikai viszonyok figyelmen kívül hagyása okozza, hogy a szakirodalomban szinte általános az a felfogás, hogy a névutók összeségükben határozószókból származnak. E sematizáló felfogás ellen ismételtelen felszólaltunk (Sebestyén 1961, 1965 stb.), kevés eredménnyel. Sajnos, úgy tűnik, ez a felfogás tükröződik majd a Történeti grammatikában is, melynek egyik szerzője így fogalmaz: "a határozószó az előzmény, amely meghatározott mondatbeli körülmények között elveszti mondatrész értékét és viszonyzóvá (névutóvá, igekötővé, módósítószóvá, kötőszóvá) válik. (Ami természetesen nem jelenti azt, hogy az utódszófajok minden egyes eleme határozószókból keletkezett volna)" (Mátai 1984:13). Mikola a nyenyec névmási névutókat értelmező szerepű határozószókból eredezteti (1975:215). Benkő szerint az Árpád-kori magyar szövegek testes határozóragjai "mind *n é v u t ó i* (← határozószói) eredetűek" (1980:255, vö. 266, 271 stb.). Szerintünk a magyar névutórendszer idők során más-más típusú szintagmaelőzményből alakult ki, ennek megfelelően sokféle belső morfológiai tagoltságot mutat. A történeti fejlődés vizsgálatának éppen ezeket a sajátságokat kell felszínre hoznia.

Valószínű például, hogy az esetragos névmási névutóktól szintaktikailag is el kell választani az esetragos tartalmas szók névutóvá fejlődését. A Ravilától említett finn *puu-taka*, a Lakótól hozzávett magyar *fa-mög* a kutatók többségének véleménye szerint már birtokviszonyt testesítettek meg és/vagy egynyomatékú, összetételszerűen szoros szintagmát alkottak (a korábbi irodalomra l. Sebestyén 1961:97, 1965:193-5). Ezekben elsődlegesen két tartalmas szó szintagmatikus kapcsolatát láthatjuk, amely a mondatban a névszói csoportban helyezkedik el. Ha ezt a szintagmát, mint egészet egy igéhez rendeljük határozóként, az esetragot a névszói szintagma regense veszi fel: *fa-mög + -tt - ül*. Az ilyen konstrukciókból vonódik el viszonyító eszközként a szórangját megőrző, *mögött* típusú névutó.

Kevésbé világos lenne a mondatrész értékű határozószó szintaktikai fejlődése. Ez az ige bővítménye. Morfológiai és szintaktikai megmerevedése (a tő és a toldalék széttagolhatóságának megszűnte, elhomályosulása), az igéhez való szoros kötődése, a saját tőszavától való elszigetelődése nehezzé vagy lehetetlenné tenné egy másik névszóval való újabb szintagmában való részvételét. A *mögött - ül* kapcsolatból tehát nehezebb lenne a *fa-mög* szerkezet kisarjadása, szintagmatikus viszony létrejötte. Érdekes, hogy Pais Dezső az *alul, felül, kívül, belül* stb. valódi határozószókról azt mondja: önmagukban, helyzettől elszigetelve nincs jelentésük, a tudatban kiegészülnek a *ház, kert, akol* stb. elemekkel. "Úgy látszik továbbá, hogy az esetek nagy részében a határozószó elsődlegesen nem magára, hanem egy másik főnév vonzataként, vagyis mint névutó lépett viszonyba az igei állítmánnyal" (1959:183). Ebben aligha láthatunk mást, mint a névutó és a főnév kapcsolatának elsődlegességét. A *kívül, belül* határozószókból keletkezett névutókat Klemm óta értelmezős szerkezetben létrejötteknek szoktuk tekinteni; ezek adják ragvonzó névutós kapcsolataink zömét (de nem összességét). A típust, mint láttuk, Mikola igen ősinek tekinti (a régebbi irodalomra l.: Sebestyén 1965:198). Határozószókból tehát keletkezhetett névutó, de az aligha valószínű, hogy az ősi névutóállomány zömét adó *alá, alatt, alól, mellé, mellett, mellől* típus ilyen előzményre menne vissza. Legfeljebb azt a megfogalmazást tudjuk elfogadni, amelyet Máta Mária válaszában ad: "Az *alól - alatt - alá* típusú háromirányú határozószócsoportokról azt gondolom, hogy az ősmagyar korban (már annak korai szakaszában is) névutók is lehettek egyszersmind, vagyis kettős szófajúság jellemezhetette őket. Munkámban ennek a kettős szófajúságnak a kialakulását nem tárgyalom, de (a Pais és a Fokos-féle magyarázat eltéréseit is látva) azt hiszem, hogy a *hegy alá megy* típusú szerkezet lehet a kiindulás, melyben az *alá* ragos főnév (!) szintaktikailag (s ebből következően szófajilag) két irányban is

elmozdulhat: ha a főnévhez vonódik, akkor névutóvá válik, ha az ige vonzaskörébe kerül, akkor pedig határozószóvá válik" (1985: 3-4).

Záró gondolatként a minden névutót határozószóból származtató felfogáshoz Bárcki Gézárt idézném: "Velem szemben is igaza van, amikor hibáztatja, hogy szerintem a határozónak névutóvá válása útján volt egy közbeeső határozószói fok. Meghökkenem, mikor ezt az állítást ismételten a fejemre olvassa, mert hiszen én ezt lehetetlennek tartom, de az idézett helyen valóban ilyesmi van, nyilvánvalóan elírás, melyet aztán nem vettem észre" (1965:5). Ez azonban nem zárja ki a névutók és a határozószók párhuzamos keletkezéstörténetét: azonos morfológiai konstrukciónak az ige mellett határozószóvá, névszó mellett névutóvá fejlődését. Lehetséges volt ez először a deiktikus-névutók korában, másodsor az esetragos névmások névutóvá vagy határozószóvá válásakor, és esetleg az esetragos határozók kétirányú fejlődése során.

A névutók keletkezésének forrásait már csak azért is a valódi szintagmákban kell keresnünk, mert a többi viszonyzó is szintagmák lefokozódását, álszintagmává fejlődését mutatja. A nyelvemlékes kor előtti magyar névutók adatokkal igazolható típusai esetragos névmási értelmezős (*víz túl*), esetleg egyeztetett értelmezős (*vízen túl*), főnévi vagy birtokos jelzős szintagmában keletkezettek (*fa mögött*). Ez utóbbi főtípussá válva más típusokat is magához hasonított, ezért vélhette úgy a felületes szemlélet, hogy minden névutós kapcsolat birtokos szerkezetből származik. A nyelvemlékes korban a szintagma-előzmények skálája bővül, úgyszólván minden szerkezet típusban terem névutó (Sebestyén 1965:190-9). Ezek számbavétele és elemzése a névutórendszer fejlődéstörténetének fő feladata.

A névutókeletkezés miből? kérdésének van még egy másik aspektusa is: a szemantikai. Ez elsősorban az esetragos tartalmas szók névutóvá válása során vetődik fel. Velük kapcsolatban Klemm kiemeli az érzéki tárgyak, testrészek neveit, "melyek assimilatio jelentésváltozással helyi jelentést vettek föl" (1928-42: 168) A *fő, al, mög, el(ő), mell, fél* (= oldal), *bel* stb. névutói felhasználása azt mutatja, hogy a beszélők a térkoordináta origójába helyezett ego részeivel jelölték meg az irányokat, ezt vitték át a külső valóságra. Természetesen nem minden szó volt alkalmas viszonyításra. A valóságban szemlélt *fa* részei lehettek például a *fagyökér, faal(j), fatörzs, fahéj, faág, falevél, fatető, fahegy* stb. Közülük csak az *-al(j)* és a *-hegy* mutatkozott térviszonyításra alkalmasnak: *fa alatt, fa hegyett*. Pais ezt így fogalmazza meg: "Névutóink főképpen olyan főnevek határozói alakjából származnak, melyeknek a jelentése a tőlük kifejezett fogalomnak több más fogalomhoz való viszonyát tekintve *e l e v e n v o n a t*

k o z á s m o z z a n a t o t tartalmaz. Például a részt kifejező szók jelentése az egészéhez vagy a többi részekéhez képest vonatkozásmozzanatot hordoz" (1959:183-4). Ezt a kísértő, átvihető vonatkozásmozzanatot kell figyelni minden névutó keletkezéstörténetében, ezek alapján rajzolhatjuk meg a névutóállomány lexikai és funkcionális fejlődéstörténetét. Ez is előttünk álló feladat lesz.

4. A névutók keletkezéstörténetével kapcsolatban felvetődő hogyan? kérdésre itt megint csak általános feleletet adhatunk. Valójában ezt a kérdést névutóegyedenként külön-külön kell megválaszolni, nemcsak a szintaktikai háttér eltérései miatt - ez nagyjából tipizálható, hiszen nem nagyszámú - hanem a névutóvá váló szó szemantikai egyedisége miatt. Benkő Loránd például meggyőzően kimutatta az Árpád-kori szövegek vizsgálata során, hogy még a ma annyira összetartozónak látszó testes határozórag-család egyedei is, mint a *-ben*, *-be*, *-ből* igen eltérő fázisú fejlődést mutatnak: a locativusi *-ben* már raggá vált, míg a másik két irányt jelölő testvére még névutó jellegű (1980:228-30).

Azt is érdemes figyelemmel követni, hogy a névutóvá válásra alkalmas viszonymozzanatot hordozó szó, szintagmatag milyen fogalmi tartalmú szavak társaságában indult meg a viszonszóvá fejlődés felé. A szókincs rendszer: elemei között a mondatba való beépítés során illeszthetőségi, kompatibilitási szabályok érvényesülnek: kapcsolódási tilalmak, lehetőségek vagy kötelmek (például a vonzatok tekintetében). A névutós szerkezet nemcsak az előzmény-szintagma formai jelölőit viszi magával az átalakuláskor (*fa alatt, bajok közepette, bokrodnak megette, ebéd után, barátja útján* stb.), hanem a névutóvá vált szó korábbi szemantikai kapcsolódási lehetőségeit vagy tilalmait is. Bizonyára ez magyarázza, hogy egyszerű ősi névutóink ablativusi és locativusi változatai nem használatosak időhatározásra (*elől, elé, alól, alá* stb.), illetőleg, hogy a látszólag azonos szerepű viszonyítók is eltérő alapszóhalmazhoz kapcsolódnak (*-szer; izben, esetben, alkalommal*) (vö. Sebestyén 1965).

Berrár Jolán értékes megfigyelései mutatták ki, hogy ómagyar kori névutóink milyen alapszók mellett mutatnak leginkább hajlandóságot a raggá váláshoz (*ki, mi, ez, az* névmások stb.) (1957: 22-3). Vizsgálандónak látszik, hogy nem tudunk-e hasonló jellegzetességet megfigyelni a névutózás bemeneti kapujánál is: befolyásolja-e az előzmény szintagma *rectuma* vagy a szerkezetnek föléje rendelt ige a névutóvá váló elem viszonszóji átalakulását a tartalmas szóból.

A névutós szerkezet kialakulásakor egy sajátos funkcionális inverzió figyelhető meg. A névutóvá váló szó az előzmény szintagmában a fölé rendelt tag szerepét töltötte be, ezért rajta je-

lennek meg a szintagma egészének határozóként való alárendelésekor a határozó viszonyjelölő kitevői: (*fa - al*) + (*-tt ül*), *fa* alatt *ül*. A névszói (itt: birtokos) szerkezet eredeti szintagmatikus kötése azonban annyira nem homályosul el, hogy a névutót a nyelv-érzék nem az igéhez, hanem a névszóhoz tartozónak érzi - ezt sugallja az elnevezése is -, de annak alárendeltjeként fogja fel, nem pedig főtag gyanánt. Valójában a szintagma névutós kapcsolattá degradálódása a korábbi fölérendelt szintagmatag viszonyiszóvá degradálódását eredményezi.

A névutóvá válás általánosságban a tartalmas szó jelentésének vonatkozásmozzanatait felerősíti, illetőleg az alárendelő határozói toldalékkal karakterizálja. Az eredeti lexikális jelentés a számtalan, árnyalatilag más és más átvitt vagy képes használat során konkrét jegyeit egyre inkább elveszíti, miközben a viszonyító funkció egyre erősödik, s már ez a nyelvtani jelentés tapad elsőként a hangsorhoz, átkristályosítva a lexikai jelentést is (Sebestyén 1965:201-9).

5. Névutórendszerünk fejlődéstörténetéhez, ezen belül névutóink keletkezéstörténetéhez hozzátartozik, hogy az újabb és újabb névutók kialakulása az egész nyelvtörténet során folyamatos, de nem egyenletes. A társadalom anyagi és szellemi kultúrájának fejlődése, gondolkodásának árnyalódása, finomodása tetten nem érhető áttételeken keresztül irányítja ezt a folyamatot. A nyelvtörténet kimutatta, hogy az ősmagyar kor végén és az ómagyar kor elején tömeges jelleget öltött a korábban kialakult névutók testes határozóraggá fejlődése. Ugyanekkor valószínűleg megszorodott az új és új típusú névutók (*után*, *-tól fogva* stb.) száma is. Kitapintható névutókeletkezési hullám alakult ki a nyelvújítás korában is. Hasonló gyarapodást figyelhetünk meg századunk második felében.

Sajátos magyar jelenség, hogy a nyelvművelés újra meg újra fellép az új névutók ellen, azzal a kifogással élven, hogy ezek a régi, jól bevált ragokat vagy névutókat szorítják ki. Olykor idegen nyelvi hatásokat is keresnek a változások mögött, legtöbbször azonban nyelvünk tömörségét, szintetikus jellegét féltik az analitikus szerkezetek szaporodásától, a "szószátyárságtól".

Látnunk kell ezzel szemben, hogy az új névutók nem a régi ragok "helyett" alakulnak ki, hanem rendszerint új viszony-árnyalatot fejeznek ki, ami tartalmas szói jelentésükből következik. A felismert új viszony grammatikai eszközzel való tükröztetése segít a tárgyi-gondolati valóság pontosabb, érzékletesebb ábrázolásában, tehát aligha kárhóztatható. A helyes felfogást bizonyára A. Kövesi Magda képviseli, aki az analitikus és szintetikus nyelvrejlődési sajátságok egyensúlyára mutat rá sok más sajátság mellett a névutók területén is: az új névutók keletkezésének analitikus vonatkozását a többi közt a névutó melléknevek (*alatti*, *szerinti*)

stb.) ellensúlyozzák (1956:21-3). Használatuk közben persze a stílus és a nyelvrétegek tűrőképességét nem lehet figyelmen kívül hagyni.

Névutóállományunk elemeinek keletkezéstörténete, alakulása és fejlődésmenete csak tömeges adattár nyelvtörténeti vizsgálatával deríthető fel. E munka elvégzése egy tipológiailag is fontos téren viheti előbbre nyelvünk sajátságainak megismerését.

Irodalom

- Balázs János 1973: Funktionswerte der Pronominalität. Bp., Akadémiai Kiadó
- Bárczi Géza 1961: Opponensi jelentés Sebestyén Á.: Névutórendszerünk főbb kérdései c. kand. ért.-ről. Kézirat.
- 1963: A magyar nyelv életrajza. Bp., Gondolat.
  - 1973: Az ősmagyar kor és a magyar nyelvtörténet. MNyj. 20: 9-13.
- Benkő Loránd 1980: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. Bp., Akadémiai Kiadó
- Berrár Jolán 1957: Fejezetek határozóragjaink élettörténetéből. NytudÉrt. 13. sz. Bp., Akadémiai Kiadó.
- Décsy, Gyula 1965: Einführung in die Finnisch-Ugrische Sprachwissenschaft. Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Deme László 1956: Hozzászólás Fokos Dávid előadásához. NyK 58: 117-9.
- 1969: Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.
- Fokos Dávid 1956: A névragozás történetéből. NyK 58:59-95.
- 1961: Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok. NyK 63:63-81.
- Hajdú Péter 1966: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Bp., Tankönyvkiadó
- 1981: Az uráli nyelvészet alapkérdései. Bp., Tankönyvkiadó
- Hartmann, P. 1956: Zur Typologie des Indogermanischen. Heidelberg.
- Hirt, H. 1927: Indogermanische Grammatik. III. Heidelberg.
- Kalmár, Georgius 1770: Prodromvs idiomatis..., Posonii.
- Károly Sándor 1963: Adat és probléma szerepe a nyelvtörténetben és a nyelvelírásban. NytudÉrt. 40. sz. 166-73. Akadémiai Kiadó.
- Klemm Antal 1928-42: Magyar történeti mondattan. Nytud.Kézik. Bp.
- Korompay Klára 1988: Névszóragozásunk története az ősmagyar kor végéig. Kandidátusi dissz. Kézirat.
- A. Kövesi Magda 1956: Taglalás és összefoglalás nyelvünkben. Nyr. 80:18-26.

- Майтинская, Клара 1982: Служебные слова в финно-угорских языках. Москва.
- Mátai Mária 1984: A magyar határozószórendszer története (a kezdetektől az ómagyar kor végéig). Kand. dissz. Kézirat.
- 1985: Válasz... Sebestyén Árpádnak... opponensi véleményére. Kézirat.
- Mikola Tibor 1975: Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen). Bp., Akadémiai Kiadó.
- Pais Dezső 1954: Át - által, óta. MNy. 50:318-31.
- 1959: Az igekötők mivoltához és keletkezéséhez. MNy. 55: 181-4.
- Pusztay János 1987: Analóg vonások az uráli és a paleoszibériai nyelvek névszói rendszerében. MNyTK. 173.sz. Bp.
- Sajnovics, Joannis 1770: Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse. Hafniae.
- Sebestyén Árpád 1961: A névutók mivoltáról és keletkezéséről. Sulán Béla szerk. Nyelvtani tanulmányok. 89-101. Bp., Tankönyvkiadó.
- 1965: A magyar nyelv névutórendszere. Bp., Akadémiai Kiadó.
- 1980: Önálló szók névutóvá fejlődése a magyar nyelvben. CQIFU Pars IV. 460-6. Turku.
- 1988: Névutórendszerünk fejlődéstörténetéhez. FUD 1. 109-18.
- 1991: Árpád-kori szövegeink névutózásához. Kézirat, megj. alatt.
- Seilenthal, Tõnu 1985: A névutók fejlődésútjai az uráli nyelvekben. Материалы VI. международного конгресса финно-угроведов. Том 2. 411-3. Москва, 1990. Наука.
- 1988: Az uráli névutók keletkezése. Domokos P.-Pusztay J. szerk. Uralisztikai Tanulmányok 2. 331-6. Bp.
- Simonyi Zsigmond 1888: A magyar határozók I-II. Bp., MTA.
- C. Vladár Zsuzsa 1989: Sylvester János latin-magyar nyelvtana. (Ford.) MNyTK. 185. sz. Bp.

Die Entstehungsgeschichte der ungarischen Postpositionen

Die Arbeit untersucht, wie die Sprachwissenschaft sich zu der Entstehung der ungarischen Postpositionensystems stellt. Sie sucht auf vier Hauptfragen die Antwort: Warum, wann, woraus und wie entstanden die Postpositionen der ungarischen Sprache.

Da die ungarischen Postpositionen wesentlich vor Sprachdenkmälern der ungarischen Sprache entstanden sind, leiten die Fragen zum vergleichenden finno-ugristischen Gebiet über.

Nach Ansicht des Autors ist der früheste Typ der Postpositionen ein Deiktum – es kann ein zeigendes Wort gewesen sein –, welches sich hinter dem benennenden Wort plazierte. Solch ein Folgewort ("Postposition") konnte sich an ein Substantiv oder Verb anschliessen, so dass es ein gemeinsamer Vorfahre der Postpositionen und Adverbien sein könnte.

Die zweite Generation der Postpositionen könnte sich aus den Demonstrativpronomen mit Kasussuffix entwickelt haben (ung. *által, túl, innen*: durch [vermittels], jenseits, von hier). Neben Verben kann sich auch dieser Typ zum Adverb entwickelt haben.

Der dritte Entwicklungsstrang der Postpositionen kam durch die aus den deklinierbaren Semen entstandenen Nominalsysteme zustande. (Ungarisch: (*fa-mög*)-*ött ül* (Baum-hin)-ter sitzt: Es sitzt hinter dem Baum.) In diesen Nomenkonstruktionen dominiert das Besitzverhältnis, deshalb kann man die Rolle der nachgestellten Adverbien ähnlichen Wörter wie *mögött, mellett* (hinter, neben) usw. nicht sicher syntaktisch als Adverbien beweisen, da sie an Substantive angeschlossen sind.

Der Autor verurteilt die weit verbreitete Auffassung, dass jede ungarische Postposition aus einem Adverb entstand. Neben dem ähnlichen morphologischen Aufbau gibt es unterschiedliche syntaktische Hintergründe. Die Entstehung der Postpositionen und der Adverbien ist ein paralleler Verlauf. Nach der Periode der deiktischen Postpositionen entwickelten sich die Adverbien mit Kasussuffixen in Nominal-Syntagmen zu Postpositionen und in an Verben gebundenen Adverbial-Syntagmen zu Adverbien. Adverbien können nur in oppositionellen Adverbialkonstruktionen zu Postpositionen werden. Das ist auch durch sehr alte Beispiele belegt. Einen jüngeren Typ stellt die Entwicklung von Infinitivkonstruktionen mit adverbiale Funktion zu postpositionellen Beziehungen dar.

Die Entwicklungsgeschichte der ungarischen Postpositionen kann durch die Aufarbeitung von vielen Sprachdenkmälern aufgedeckt werden.

Árpád SEBESTYÉN

A megnevező funkciójú rokonságnév az udmurt mondat alanyaként

SZÍJ Enikő

1. Alany. A votják mondat alanyára általánosságban jellemző, hogy van esete (elvileg ez a Nominativusz), van száma, személye, determinálható (ide sorolom az orosz nyelvű szakirodalomban említett *притяжательность*-ot), van - többé-kevésbé kötött - szórendi helye, s ha a mondatban megszólítás, akkor feltehetően nemcsak kiemelt (szünettel, írásjelekkel megkülönböztetett) helye, hanem jellegzetes hanglejtése, hangmagassága, hangerőssége stb. is.

1.1. Az alany "esetei". A rokonságnév alanyként a mondatban vagy megnevező, vagy megszólító funkciót tölt be - többféle alakváltozatban. Megszólításként csak alany lehet. Alanyként a következő Nominativusz-fajtákkal számolok: funkcióját tekintve a rokonságnév esete:

NomNom Nominativus nominativus - megnevező alany, amikor valakit említünk, emlegetünk (rólaszólás).

NomVoc Nominativus vocativus - a megszólítás célját szolgáló megnevezés, amely nem önálló eset (l. alább), mint egyesek gondolják, hanem a megnevezésnek sajátos fajtája: a megnevezés a megnevezett személynek szól, figyelme felkeltése céljából (nekiszólás).

NomExcl Nominativus exclamationis - felkiáltás indulatszó értékkel; a mi szempontunkból csak elvi lehetőség, mivel indulatszóként használt rokonságnévre egyelőre nincs votják példám. A m. az *anya!* az *apja!*, az or. *бабушки!* - ezek a csodálkozást kifejező, ill. káromkodás szerepű (többnyire inkább tárgy-, mint alanyesetben) indulatszavak, T.I. Tyepljasina szakkifejezésével élve: (SzovjTy. 1972/5:54) *ругательства и цензурные слова, т.к. hiányos szerkezetek. A felkiáltás és a megszólítás alakját tekintve lehet egyforma, s nem is lehet őket mindig elhatárolni egymástól, pl. (VNpkH 147-168 Imádságok) o, inmarä, ... 'oh, istenem,...'*; (1983

чебер) ~ шундые! (диал.) ей-богу! клянусь солнцем! (tkr. 'szép napom!').

NomAbs Nominativus absolutus - alapalak, a toldalék nélküli puszta tő, Fokos D. szerint (NyK 63 [1981]:266) "az alapalak(nak), vagyis a többesjel nélküli, szám szempontjából indifferensnek nyilvánuló alak(nak)...". Ezt a hagyományos toldalék nélküliséget azonban célszerű lenne a következőképpen módosítani: NomAbs(Sg) - a valóban toldalék nélküli tő, amelynek a többesjellel ellátott alakja is tulajdonképpen abszolút tövé minősíthető, hiszen a többesjel elvileg csak a mennyiség szempontjából befolyásolja a jelentést. Tehát ez lehetne a NomAbs(Pl) = NomAbs + Pl. -jos. Szembeállítva a determinált (birtokos személyragos) alanyokkal, a legmegfelelőbb elnevezés a NomIndef. (Nominativus indefinitivus) lenne (l. Fokosnál: Nominativus absolutus vagy indefinitivus).

NomPx Nominativus possessivus - birtokos személyragos nominativusz. Ez az a nominativusz, amelyről a modern nyelvtudományban a szintaktikai valencia szemantikai gyökereit kutatva megállapítják, hogy bizonyos főnevek esetében ezek relatív volta (vagyis azon jellemzőjük, hogy a tárgyat a többi tárgytól függően írják le) morfológiailag is szignifikáns. A Nominativus possessivusról a lapp kapcsán Erkki Itkonen így vélekedett: "Monikaan kielenpuhuja ei ilman muuta käsitä, että voidaan puhua äidistä ylimalkaan, määrittelemättä kenen äidistä on kysymys, ja niinpä esim. toteamus "äiti tulee" on hänen tajunnassaan samaa merkitsevä kuin "äitini tulee". Tällainen ajattelutapa on välittömässä yhteydessä siihen jokapäiväisen kielenkäytön ilmiöön, että sukulaisten nimistä esiintyy enimmäkseen omistusliitteisiä muotoja, mikä on lapissa epäilemättä ikivanha suomalais-ugrilainen piirre, vrt. FUF XXIX 237" (Vir. 1947:196). Itkonen idézi egyik lapp adatközlőjét (i.m. 255), aki az 'anya' szót csak birtokos személyragokkal tudta elragozni, megjegyezvén: "eihän kukaan voi olla kaikkien äiti". Mindezt az uráli és az altaji nyelvekre általában jellemzőnek tartják. Közélebről megnézve azonban elbizonytalanodhatunk: a birtokos személyrag jelenléte a votják nominativuszi alakban lehet kötelező. lehet fakultatív, de hogy mikor melyik, azt nem sikerült kideríteni.

Nom(Pl)Coll Nominativus collectivus - a többes szám jelével ellátott rokonságnév nem egyszerűen többes számú alak, nem általános többes (ahogyan a cseremiszbén I.Galkin nevezi: общая множественность), hanem "gyűjtő többes" (Galkinnál: групповая множественность неоднородных лиц, i.m. 62), a megnevezetten kívül még több (erre utal a Pl jel), közelebről meg nem nevezett, rokoní vagy nem-rokon személyt jelöl. A NomInstr-tól lényegét tekintve különbözik, nemcsak számban (az - "Du" [duális], ez - Pl, esetleg ezen belül éppen 2 "kettő"), hanem konkrétágban is: itt a "kol-

lektívából" egyedül a rokonságnévvel jelölt rokont ismerjük, a NomInstr esetében viszont az összes (mindkét) "érdekelt" felet. Tipikus orosz fordítása jól mutatja a megnevezett személy "kollektívájának" ismeretlenségét: *anajjos* '(kb.) anyá(m)ék' < *anaj* 'anya' + *-jos* Pl, oroszul: *мать и те, кто с ней*.

Bár további kutatásra vár, mégis nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy az összefoglaló összetételek (pl. *anaj-ataj*) többesjelű alakjai nem többesek. Az *-ék* értelmű kollektív többes afféle filológiai vita tárgyát képezheti az olyan esetekben, mint amilyen pl. Yrjö Wichmann nevezetes *Njrošurjos* című történetében fordul elő: (WSpr. II: 150, l. még WChr²:13) *ok tajc, mumijosŕ, aijosŕ tajc, vandizŕ ug* 'och weh, meine Eltern haben es ja erstothen'. A.Kövesi Magda szerint "a szöveg összefüggéséből világosan látható, hogy a leány, aki gyermeke megöletése miatt kesereg, nem azt állítja, hogy apja és anyja kettesben ölték meg gyermekét, hanem apja és anyja más emberekkel együtt, akik a gyilkosságban közreműködtek" (kiem. A.K.M., i.m. 150). Szerintem a *-jos* szerepe itt tipikusan "viszonyossági", egymásra utaló, nyomósító jellegű. A szövegben semmi sem utal mások jelenlétére, közreműködésére. Miért küldte volna éppenséggel a szomszédságba vendégségbe a lányát az anyja, hogy a gyilkosság idején ne legyen otthon, ha a szomszédok ott voltak náluk? A *-jos* használata itt stilisztikai eszköz.

A komi-zürjén nyelvjárások közül T.I. Zsilina szerint (1985: 36, 40, 114) a letkai, a luzai és a vimi nyelvjárásra jellemző a Nom(Pl)Coll megléte, méghozzá Px + sajátos alakú többesjel (pl. a vimi nyelvjárásban *-an*, máshol *-jan*) segítségével kifejezve, pl.: (i.h. 36) (Le) *вонменымйан турналөнö 'Жена брата и другие с нею работают на сенокосе'*; (i.h. 114) (Vm) *вокыдан 'твой брат и другие с ними'*. A jelenség figyelemre méltó, mert már nem egyszer tapasztaltuk, hogy a votják problémákat a luzai-letkai és a vimi komi-zürjén nyelvjárásban látjuk viszont.

Nem minden *-jos*-jeles egyedi terminust lehet és kell *-ék* értelmű többes számmal fordítani. M.G. Atamanov szerint egyes déli udmurt nyelvjárásokban, pl. a grahoviban (граховские говоры) "имеется группа слов, когда форма мн. ч. употребляется для выражения единичных предметов (обычно частей тела, терминов родства), например: ... *аносы доры мыниско 'иду к матери'* (дословно 'к своим матерям')" (Mat. 1981:52). Kizárt dolog, hogy Atamanov a *-(j)os* többesjel *-ék* jelentését ne ismerte volna fel, ha ebben a szövegben erről lett volna szó. Ez a *-(j)os* az Atamanov-féle értelmezésében minden valószínűség szerint az olyan "értelmetlen" *-jos*-jeles szavakhoz csatolandó, mint pl. a *nijjosmurt, pijosmurt* - bár más magyarázat sem elképzelhetetlen. Lauri Kettunen vepsze nyelvjárásimondattanában (MSFOu. 86:227, 315. paragrafus) a következőket ír-

ta "M o n i k k o käytetään yhdessä puhuttaessa" (kiem. L.K.) címszóval: "I. Joskus liioittelevassa puhuttavassa. E-sim. *häno sizared omad i vel'ed omad i mamad i tata d omad* (kiem. L.K.) 'hänellä sisaret ovat ja veljet ovat ja äidit ja isät ovat' (= äiti ja isä on)". Ugyanitt, a második pontban tárgyalt foglalkozásnevek indokolatlan többes számú használatáról szólva megjegyezte: "ilmeisesti venäjänmukaisuutta". Tehát körül kell nézni a szomszéd nyelvekben, vannak-e hasonló jelenségek. Ugyanez vonatkozik a -jos nyomósító szerepére a személynévmás-használatban, amelyet mint különlegességet említek: "В деревне Верхняя Малая Салья зафиксировано необычное сочетание личного местоимения **мон** ['ép'] с суффиксом множественного числа имени существительного -йос (**монйос**), характерное, вероятно, лишь для поэтической речи:

ти кэ гнэ косьлодь-й
монйос гнэ кэрзало.

Если вы да попросите,
Я ведь спою.

Эта форма обнаружена ... и в деревне Пазял Можгинского района Удмуртской АССР:

Ой мемие, дядие,
Вордйды но(й) утиды.
Моньёсыз но вордытозь,
Льёмпу сэддэс мерттэ вал.

Ах маменька, мой тятенька,
Вы вырастили меня и воспитали.
Чем взрастить меня,
Лучше б посадили черемуховый сад."

(VUD: 46, id. V.K. Kelmakov)

NomInstr"Du" Nominativus instrumentalis - *-val/-vel* ragos nominativus, amelynek elnevezésében a "Du" (duális) arra utal, hogy az Instr. esetrag konjunktív szerepű: előre jelzi egy másik (elvben akár több), általában (de nem mindig, l. alább *abi-babaj*) szintén Instr. ragos mellérendelt alany létét. Ezért szerepel az Instr. "und-Kasus"-ként a szakirodalomban (l. Lewy 25: "eine Kasusform den Instrumentalis als Komitativ, als und-Kasus"). Ezt a "konjunktív nominativuszt" - legalábbis elvben - el kell választani az összefoglaló összetételekben mutatkozó hasonló "kopulatív-konjunktív" funkciótól (E.Itkonen 1966:316), mivel ott a kettős toldalékhasználat a szóképzés eszköze. Csakhogy nem minden eset egyértelmű, gondoljunk ugyanazok, mint a Nom(Pl)Coll.-*jos*-jainak esetében. Például: (Mat. 1981:155) одик абийэн бабайос кылло 'жили старик со старухой' lehet összefoglaló összetétel is, viszont (VNpkH 133) *Vad'lan kartän kišnoän ulj'l'am*. '(135) Hajdan élt egy házaspár (tkp. férj és asszony)' - a Munkácsi-féle fordítás ('házaspár') jól utal a duálisságra; (Obr. 1981:96) мыно кышнойэн му-жикэн 'едут муж с женой'. A *kart-kišno, *kišno-mužik -féle összefoglaló összetételekre (az *anaj-ataj, *agaj-vjn* típusúak ellenére

sem) nincsen votják példám, ezek esetében tehát az összetétel gya-
núja nem merülhet fel.

Gyakori a sorrendben első Instr.-ragos alanyhoz kötőjellel
kapcsolt -no 'és' mellérendelő kötőszó használata is, feladata
nyilván a nyomósítás: (VNpkH 80) *Kwañer niñan-no vedin-kijñoän*
(cím) '(82) A szegény lány és a boszorkányasszony'.

NomPoss"Du" Nominativus possessoris - az -o nomen possesso-
ris képzővel ellátott rokonságnevek - szintén rendszerint kettő,
erre utal a "Du" (duális) - az összetételeknél már szerepeltek. A
probléma tehát itt is ugyanaz, mint az előbbi esetekben: az -o a
szóképzés (összetétel-alkotás) vagy a mondatfűzés eszköze-e?
Egyetlen olyan példám van, amely - a fenti Instr.-hoz hasonlóan -
a 'házaspár' "duális" voltára utalva nem tekinthető összefoglaló
összetételnek: (1983 *кышноө-пиосмурто*) соос кышноө пиосмурто 'они
- муж и жена'.

Végeredményben a Nom(Pl)Coll, a NomInstr"Du" és a NomPoss"Du"
használati köre felértébb korlátozott, és távolról sem problémát-
lan.

1.2. Az eddig elmondottakból az alany grammatikai számát il-
letően a következők állapíthatók meg: a votjában a rokonságnév-
alany lehet egyes, lehet többes számú, s bizonyos értelemben be-
szélhetünk "duálisról" is. Duális a szó klasszikus értelmében
nincs a votjában, de vannak olyan "áttetszően" mellérendelt ro-
konságnév-párok, összetételre emlékeztető mellérendelt, egynemű a-
lanyok, amelyeknek csak két (mind a kettő, mind a kétféle) rokon
létezése esetén van létjogosultságuk. A grammatikai szám kifejezé-
si formái:

Numerus:	Sg	"Du"	Pl
	NomAbs(Sg) Ø		NomAbs(Pl) -jos
	NomPx(Sg) Px		NomPx(Pl) Px
		NomInstr"Du"	Nom(Pl)Coll -jos
		NomPoss"Du"	

1.3. Az alany funkciói. Az alany megnevező és megszólító
funkciójában egyaránt kifejez érzelmeket a) közömbösen (az érzel-
mek hiányával) és b) becézve (többnyire pozitív érzelmi töltéssel;
a becézés néha negatív, de ez formailag éppolyan, mint az "igazi",
csak az intonáció s más szupraszegmentális elem (pl. hangsúly,
hangmagasság) mutatja ki/meg a beszélő szándékát.

1.3.1. A megnevezés (a rólbeszélés) tárgyilagos tényközlés
voltát nehéz dokumentálni, továbbá a megnevezés becéző változata
és a megszólítás szintén nehezen választható el egymástól, mert a
megszólítás eleve a valakitől valamit akarás/nem akarás lélektani

esete. Az intonációnak általánosságban mind a megnevezésben, mind a megszólításban nagy a szerepe, csakhogy nincs olyan anyagunk, amellyel ezt votják vonatkozásban igazolni tudnánk. Az alábbiakban a becéző megnevezés, röviden a becézés kérdését részletezem.

A becézés vizsgálatára sajátos módot választottam. Az adatárban szereplő szavak a tergo szótárát összeállítva igyekeztem különbséget tenni a szóvégek és a tövek között, tehát az utolsó hangzókat, ill. szótagokat vizsgáltam a szó tömorfémájához viszonyítva. A következő szóvégek fordultak elő: -a, -o, -u, -e, -i, -j (ö nem volt); -j (nagy megterheltséggel); -d, -t, -g, -k; -r, -l (l'); -m, -n, -h; -z, -ž; -s, -ś, -š. Feltűnő volt:

- a -t végűek mind idegen eredetűek: *brat*, *svat* < orosz, *kart* < tatár, *murt* < iráni;
- a -d-re egyetlen példa akadt: *d'ed* < orosz;
- a -g-re egyetlen példa akadt: *čužodig*: *odig* 'egy (számnév)';
- a -k kétféleképpen került a szóvégre: a) a tő csonkulásával az *ak* < *aka(j)* esetében; b) becéző képzőként és képző elemeként: *-ak?* *ken* > *kenak*, "biztos" becéző funkcióban *-ok*: *njlok*, *ap* [< *apa(j)*] + *ok* > *apok*, *čužok*; jövevényszavakban, pl. *starik*, *žehnik*.
- az -r végűek az egy finn-permi kori *suzer* jövevényszón kívül "votják kori" bolgár-török jövevényszavak: *bultj*, *šjdnar*, *śur* (?);
- az -l-re alig van példa: *njl*, (*kuz*)*pal*; az -l' csak a *vil' kenak* 'új(donsült) menyecske' *vil'* 'új' jelzőjében fordul elő;
- az -s a következő szótagokban fordult elő: *-os*: *piřtos* 'benősült vő'; *-es* két bizonytalan eredetű szóban: *emes*: *emespi* 'vő', *varmes*;
- *ś*: *peres* 'öreg', *pęras* 'feleség' (tkp. "főző" < 'főzni');
- az -š csak *uš*-ként, csak orosz jövevényszavakban fordult elő: *babuš*, *d'eduš*;
- az -n-végűek az U eredetű *kijolon* és a vitatott *vjn* kivételével (?) KB, bolgár-török eredetűek: *buřon*, *iřkan*, *ken*, *kilen*, ill. tatár eredetű: *tugan*;
- az -m-végű szavak: *babam*, és a beszermán bi- csoport tagjai;
- *-h*-végű szó kettő akadt, az egyik a "minden gyanún felüli" *-meň*, a másik a gyermeknyelvinek tartott **huh*: *huhna*, *huhno* stb.;
- *-z*-végű egyedül a bolgár-török *bultj* tatár megfelelője, a *balduz*;
- a -ž-végre a *čuž*- az egyetlen példa.

A magánhangzós szóvégek közül:

- az -a-ra alig akad példa: az (1983) *apa*, *apaj* az egyetlen szótagozott -a-végű szó, a többi példát a szóvégi -j elvonásával

lehet (ha akarjuk) rekonstruálni; előfordul *-ka* alakban egy azaz egyetlen ízben: *nılka*;

- az *-o* a gyermeknyelvnek tartott *nono*, az ismeretlen eredetű (Rédei Károly szerint *-o* nomen possessoris képzővel képzett) *d'edko*;
- az *-u* csak becéző változatban szerepel: *babu*, *huhu*, l. még a vokativuszi *u-t*; a tatár eredetű *kijoy* szóban az *oy* diftongus eredetije: *-vy*;
- az *-e* szóvég tatár és a tatárban gyermeknyelvnek tartott szavakban fordul elő, *eke*, *meme*, *nene*, *kodabike*;
- az *-i* a leggyakrabban előforduló szóvég, a következő csoportokba sorolhatók az *-i* végűek: *aj(i)*, *kal'i*, *pi*; a zöm csonkult tövekhez járuló kicsinyítő képző: *api*, *ani*, *ati*, *čuži*; *abi*; *babi*;
- a *-i*-re számos példa akadt: *dıdı* (gyermeknyelvi); *akı* < *akaj*, *bubı*; *nılı*, *vını*.

Külön kezelendők a *-j*-re, ill. a *-j*-vel alkotott szótagokra (*-aj*, *-kaj*, *-akaj*, *-ıkaj*) végződő szavak, amelyek között a puszta *-j*-re végződőkben etimologikus *-j*-t kell keresni, a többi belső keletkezésű.

Tudomásom szerint nincs votják a tergo szótár, ily módon nincs összehasonlítási alapom, a rokonságnevek szó- és tövégei mennyiben jellegzetesek (pl. minden *-t*-re, *-d*-re végződő votják szó idegen eredetű-e, tényleg nincsenek-e *-p*-re, *-b*-re végződő votják szavak stb.). A vizsgált szavak közül becéző forma néhány csonka tő és az alábbi képzőkkel képzett alakok: *-ka*, *-ak*, *-ok*, *-o*, *-ko*; *-u*, *-e*, *-i*, *-ı* és *-j*, s ennek "bokrai". Ez a becéző-képző-állomány meglehetősen eltér a komi-permják és egyes komi-zürjén nyelvjárásokétól. T.I. Zsilina szerint (1985:50-51) a luzai-letkai becéző-kicsinyítő képzők a következők: (50) *-anęj*, (51) *-a*, *-ę* (*-e*, *-o*), *-i*, *-ej* (gyermeknyelvi és vokativuszi), *-u*, *-uk*, *-uka*. I.I. Majsev (1940:42) két csoportra osztja a komi-permják képzőket: 1) becéző-vokativuszi az *-u* (*-ju*) [!], pl. *mamu*, *d'edu*, *Vańu*, *Tańu*, és 2) kicsinyítő-becéző az *-ok* (*-jok*) és az *-ınęj*. V.I. Litkin szerint (Jazv. 54) a leggyakoribb becéző képzők a jazvai komiban: *-ka*, *-ik*, *-ok*, *-uk* mint a *-k* változatai, a *-k* további "kombinációi": *-oćk*, *ńik*, *alka*; az *-a*-ra rokonságnévi példái is vannak: *-aja!* < *aj* 'apa', *d'eda!* < *d'ed* 'nagyapa'.

Irodalom

- 1983 Удмуртско-русский словарь. Около 35000 слов. Под. ред. В.М. Вахрушева. Москва, Русский язык, 1983.
- AKM A.Kövesi Magda: A permi nyelvek ősi képzői. Budapest, Akadémia, 1965. 432 l.
- Fokos 1961 Fokos Dávid: Uráli és altaji összehasonlító szintaktikai tanulmányok. NyK 62, 63, 64 (1960-1962)
- Galkin Галкин, И.С.: Историческая грамматика марийского языка. Морфология. ч. I. Йошкар-Ола 1961. стр. 58-60: История звательной (вокативной) формы.
- Itkonen 1947 Itkonen, Erkki: Kuolanlapin vokatiivimuodoista. Vir. 1947:192-197.
- Itkonen 1966 Itkonen, Erkki: Kieli ja sen tutkimus. Helsinki, WSOY, 1966. 427 l.
- Jazv. Лыткин, В.И.: Коми-язьвинский диалект. Москва 1961. 225 l.
- Kelmakov Кельмаков, В.К.: Краткая характеристика кырымасских говоров южноудмуртского наречия. I. VUD: 26-61.
- Kettunen Kettunen, Lauri: Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. MSFOu. 86.
- Lewy Lewy, Ernst: Zur finnisch-ugrischen Wort- und Satzverbindung. Göttingen 1911. 106 l.
- Majsev Майшев, И.И.: Грамматика коми-пермяцкого языка. Москва-Ленинград 1940. 63 l. (Труды Института языка и мышления им Н.Я. Марра, т. XVIII).
- Mat 1981 Материалы по удмуртской диалектологии. Образцы речи. Ижевск 1981. 183 l.
- Obr. 1981 Образцы речи удмуртского языка. Ижевск 1981. 299 l.
- Tyepljasina 1972 Тепляшина, Т.И.: Из патронимии каринских татар. Советская тюркология 1972/5:53-58.
- Tyepljasina 1977 Тепляшина, Т.И.: Термины родства в современных словарях удмуртского языка. VUD: 101-122.
- VNpкН Munkácsi Bernát: Votják népköltészeti hagyományok. Budapest 1887. 335 l.
- VUD Вопросы удмуртской диалектологии. Ижевск 1977. 148 l.
- WChr.² Wichmann, Yrjö: Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Anhang Grammatikalischer Abriss von D.R. Fuchs. Helsinki 1954.
- WSpr. Wichmann, Yrjö: Wotjakische Sprachproben I. JSFOu. 11/1 (1893), II. JSFOu. 19/1 (1901).
- Zsilina 1985 Жилина, Т.И.: Лузско-летский диалект. Москва, Наука, 1985. 271 l.

Термины родства в качестве подлежащего удмуртского предложения: функция наименования

Термины родства в качестве подлежащего удмуртского предложения встречаются в функции 1) наименования (NomNom – подлежащее – наименователь), 2) вокативности (NomVoc – вокатив) и 3) восклицания (NomExcl – Nominativus exclamationis). Анализ сложного вопроса употребления терминов родства в функции вокатива в рамках этой статьи невозможно, а термины родства в функции восклицания – это теоретическая возможность (примеров в нашем материале не нашлось), следовательно сейчас рассматриваются только морфологические особенности и связанные с ними семантические проблемы терминов родства, выполняющих роль подлежащего-наименователя.

Термины родства в качестве подлежащего-наименователя употребляются в следующих формах и имеют следующие морфо-семантические признаки:

- 1) NomAbs – Ø (ед.ч.), –*jos* (мн.ч.)
- 2) NomPx Px (притяжательные суффиксы ед. и мн.ч.)
- 3) NomPlColl –*jos* групповая множественность неоднородных лиц (венг. –*ék*)
- 4) NomColl"Du"[Instr.] Instrumentalis (нем. "und-Kasus" двойное подлежащее с окончанием творительного падежа (со значением 'и')
- 5) NomPoss"Du" [-o] –o двойное подлежащее с суффиксом 'possessoris'–o (со значением 'и').

Промежуточными являются между наименователями и вокативами уменьшительно-ласкательные формы. С помощью метода обратных словарей определены морфологические типы ласкательных форм: 1) неполные основы, 2) формы с суффиксами –*ka*, –*ak*, –*ok*, –*o*, –*ko*, –*e*, –*i*, –*ĭ* и чрезвычайно многообразным –*j* и их комбинациями. Состав ласкательных суффиксов терминов родства отличается от состава таких суффиксов коми-зырянских и язьвинского диалектов, особенно бросается в глаза отсутствие ласкательного (вокативного) суффикса –*u*.

Энико СИЙ

Egy "finn" adalék
a kétszáz éves magyar színháztörténetéhez

K. SZOBOSZLAY Ágnes

A "várva-várt nap", 1790. október 25-e állandó színháztársulatunk indulásának dátuma, amikor Budán Kelemen László társulata bemutatta Simai Kristóf "Igazházi egy kegyes jó atya" c. darabját.¹

Az elmúlt kétszáz évre visszatekintve feltűnhet, hogy már a legkezdetibb időszakban felkarolták a Sajnovics Jánostól eredeztethető finn, ill. finnugor rokonság gondolatát, 1794-ben színre vitték Dugonics András "Etelka Karjelben szomorkás történetét négy szakaszokban".² A mű a rokonság-felfogást túlhajtva Karjelt (=Karjalát) a magyarok őshazájának hiszi, költött szereplőkkel népesíti be a színpadot, s nem Karjelt, mert a szomorkás történetben Etele és Etelka karjeli viszontagságaik után egy ismeretlen szigeten találják újra egymásra. Dugonics-műnek nem ez volt az első színpadi megjelenése, mert az Etelka már korábban látható volt a magyar játékszínen.³ A karjeli történetet azonban Dugonics maga alkalmazta színpadra, mert mint írja "meg kívántam kímélni azoknak a fáradságjokat, kik ezen munkámat is jádzó-színre akarnák alkalmaztatni. Én tehát Etelkának karjeli történetét vállaimra vettem és magam kívántam játék-színre állítani."⁴ A környezet ősz-, ill. megmagyarosítása leginkább a földrajzi nevek magyarító etimológiájában tükröződik: Karjala=Karélia Karjel, Finnország Finomország, Lapponia=Lappföld a lápok országa, a Balti-tenger Balta-tengör, Kajánia (Kainuu tartomány lehet) Kajánország, Nylandia (finn 'Uusimaa') Nyllország néven szerepel Dugonicsnál. A főalakok mellett a mellékszereplők olyan nevet kapnak, mint Széplaki, a lápok országának fejedelme, Nagyhabi, Etele hajó-kormányosa, Hengeri, a viszontagságokat Etele és Etelka fejére idéző Jágó-figura. A magyarítások és a szomorkás történet "hatása nagy és állandó vala (...). A régi kor tág teret nyitott a nemzet és a költő képzelő tehetőségének egyaránt."⁵

Színjátszásunk korai szakaszában - 1834-ben - feltűnik egy mű, amelynek címében és szövegében német közvetítéssel ugyan, de ismereteim szerint először jelenik meg magyar színpadon Finnország neve *Finnland* formában. Ez a darab a "János, Finnland Hercege" vagy "Finnlandi János herceg".⁶

A feledésbe merült darab nyomára engem a véletlen vezetett, hiszen a szakirodalmi utalások mutatják, hogy a darabot ismerték, és különböző okok miatt számon is tartották.

Móra Ferencnél találtam egy utalást⁷ arra, hogy a Bach-korszak színidirektorának, Havi Mihálynak a "társulata játszott először (...) a deszkából való amfiteátrumban, amelyiknek nem volt teteje s az örökkévaló csillagok szabadon ragyoghattak le a színpadi veszendő csillagokra. Jó volt az úgy nagyon, mert például az eső rendezése a *János, Finnlandia hercege*-ben nem okozott semmi gondot a rendezőnek. A Finnlandi herceget csak akkor tűzték műsorra, mikor esőt lehetett várni."⁸ Az esőre való utalás inkább csak anekdotikus betét, mert az ötfelvonásos darab színhelyei: *elő szoba, királyi csarnok, tömlöcz, Tanács ház, Terem a királynál.*

A darab szerzője Weissenthurn Johanna német színésznő. Nevét a különböző források más-más alakban tüntetik fel. Mint szerző, és különösen mint történelmi darabok írója az udvari színésznő nagyon ambiciózus lehetett, mert eredeti műveivel, átdolgozásaival, ill. ezeknek magyar fordításával színháztörténetünkben többször is találkozunk. Bayer a jobb szerzők között tartja számon,⁹ s nagyon szűkszavúan ugyan, de közöl róla információkat a forrásaim jegyzékében feltüntetett német nőírók lexikona. Fordított tőle pl. Vitkovics Mihály, Katona József, s a kutatás mai állása szerint biztosra vehetjük, hogy Kossuth Lajos is.

A szerzőnő személyével és a darab eredetiségének kérdésével nem foglalkozom, de meg kell állapítanom, hogy hiteles történelmi eseményt állított műve középpontjába (ellentétben Dugonics eljárásával a *Karjel*-ben). Vasa (Waza) Gusztáv fiai, az éppen uralkodó Erik és a börtönben sínylődő János herceg (Finnland Hercege) hatalmi és testvérviszálya az "érzékeny játék" követelményeinek megfelelően nagy meg- és kibéküléssel végződik. A hatalmi vetélkedést, a testvéri féltékenykedést felülmúlja a szeretet, a minden ellentétet elsimító asszonyi hűség. A darab szerint Gusztáv kedvenc fia János volt, akit ki is szemelt utódjául, mégis Erik ül "Swetzia" trónján. Eriknek nem sikerült feleségül nyerni Angliai Erzsébetet, s a kudarcot a követségbe küldött János herceg fondorlatainak véli. Erik felesége egyszerű származású, míg János a "büszke lengyel nőt", Jagelló Katalint vette feleségül, akit viszont Iván cár is feleségül óhajtott.

Erik király Jöran kancellár gonosz tanácsára börtönbe veti Jánost, aki a darab szerint már négy éve szenved rabságban. Katalin osztozik férje sorsában, vele megy a börtönbe, s akkor sem hajlandó férjét elhagyni, amikor egy lengyel főúr Iván cár régi követelését tolmácsolja a svéd udvarnál, hogy továbbra is Katalin kezére pályázik.

A hatalmi viszályt csak élezi, hogy János és Katalin születendő gyermeke mind a svéd, mind a lengyel trón várományosa lehet. A gyermek a börtönbe meg is születik, de létezése titokban marad a király és a kancellár előtt. A szigorúan őrzött börtönből János egy levelet próbál híveihez kijuttatni, a levél azonban a kancellár kezébe kerül. Jöran (=Göran) személyes bosszúvágya, a finnlandiak János érdekében szőtt összeesküvésének leleplezése János fejére a halálos ítélet veszélyét hozza. A király minden sérelmét feledve mégis megbocsát Jánosnak, szabadon engedi, s visszahelyezi jogaiba. Az "érzékeny játék" ezzel ér véget, mert a történelem további eseményei a darab kereteiben már nem kaphattak helyet.

A történelem szerint János - kiszabadulva és trónra kerülve - Eriket veti rabságba, aki kilenc évvel később máig sem tisztázott, titokzatos körülmények között meghal a börtönben.

A darab tehát nem fiktív történetet dolgoz fel. Dolmányos István Finnország történetében szinte minden darabbeli esemény valószínűsített megtaláljuk.¹⁰ János herceg alakja köré, aki udvartartását Turkuban rendezte be, a finn történetírásban és a történelmi köztudatban egy önálló(bb) Finnország képe kezdett kikristályosodni. Weissenthurn művének szövegéből tudok olyan részeket idézni, amelyek a finn nemzeti érzéseket és a Jánoshoz fűződő elfogult érzelmeket igazolják. Az összeesküvők "Finnek ők s férfiak, kik inkább meghallnak (!), mintsem megszegjék esküdt hűségöket." "Mi Finnlandiak vagyunk, ezer Rém lesi mozdulatunkat." Az egyik összeesküvő, Botwid a hazaszeretetét így fogalmazza meg: "Én Finnlandi vagyok s anyaföldemet soha meg nem tagadom."¹¹

A szöveg alapján igazolhatjuk, de legalábbis feltételezhetjük a herceg irányába kialakult, elfogult nemzeti érzéseket. Ezt azonban Dolmányos István a fentebb idézett helyen romantikus túlzásnak tartja.

A János érdekében összeesküvő főurak magukat finnlandiaknak vagy finneknek tartják, de rendre svéd nevet viselnek, mint "Gróf Richers, a kancellár unokaöccse", s a szereplő személyek felsorolásában az összeesküvők: Botwid, Theit, Struen "fő svédek". Richers szolgája, Hasko az egyetlen finn nevű mellékalak.¹²

A János herceg (Juhana herttua) alakja köré szőtt finn történelmi köztudat alapján Weissenthurn Johanna darabját úgy tekintem, mint a rokon nép történetének első jelentkezését magyar színpadon, s Hasko szolgálata ebben az esetben az első finn, akit a magyar

nézők láthattak.

Ezek a tények már önmagukban is érdekesek, de a továbbiakban a darab fordítójának személyével szeretnék foglalkozni.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár (DEK) kéziratárában az A 4001 szám alatt megvan a darabnak egy példánya, amelyet Korompay Gáborné segítségével sikerült megtalálnom. A kézirat, mint azt a I.367/1914 leltári szám és Debrecen szabad királyi város múzeumának elmosódott pecsétje mutatja, debreceni tulajdon volt, s így került ma már nehezen tisztázható körülmények folytán a DEK kéziratárába. Ezt a kéziratot a továbbiakban a debreceni példány néven fogom említeni, s a kiemelt idézetek is mind ebből származnak. Az első oldalon azt olvassuk, hogy "fordította Udvardi Kossuth Lajos 1827 január". Korompay Gáborné szíves közléséből azt is megtudtam, hogy az OSZK színházi kéziratárában még további két példány van F.33 és F.33/1 szám alatt. Az utóbbi Telepy György tulajdonából került a Nemzeti Színház könyvtárába. Bayer alapján tudjuk, hogy Weissen-thurn-darabot Telepy is fordított.¹³ Az eddig felsoroltak mellett – bár az is lehet, hogy valamelyikkel azonosról van szó – Barta István említi az OSZK, Kézirattár, Oct.Hung. 606. számú kéziratát, amely szerinte Kossuth kezétől származik 1827 elejéről.¹⁴

A Kossuth-kutatás, mint azt Csabai Tibor, Kosáry Domokos és Barta István művei mutatják, foglalkozott Kossuth irodalmi kísérleteivel, a színjátszás iránti érdeklődésével. Ezeknek a kutatásoknak a fényében bizonyítottnak látszik, hogy Kossuth "zempléni éveiben", a pesti jurátuskodás és az országgyűlési szereplése közötti időben lépéseket tesz az irodalom és a színpad irányába, s a *János, Finnland hercege*t valóban Kossuth fordításának kell tartanunk. Csabai Tibor még csak Kossuth "állítólagos színpadi munkásságáról" szól, s megemlíti egy *András és Béla vagy Korona és Kard* c. eredeti Kossuth-darabot is.¹⁵

Kossuth 1888-ban mind a szerzőség, mind a színpadra alkalmazás "gyanúja" ellen tiltakozott, de a Váli Bélának adott válasza a következőket is tartalmazza: "Emlékszem, hogy ifjú koromban szokásom volt, nyelvyakorlat végett, idegen nyelven írott munkákból egyet-mást amúgy töredékesen magyarra fordítgatni, s lehet, hogy e nyelvyakorlatok közben német, francia, angol színművek is kerültek kezem alá, de a felől bizonyos vagyok, hogy azoknak magyar játékszínre alkalmazásával soha nem bíbelődtem." Csabai szerint "Kossuthról tehát, aki pedig mindig megkülönböztetett érdeklődéssel fordult a játékszín és a dráma, de különösen a magyar dráma ügye felé, mint drámaíróról – bármennyire csábító és hatásos is a feltevés – nem beszélhetünk; meg kell elégednünk azzal a szerenyebb, bár egyáltalán nem lebecsülendő szereppel, melyet Kossuth nemzeti játékszínünk hosszú vajúdsági időszakában a drámafordítás terén játszott".¹⁶

Kosáry Domokos szerint "ha valóban a fiatal Kossuth kísérleteiről lenne szó, akkor is csak múlt epizód ez abból az időből, mielőtt az egyéniség még bizonytalan s nem találta meg igazi útját".¹⁷

A fiatal Kossuth életét és működését a legnagyobb részletességgel Barta István tárgyalja, aki szerint a zempléni évek visszavonultságban teltek el, "s nem véletlen, hogy ezekre az évekre esik (...) néhány irodalmi próbálkozása" mint kitörési kísérlet a megyei nemesség provinciális viszonyaiból. Szerintem Kossuth nehez, sőt néha zilált anyagi viszonyai a kereseti próbálkozást sem zárják ki teljesen, de Barta fontosabbnak tarja, hogy "valamit (...) vitt magával Kossuth Pestről: a szellemi kultúra iránti érdeklődést és a tollforgató pályára való hajlamot. (Pesten) kialakulóban van egy réteg, amelynek számára az irodalom nem csupán kedvtelés, hanem élethivatás, szenvedély - és igen szerény keretek között - megélhetési lehetőség is."¹⁸

Bartának alkalmá volt az OSZK 606. számú kéziratát mint Kossuth-kéziratot azonosítani, s így - "Kossuth öregkori vallomásával szemben is - bizonyítottnak tekinthető, hogy Kossuth foglalkozott színdarabok átültetésével, s hogy az általa fordított színdarabokat játszották is Magyarországon a múlt század harmincas és negyvenes éveiben".¹⁹

Ha nem kételkedünk Móra utalásának hitelességében, akkor a Bach-korszakban is előadták a *Finnlandi János herceget*, s a debreceni példány bizonyossága szerint a kiegyezést követő évben is.

Barta István nemcsak a kéziratot azonosította Kossuth kézírásával, hanem azt is megtudjuk tőle, hogy "a fordításnak a német eredetivel való egybevetése során bebizonyult az is, hogy Kossuth csaknem teljesen szó szerint fordította a színdarabot, csupán a nehezen fordítható germanizmusokat fordította szabadabban".²⁰ Az OSZK F.33. számú példányában viszont az áll, hogy "Szabadon magyarra tette Kossuth Lajos 1827".

A debreceni kézirat 22 x 27 cm nagyságú kék-fekete, kissé rongált márványmintás kötésben. A kötés külső oldalán nyolcszögű fehér címkén található a DEK A 4001 leltári száma és a cím: János Finnland hercege. Nező (!) játék 5 felvonásban. A cím alatt kék ceruzával: 18 szerep. Ez alatt grafitceruzával: ford. KossuthL., a keresztnév kezdőbetűje egybeírva a vezetéknevvel. A keresztnév kezdőbetűje E-nek is olvasható, s valóban a fordítást többek között Kossuth Endrének is tulajdonították. A címkén látható 326 és 364 leltári számok arra utalnak, hogy a kézirat, mielőtt a debreceni múzeum, majd a DEK tulajdonába került, különböző gyűjteményekben fordult meg.

A debreceni példány 1868-ban készülhetett, mint rendezői példány, mint azt az utolsó lapon látható ceruzás bejegyzés tanúsítja: leírta *Petőfi Zoltán* Debrecen 1868.

A 127 számozatlan oldalból álló kéziratba egy valószínűsíthetően debreceni előadás plakátja van beragasztva, nagysága 30 x 70 cm. A plakát a N.Váradai Színkör 1868. augusztus 24-i előadását hirdeti. Három momentum mutat arra, hogy debreceni előadásról van szó: 1) a másolat a bejegyzés szerint Debrecenben készült; 2) a plakát szövege szerint "hétfőn, augusztus 24-én 1868. A debreceni színházi bizottmány pártfogása alatt működő szintársulat által adatik"; 3) a nagyváradi színkör rendszeresen játszott nyaranként Debrecenben. A negyedik bizonyíték az lehet, hogy a szereplő személyek közül többen az adott időben debreceni színészek voltak. A plakát legfelső sorában hirdeti, hogy a darab "Kossuth Lajos fordítása". A következő sorban: "Történeti dráma először." Mivel tudjuk, hogy a darabnak már volt korábbi bemutatása, itt az *először* azt jelentheti, hogy a nagyváradiak 1868-as nyári debreceni fellépésük során ezt a darabot tüzték elsőként műsorukra.

A debreceni példány kötésének gerincén a beragasztott plakáttal azonos plakátkivágáson lehet(ett) a János Finnland hercege címet olvasni. A gerinc és a plakátkivágás meglehetősen rossz állapotban van.

Hogy az általam hozzáférhető és megvizsgált debreceni példány valóban lehet a Petőfi Zoltán keze írása, nagyon is valószínű, mert Petőfi Zoltán 1867-ben Debrecenbe jött színésznek,²¹ s ez nemhogy nem zárja ki, de nagyon is valószínűvé teszi, hogy 1868 folyamán a 30 forintos színészi fizetés kiegészítésére darabo(ka)t is másolt. Kézírása tetszetős, egyenletes, könnyen olvasható. A leíró kéz tévedéséből származó hibát, elírást, ill. javítást alig találunk Petőfi Zoltán gondos munkájában.

Kossuth - mint már fentebb utaltam rá - mintegy nyelvgyakorlatnak tekintette azokat a színműfordításokat, amelyekre öregkorában már nem is igen emlékezett. Bizonyára tanulságos lenne az ismert példányokat szöveghűség szempontjából egymással összevetni, hogy lássuk, milyen szövegezés- és fordításbeli különbségeket mutatnak. Erre azért is szükség lenne, mert a debreceni példány (esetleg már többszöri másolás és javítgatás eredményeként) egyáltalán nem mutat kezdő és nem kellően gyakorlott fordítóra valló gyengeségeket és bizonytalanságokat. A fordító - szerintem Kossuth Lajos - árnyalt, a korabeli színpadi követelményeknek megfelelő, jól mondható szöveget adott a magyar színészek számára.

A debreceni példány rendezői-dramaturgiai húzásai (ezek két különböző kéztől származhatnak) az eredeti mű felesleges ismétléseinek kiküszöbölését, a szöveg tömörítését szolgálják. Érdekes mozzanat, hogy a húzásokat végző egyik kéz a *tömlöcz* szót majdnem teljes következetességgel *börtönre* változtatta. A legalább két kéztől származó húzások arra is utalnak, hogy a darabnak több előadása is lehetett.²²

A legkorábbi, harmincas évekbeli előadásokat leszámítva, amikor Kossuth neve még nem volt annyira ismert, a fordító Kossuth Lajos neve a későbbiekben, különösen a Bach-korszakban, de még a kiegyezés után is tüntetésszámba menő vonzóerőt gyakorolhatott a színházba járó közönségre. De vonzóerő lehetett a nyilvánvaló történelmi párhuzamok miatt maga a téma is: egy ország egy nagy birodalom részeként. Finnlandi János herceg pl. így kiált fel: "Oh haza - szegény, szegény haza, mint sajnállak, mint siratlak én." Az előadások alatt a közönség soraiban biztosan sokan gondoltak saját "szegény" hazájukra.

Felmerülhet a kérdés, de nem tudom, megnyugtató választ kapunk-e rá valamikor, hogy Kossuthnak, aki egy(-két) fordítással szolgálta a magyar színjátszás ügyét, mennyire volt tudatos a darab kiválasztása, vagy csak a véletlen műve, hogy éppen rokon népünk történetét érintő s romantikus hazafiságot sugalló művel foglalkozott. Találunk ugyan nagyon határozott választ is erre a kérdésre, de ebbe erősen belejátszik a "nagy" Kossuthról később kialakult kép. Domokos Péter Csekey Istvánt idézi,²³ aki szerint "A darab irodalmi szempontból teljesen értéktelen volt,²⁴ ámde Kossuth már ekkor szabadsághőst keresett János hercegben". Végh Istvánné, akire Csekey is hivatkozik még határozottabban a szabadsághős-keresésben talál feleletet Kossuth választására. Mint írja, "Kossuth nem csinált nagy reklámot ezen dráma előadásának, pedig ha tudták volna, hogy ő színdarabot fordított, mindenki megnézte volna, már csak azért is, hogy lássák, hogy ez a kiváló politikus és publicista mit tart érdemesnek a lefordításra. Mi meg tudjuk magyarázni, ha tudjuk, hogy János finnlandi herceg a finn szabadságért harcolt s ő a finneknek majdnem olyan szabadsághősük, mint Kossuth Lajos nekünk."²⁵ A tudatosságnak ilyen nagyfokú feltételezése ma - különösen ha a Kosáry Domokos által vázolt fiatal és igazi pályáját kereső Kossuthra gondolunk, erős túlzásnak tűnik.

Még ha a szabadság gondolat ihlető és irányító hatását el is fogadjuk, és lehántjuk róla a későbbi Kossuth-kultusz túlzásait, továbbra is kérdéses marad, hogy jutott Kossuth kezébe a mű, kapott-e irányítást, tanácsot a színpadi irodalmat nála jobban ismerőktől, s van-e a választásában szerepe a rokon nép iránti érdeklődésnek.

A DEK szívésségéből itt most alkalmam van a kézirat néhány oldalát fénymásolatban bemutatni. Segítségükkel izelítőt kapunk a fordítás nyelvéből és a darab hangulatából.

Ha az a feltételezésem igaznak bizonyul, hogy a *János Finnland hercege* az első "finn" téma színjátszásunkban, s Hasko, a szolga az első finn alak a magyar színpadon, akkor örömmre szolgál, hogy ezt a gondolatsort Andrássyné Kövesi Magda tiszteletére írhattam meg, akitől első finn ismereteimet szereztem.

KOSSUTH LAJOS fordítása.

Történeti dráma először.

N. VÁRAGYI SZINKÖR.

VI. bérllet

Hétfőn, augusztus 24-én 1868.

7. szám.

A debreczeni színházi bizottmány pártfogása alatt működő zintársulat által

adatik:

JÁNOS FINNLAND HERCZEGE.

Történeti dráma 5 fely. Irta Weissenhurni Tarnuel Johanna, fordította **Kossuth Lajos**, 1827-ben

(Hozzá: Révész)

SZEMÉLYZET:

Erik, svéd király	Roual'	Egy kamarás	Nagy.
Mária, hitves	Szakál Rácsa.	Hasko, Richers szolgálatában	Agodás Ferencz.
János, a király mostoha testvére önkéntes hg	Egyed.	Sien, hajdan János szolgálatában	Isztó.
Katalin, hitves. született lengyel fejedelem asszonya	Balkán Ilka.	Egy udvari apród	Szabó Ida.
Zeigmond, fiuk, 4 éves	Boránd Gyula.	(Groszkel, botosár)	Vér.
Józan, az ország kancellárja	Zöldy.	1-ik nemes ifju	Szilfey Hermin.
Graf Richers, ennek unokatestvére	Hegedűs L.	2-dik	Vilgy Beria.
Braska, litván tanácsos	Döcs.	Udvari hölgyek	Dró Lón.
Bolvid	Horán.	Or	Hegedűs Lajosné.
Theit } 65 aradok	Bartha.	Tanácsosok, látanak	Dobai Lád.
Sirven	Marosi.	Tudó: Stockholmában 36 1566.	Havál.
Wolowky, lengyel követ	Foltfaji.		
Vastó kapitány	Boránd.		

Bemélti árak: Páholy 3 frt. — Támlás zártzék 80 kr. — Zártzék 60 kr. — Erköly zártzék 50 kr. —
Földszint 40 kr. — Karzati zártzék 30 kr. — Karzat 20 kr. — Garnisonjegy örmestertől lefelé 20 r.

Kezdeté 7 órakor, vége 10 előtt.

Holnap, kedden augusztus 25-én **Gerecsné** jutalmára bérlletszámotban adatik:

Tiz leány és egy férj sem.

KUNOK című opera 2-dik felvonása és táncz.

Debrecen, 1868. Házgal Ottó könyvnyomdája.

Bgn.

A debreceni példányba beragasztott színlap. Eredeti mérete 30 x 70 cm. A fotómásolatokat a DEK laboratóriumában Oláh Andorné készítette.

János Finnland hercege

Nézőjésire 5 felvonásban

írta

Weissenthurni Kramel Johanna
szül. Grünberg ls. R. udvari xi.
nésnő; fordította

Udvardi Rosvuth Lajos

I. 367
I. 1914.

81

1827 Janus

Az író és fordító feltüntető belső címlap a debreceni városi múzeum leltári számával és elmosódott pecsétjével.

KOSSUTH LAJOS fordítása.

Történeti dráma előszó.

latott - nevezd meg gyilkosát - hajánál fog.
va hurokolom a fegyvert Svédiaán keresztül,
+ most látszik fullasztom - nevezd meg /hardot ránt./
Richers /: hídgyan / Missérelt magad.
Theit Nem - igazad van Dolwid. 'itt is áll. 'llé'
nek bosszúálló anyyala /hardot ránt./
Richers /: királin röjölé /: / 'En bosszúlok meg öb-
ha bár a bűn véreimet fertőztelek, de sejtélve
nem ismerem a gonosztévőt, se sejtélve
mondja egy benső szótát itt, rözelebb állól
gyilkosához, mint te. De nem árná el a
köz bosszú, hogy megünl javára kötött szövel
ségeket, de mi Finnlandiak vagyunk, e-
zer Rém lesi mozdulatainkat. - vissza hát a
Hardot hüvelyébe, nyugodjat a köx, a fői itt
a munka. Azon iratör, melyeket Hans 'llé
melt kellett volna a Francia s Dan udvarok-
hoz szolgálatni, a király kézeinél vannak,
nem bizonyítanak ugyan semmit sem elle-
mint, de újabb inger ez a gyamira. Azért
is ébren legyetek 'llé halálát egy kedvesleg
vegyétek, mint egy ismerősnek, nem pedig leg.
kedvesebb barátunk halálát. Távol legyen a
lármás vendég ségétől minden sötét helyin-
két, távol a szövel ritró legyelem iszerevére
a tén interétt filhérieny pillantás, hajlékonyak, de

A kézirat 10. oldala kék és grafit húzásokkal: "Mi Finnlandiak va-
gyunk, ezer Rém lesi mozdulatainkat".

Botwid Én Finnlandi vagyok, sanya földemet
soha meg nem tagadom.

Theit } Sem én - sem mi !
Kruen }

Löran / feltétlenül nemi élet / Honrög kel fogva van,
Parlománya kutyára: vállolt - gondolatok
tör inni a király egy öcséjeért, s egy savaat
fordítás segítéssel a jätérből. Hogy vélem a
sem szörnyeteg maradványait, a mely még hal,
dolgozva is Svécia belibe gár ragadni Rómával -
magam előtt látom / történet / Különös - a feltélem
süht tölcönöz, az ártatlanságtól, jász arva,
hat láték most elhalaványodni - a kor gőz elre,
pült - jözanon - egyszeren jözanon állék ill
még szabadok vagyok - a mai új sikel - laos,
nájaték art bátor igazolás / kirtelen st /

Ötletet Holikar Löran nélkül

Időmúlás miatt szünt.

Botwid Mi volt ez?

Theit Elárultattunk?

Kruen Ugy vélem, csögt gyasnakosok -
Bichers No vén róka, özpéndhetök győzedelmek -
er jól sikerült - savaarni aharlál bennünk -
ime egy arva ronis sem tartá meg régi alak,
jät - / szünet / Nos? mi bevöl levdik?

A kézirat 17. oldala mindkét kéz húzásaival: "Botwid Én Finnlandi vagyok, s anya földemet soha meg nem tagadom."

ismerem, hogy igazad van ^{nagyságra és} nyugalom.
Lomra csak az egyetértés útja vezet,
rel, keres fogva veledet követendém
~~ad:~~ tanácsot

Katalin Jankson meg így az új: Uram
Nirály!

A függvény bevis a jätelnek.

Véje

Leirta Petőfi Zoltán
Debrecen 1868.

A kézirat utolsó, 127.lapja: "leirta Petőfi Zoltán Debrecen 1868."
(grafitceruzás bejegyzéssel)

Jegyzetek

- 1 Bayer József: A nemzeti játékszín története. I, 82.
- 2 Uő. II, 374: Etelka Karjelben - magyar színre készítette Dugonics A. Első előadása 1794. augusztus 15. Perényi szerint 1793. VIII/15. i.m. 57.
- 3 Uő. I, 241: "Az 1792-iki műsoron Dugonicsnak egy darabja volt: Erdődy átdolgozásában az Arany perezek. Etelka vagy a Megszomorított ártatlanságot 1793. szept. 11-én adták legelőször."
- 4 Perényi József: Dugonics színművei, 29.
- 5 Uo. 39. és Prónay i.m. 7.
- 6 Bayer, i.m. II, 426: Finnlandi János (János Finland hercege) a budai műsoron 1834. augusztus 16-án szerepelt először. Előadásaira l. még a 22) jegyzetet. A mű címe és írójának neve a különböző forrásokban más-más alakban szerepel. Írójára l. Lexikon deutscher Frauen der Feder. Herausgegeben von Sophie Pataky. Pforzheim 1987: Weissenthurn, Johanna (1773-1847). L. még Bayer i.m. névmutatója alapján.
- 7 Móra Ferenc: Egy cár, akit várnak. Genius. Év nélkül (novellák). Az említett novella: Havi a halacskával 178-84.
- 8 Móra, i.m. 178. Viszont a Magyar Életrajzi Lexikon és Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái nem szól Havi Mihály szegedi színidirektori működéséről.
- 9 Bayer, i.m. II, 76: "Elég végigtekintenünk a budai színház első évi műsorán, hogy (eltekintve attól az egy pár eredeti darabtól) elszörnyedjünk tőle. Mintha mást nem is ismerne a színlíva, mint Kotzebuet, Cunut, Töpfert, Zieglert, Birch-Pfeiffert. Ezt az unalmas egymásutánt pedig Raimund, Weissenthurm Johanna, Börnstein, Bauerle, Holbein stb. élénkítik meg."
- 10 Dolmányos, i.m. 78-88.
- 11 Az idézetek a DEK kéziratár A 4001 számú példányának 8., 10. és 17. (számozatlan) oldalain találhatóak.
- 12 A Hasko névre l. Suomalainen nimikirja. A Suurhasko címszó alatt többek között: "Viljo Nissilä on arvellut (1976) nimeä ortodoksiseksi ristimänimeksi: karjalassa Hasko, Hosko (...)"
- 13 Bayer, i.m. II, 428: Göldingi vár. Fordította Telepy György.

14 Barta, i.m. 14. oldalán a 9. sz. jegyzet még azt is megemlíti, hogy Kossuthnak "Egy másik színdarabfordítása - Hafner: Egy államférfi, vagy az igazságos miniszter - kéziratban az aradi városi múzeum gyűjteményében van." Erre Csabai is utal. Vö.i.m.17.

15 Csabai, i.m. 17-8: "Valószínűnek látszik, hogy (...) az András és Béla, meg a János, Finnland hercege tulajdonképpen egy mű, ugyanannak a témának csak némileg módosult változatai, mert a Honművész úgy tudja, hogy a Jánost Debrecenben *András és Béla* címen adták."

16 Csabai, i.m. 17.

17 Kosáry, i.m. 64-5. oldalon a zempléni évek történetét tárgyalva.

18 Barta, i.m. 13.

19 Barta, i.m. 14.

20 Barta, i.m. 14-5.

21 Szinnyei, i.m.: Petőfi Zoltán.

22 Domokos, i.m. 86. Az itt talált adatokat helyesbíti A. Molnár i.m. 148.

23 Domokos, i.m. 86.

24 A darab irodalmilag teljesen értéktelen voltát hangoztató kritikát erősen túlzónak érzem.

25 Végh Istvánné, i.m. 204.

Irodalom

Barta István: A fiatal Kossuth. Akadémiai Kiadó, Bp. 1966

Bayer József: A nemzeti játékszín története. I-II. kötet Bp. 1887

Csabai Tibor: Kossuth Lajos és az irodalom. Gondolat, Bp. 1961

Csekey István: Ész-t-magyar történelmi és kultúrkapcsolatok. In: Északi írások. Bp. 1928

Dolmányos István: Finnország története. Gondolat, Bp. 1972

Domokos Péter: A finn irodalom fogadtatása Magyarországon. Modern Filológiai Füzetek 15. Akadémiai Kiadó, Bp. 1972

Dugonics András: Etelka Karjelben. Szomorkás történet négy szakaszban. Kiadta és bevezetéssel ellátta dr. Prónay Antal. In: Bán Aladár (szerk.): Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához. 10. füzet. Pozsony-Bp. 1904

- Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. Antiqua Nyomdai és Irodalmi Rt. 1946
- Lexikon deutscher Frauen der Feder. Herausgegeben von Sophie Pataky. II. Band. Pforzheim, 1987
- Magyar életrajzi lexikon. Szerk.: Kenyeres Ágnes. Akadémiai Kiadó, Bp. 1967
- A. Molnár Ferenc: Hozzászólás Domokos Péter "A finn irodalom fogadtatása Magyarországon" című könyvéhez. Könyv és könyvtár 1975. 141-153.
- Perényi József: Dugonics András színművei. A Sátoraljaújhelyi Róm. Kath. Főgymnasium Értesítője 1902-1903
- Prónay Antal I. Dugonics alatt
- Suomalainen nimikirja. Otava 1984
- Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. Bp. 1896
- Varpio, Yrjö - Szopori Nagy Lajos: Ismerkedő ismerősök. A magyar irodalom fogadtatása Finnországban - a finn irodalom fogadtatása Magyarországon 1920-1986. OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Bp. 1990
- Végh Istvánné (Erzsébet Végh): A finn-magyar nyelvrokonság nyomai a magyar irodalomban. Fenno-Ugria 1925. 201-9.
- Weissenthurn, Johanna: János Finnland hercege. Kézirat. DEK A 4001

Ein "finnischer" Beitrag zur zweihundert jährigen Geschichte der ungarischen Theaterkunst

Nach den Angaben der Kossuth-Forschungen übersetzte Lajos Kossuth 1827 das Theaterstück der deutschen Schauspielerin/Schriftstellerin Johanna Weissenthurn "Johann, Herzog von Finnland" ins Ungarische.

Das Exemplar, das sich in der Manuscriptensammlung der Universitätsbibliothek Debrecen befindet, ist eine handschriftliche Kopie von Zoltán Petőfi.

Ich nehme an, dieses Stück ist die Ersterscheinung der finnischen Geschichte auf ungarischer Bühne und eine der Nebenfiguren im Drama ist die erste finnische Bühnengestalt, die die ungarischen Zuschauer erstmals zu sehen bekamen.

Ágnes SZOBOSZLAY-KORNYA

Ismertetések - Rezensionen - Katsaukset - Рецензии

Décsy Gyula, *The Uralic Protolanguage*.
Eurolingua, Bloomington, Indiana 1990, 147 l.

Ünnepeltünk érdeklődése több finnugor nyelvre terjed ki: permi nyelvek, finn, vogul, tehát a nyugati, a középső és a keleti ágra egyaránt. Ezért talán megengedhető, hogy egy átfogó jellegű könyv ismertetésével tisztelegjek egy régi munkatársam, egy ismert magyar finnugor tudós jubiláris születésnapjára.

Décsy Gyula az Indiana állambeli bloomingtoni egyetem uráli nyelveinek tanára. Szlavistának indult Budapesten, 1956-tól évtizedekig az NSZK-ban (Göttinga, Hamburg) volt egyetemi tanár, majd átköltözött az Egyesült Államokba. Számos könyve jelent meg uralisztikai és általános nyelvészeti tárgykörökből. 1965-ben került ki a nyomdából *Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft* című könyve Wiesbadenban. Számos cikkben (UJb.) foglalkozott finnugor hangtani kérdésekkel. Az eddigi univerzálé-kutatások eredményeiről szóló összefoglalása 1988-ban jelent meg.

Itt ismertetendő könyve a szerző korábbi kutatásait is tartalmazza. Nagy helyet foglal el művében a számítógépes feldolgozás, a statisztikák, táblázatok, mutatók, "uráli-angol" és "angol-uráli" betűrendes szótár. Számításainak, újrafeldolgozásának alapja a Rédei Károly szerkesztésében megjelent *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*, az uralisztikának egyik legfontosabb szótára. Ennek elkészültek statisztikai feldolgozásai is a Dobó-Fancsaly kettős munkájaként. Az ő eredményeik is hozzájárultak az uráli alapnyelv kikövetkeztetéséhez.

A Bevezetés - többek között - felsorolja a 17 élő és 14 kihalt uráli nyelvet (merja, muroma, kojbal, karagasz, kamasz stb.), közli az élő nyelvek beszélőinek számát, a kihalt nyelvek kihalási idejét, és hogy melyik nyelvbe olvadtak bele (tatár, orosz, lett). Bemutatja az egyes nyelvek nemzetközi és saját nyelvi elnevezését. Felsorolja az uráli alapnyelvig visszanyomozható egyszótagos sza-

vak listáját (a 472 szó közül 17). Valamennyi névmás, tagadószó vagy egyéb "segédszó", mindegyik CV vagy V felépítésű. A kéttagú szavak mind magánhangzóra végződnek olyasféle módon, mint a japán, finn és olasz nyelvben. A szó - mivel megvolt a hangrend (magánhangzó-harmónia) - az első magánhangzó szerint a-ra illetve ä-re, ritkábban e-re végződött. A magánhangzók száma hat volt: a felső nyelvállású u és i, a középső nyelvállású o és e, az alsó nyelvállású a és ä. Décsy nem hisz sem a palatolabiális magánhangzók (ü,ö) uráli kori meglétében, sem pedig a hosszú és a redukált hangokéban.

A mássalhangzók száma szerinte 18. Nem használja a Setälä-féle finnugor írásmód mellékjeleit, sem a görög betűket, mert a számítógépes feldolgozást nehezítik, meg sok írógépen (főképpen az angolon) nincsenek meg. Így nála az eléggé nehézkes 2-3 betűből álló csoportok is alkothatnak egy-egy fonémát. Hasonlított ez az eljárás a magyar írásrendszerre is, mint a magyar helyesírásban a gy, ny, ty, sz, zs, dz, sőt dzs betű. Az idegen betűs és a mellékjeles fonémákat betűcsoportokkal jelöli. Az alapnyelvi mássalhangzó-állományt 19 fonémára becsüli (zárójelben közlöm a magyar hangértéket, ha eltér Décsytől):

Felpattanó zárhangok: p, t, tj (ty), k; szibilánsok: s (sz), sh (s), sj (selypítő sz); affrikáta: ch (cs); frikatívák: dh (angol zöngés th), dhj (palatizált dh), th (angol zöngétlen th), j; likvidák: l, lj (palatalizált l), r; v bilabiális (angol w).

A szerző gyakorisági statisztikákat közöl minden mássalhangzóról minden hangtani helyzetben (szókezdő, magánhangzóközi és zárt szótagban).

Kitér a hangváltozásokra az egyes uráli nyelvekben, a magyarban nem következetes m > v változásra, az U *nime > m. név, FU *leme > m. lé - leve szemben a szabályos U *sjilmä > m. szem megfelelőre.

Megemlíti a magyar és finn mély és magas hangrendű párokat, mint m. gombóc - gömböc, csúcs - csücs(ök), finn tuhma 'pajkos' - tyhmä 'ostoba', kuohua 'árad' - kiehua 'forr'.

Bőven foglalkozik a nem-első szótagbeli magánhangzókkal. Számuk a legtöbb finnugor nyelvben kevesebb, mint az első (hangsúlyos) szótagé. Minden nem-első szótag csak nyílt lehetett.

Az uráli fokváltkozás kérdésével is behatóan foglalkozik a szerző. Setälä nagy tekintélye miatt a finnugor (uráli) alapnyelvi meglétének föltevését világszerte elfogadták a szakma művelői. Lauri Kettunen bebizonyította, hogy még a finnségi alapnyelvben sem lehetett meg, hiszen a lív és a vepsze nyelvben nincs meg, a lapp fokváltkozás pedig más jellegű, mint a finnségi. Décsy ritmikus okokra vezeti vissza a finnségi fokváltkozást.

A mai kutatók többsége nem tesz föl az uráli alapnyelvben

hosszú magánhangzót. A ma élő uráli nyelvek közül a permi és a volgai finnugor nyelvekben, valamint a vepszében nincs külön hosszú és rövid magánhangzó-fonéma. Fontos megkülönböztető szerepe az uráli nyelvek közül csak a magyarban, a finnben és a vótban van, a többi uráli nyelvben ritkán van fonematikus értéke, mint az észten és a lappban. A szamojéd nyelvek is csak ritkán használják ki a hosszú-rövid magánhangzó-párokat fogalmi megkülönböztető célokra. Décsy részletesen kitér a finn és magyar hosszú magánhangzók szótagbeli elhelyezkedési lehetőségeire és arra, hogy bizonyos hosszú-rövid párok nemcsak időtartamban, hanem hangszínükben is különböznek a rövidektől. Szerintem ide lehet kapcsolni a vogult is. Décsy szerint a hosszú-rövid magánhangzó-korreláció az egyes nyelvekben külön-külön fejlődött ki. Erkki Itkonen, több más finn és magyar szakember - ha viszonylag csekély számban is, de - föltesz az alapnyelvben rövid és hosszú magánhangzó-fonémákat.

Alaktan. Az uráli alapnyelv korpusza túlnyomó részben szabad morfémákból áll. A 454 alapnyelvi rekonstrukció közül csak 18 a képzős. A következő képzőket találjuk: *-ka*, *-la*, *-ma*, *-ra*, *-sa*, *-kä*, *-lä*, *-rä*. Itt szól a szófajokról. Csoportosítja azokat a képzőket, amelyek közös eredetűek lehetnek az uráli nyelvekben. Tárgyalja a ragozási típusokat és a ragozás közös elemeit. Ez a fejezet különösen érdekes lehet ünnepeltünknek, hiszen fő műve a permi nyelvek ősi képzőivel foglalkozik.

Az uráli nyelvek ragozó típusúak, így majdnem mindegyikben van igeragozás, névszóragozás és birtokos ragozás is. Az alapnyelvre viszonylag kevés konkrét, irányjelző esetrag rekonstruálható, de némelyik nyelvben - elsősorban a magyarban - igen csak kibővült és három szintűvé fejlődött az esetrendszer. Elég gazdag a többi uráli nyelv is, a legszűkebbre szorult az osztjában. A magyarnál kisebb számban, de találkozunk névutókból keletkezett esetragokkal az észten, sőt egyes vogul nyelvjárásokban is. E fejezetben foglalkozik a toldalékok sorrendjével, mint a magyar tő - birtokos személyrag - esetrag (*ház-am-ban*), de finn tő - esetrag - birtokos személyrag (*talo-ssa-ni*).

A mondatban a szórendet vizsgálja. Az uráli nyelvek többségére a semleges mondatokban inkább az S + O + P (alany + tárgy + állítmány) a jellemző, a kiemelő szórend S + P + O vagy O + P + S.

A jelentéstani fejezetben megállapítja, hogy bő szinonímarendszer lehetett, hiszen ugyanarra a fogalomra több uráli szó található, mint 'apa, nyíl, éget, nyál, fej (főnév)'.

Különösen gazdag a járásra vonatkozó szavak árnyaltsága. Az UEW-ből más-más hangalakú igék találhatók a következő jelentésárnyalatokra: 'lép, megy ~ halad, jár ~ indul, megy ~ vándorol, (élen) halad, halad, (előre)mozog, mozog, megy, mászik, átmegy, átkel, keresztez, szökik, fut'.

A mondattani fejezetben még arra is vállalkozik, hogy összeállít egy ötezer évvel ezelőtti szöveget. Természetesen csak olyan szavakat használhat, amelyek a mai uráli nyelvek alapján kikövetkeztethetők (83. l.). Így is elképzelhető, hogy egy szamojéd vagy obi-ugor család ilyesmit mondhatna el, ha egy ott járó utazó ma megkérdezné, hogy élnek, mit csinálnak.

Décsy kétségbe vonja, hogy a tárgyas és a tárgyatlan igék már az uráli korban elkülönültek volna.

A jelentéstani fejezet az eddigi kézikönyvek mintájára fogalomcsoportonként közli a kikövetkeztethető szókinccset.

Könyve végén közöl egy uráli-angol és egy angol-uráli "szótárt". A függelékben hang- és hangcsoport-statisztikát közöl különböző hangtani helyzetekben.

Hibajegyzék és kiegészítés, valamint bibliográfia zárja a kézikönyvet. Az utóbbiban megtalálhatók a legfontosabb összefoglaló és a szerző uráli nyelvészeti körbe tartozó írásai.

A könyv egy sikeres, könnyen áttekinthető, sok adatot tartalmazó munka. Mi általában a finnugor és ugor szókinccset is be szoktuk venni előadásainkba, de így talán egyszerűbb és áttekinthetőbb.

Minden finnugor oktató és kutató felhasználhatja előadásaihoz és kutatásaihoz. Bár nagyrészt ismert adatokat csoportosít, de a kézikönyv világos, tiszta felépítésű. Az alapnyelv sokoldalú bemutatása és a legutóbbi évtizedek eredményeinek beolvasztása és a korábbi anyaggal való összehangolása kitűnő, korszerű könyvet eredményez.

KÁLMÁN Béla

Csúcs Sándor, *Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen*
Akadémiai Kiadó. Bp., 1990. 306 l.

A votják nyelv kutatása ismét egy jelentős munkával gazdagodott. A mű két nagy részre osztható: bevezető, értékelő fejezetek (7-88), és a tatár eredetű votják szavak szótára (89-306). Kandidátusi értekezésnek készült az 1980-as évek elején, s a magyarországi nyomdai viszonyoknak "köszönhető", hogy csak most vehetjük kézbe. Jó lett volna ezért a bevezetést a kézirat elkészülésének

dátumával zárni a 9. lapon, s akkor az olvasót nem zavarhatná, hogy például Wichmann 1987-ben megjelent szótára a bibliográfiában még kéziratként szerepel. Mint kiadásra váró anyagot említi a kilencedik lapon, s a tizenötödiken is. Természetes, hogy nem utalhat V.I. Alatirev szótárára sem (Этимологический словарь удмуртского языка /А,Б/ Ижевск, 1988. 240 l.).

A tulajdonképpeni bevezetés után a szerző a hangjelöletről ír (10–11), majd vázolja a kérdés kutatásának történetét (11–21). A régebbi kutatók közül főleg Munkácsit és Wichmann-t emeli ki, az újabbak közül pedig I.V. Tarakanovot.

A bevezető rész utolsó fejezete (21–30) a votják-tatár kapcsolatok történetét mutatja be (vö. NyK. 81 /1979/:365–72).

A könyv első fejezete (31–55) a tatár hangok votják megfelelőiseivel foglalkozik. A mássalhangzók megfelelői szabályosabbak, a magánhangzóké kevésbé. A tatárban bekövetkezett régi magánhangzó-változások (*u > *o* ~ votj. *u* ~ (ú) > *u*, *ü*, *ú*; *i > *e* ~ votj. *i* stb.) azonban alkalmasak arra, hogy segítségükkel el lehessen különíteni az óvotják (kb. 1552-ig) tatár jövevényszavait a közép-, majd az újvotjákétól.

A második fejezetben (56–60) szófaji, alaktani kérdéseket vizsgál a szerző. A gyűjtött anyag 1389 jövevényszava közül 875 a főnév, 268 az ige, 144 a melléknév, 82 a határozószó, 7 az indulatszó, 6 a névmás, 4 a kötőszó és 3 a névutó. A főnevek általában alapformában kerültek át a votjákba, de vannak birtokos személyragos szavak is (*baba-m* 'nagyapa' + PxSg1). A megszólításként gyakran használt személyragos alakot érezte alapformának a votják beszélő. Nemcsak tőszavak, hanem képzett szavak is kerültek át a tatárból, ezek azonban nem (vagy nem mindig) értékelődtek át tőszóvá. Érdekesekek azok az esetek, amikor a tatár képzőt a megfelelő funkciójú votjakkal helyettesítik: tat. *kőj-sez* > votj. *kőj-täm* 'nem megfelelő'.

A harmadik fejezet (61–66) a jövevényszavak nyelvjárási megoszlását vizsgálja. A votják nyelvjárások felsorolása után a szerző megállapítja, hogy minden nyelvjáráscsoportban volt lehetőség a közvetlen átvételre, még az északiban is. Az újabb tatár jövevényszavak főleg a periférikus votják nyelvjárásokba kerülnek be, tehát azokon a területeken, ahol a votják lakosság tatárok között él, s gyakran már kétnyelvűvé is vált. Nem véletlen, hogy a nyelvjárási statisztika (65. l.) azt mutatja, hogy a legtöbb tatár jövevényszó a kazányi (645), az ufai (341) és a bavli (298) nyelvjárásban van, s hogy a kazányiban 140 olyan tatár jövevényszó található, amely nincs meg más nyelvjárásban. Érdekesek, hogy a tatárból fordított szövegek révén 42 olyan jövevényszó is bekerült a votják irodalmi (írott) nyelvbe, amelyik nem mutatható ki egyik votják nyelvjárásból sem.

A negyedik fejezetben (67-73) a tatár jövevényszavak jelentés szerinti csoportosítása kétségtelenül érdekes. A 17 csoport jó képet ad a tatár hatás sokszínűségéről. A szavak nagy része műveltség szó, kevés közöttük a katonáskodásra vonatkozó, meglepően sok viszont a rokonságnév. Igazi haszna akkor lett volna ennek a résznek, ha vállalva a terjedelem néhány lapnyi növelését a szerző megadta volna a német jelentés mellett a votják szót is. Így az érdeklődő olvasó kénytelen vagy a Munkácsi- vagy a Wichmann-szótár német szómutatóját elővenni, s megnézni, hogy például a Munkácsi-szótárban a 'Geld' négy előfordulási helyén (6., 62., 82., 343. lap) milyen szavak vannak, s ezeket visszakeresni a jelen munka szótári részében.

Az ötödik fejezet összefoglalás (74-81). A szerző megállapítja, hogy hangtani, szóföldrajzi és művelődéstörténeti kritériumok segítségével mintegy 400 olyan tatár jövevényszót sikerül kimutatni, amely az óvotjákba került. Utal az újabb jövevényszó-réteg kutatásának fehér foltjaira, a további feladatokra, amelyek sikeres megoldásához (például a votják - tatár kétnyelvűség vizsgálata) nagyon sok terepmunkára lesz még szükség, valamint a finnugristák és az altajisták olyan jó együttműködésére, amilyenre Rédei Károly és Róna-Tas András vagy Kálmán Béla és Berta Árpád mutattak példát.

Az összefoglalást a mássalhangzó- és a magánhangzó-megfelelések szemléletes, hasznos táblázata zárja. A 82. lapon a mai tatár és a votják nyelvjárásokat bemutató térképet látunk. Sajnos eléggé áttekinthetetlen (az sem érthető, miért számozta meg a kazányi tatár és miser nyelvjárásokat, ha nem tudjuk, melyik szám mit jelöl).

A könyvnek több mint kétharmadát a szótári rész tölti ki. A szócikkek felépítéséről a következőket írja a szerző: "Der Aufbau der Wortartikel: Stichwort, wotjakische Dialekt- und sprachgeschichtliche Angaben; tatarische Angaben, Etymologie des tatarischen Wortes; Erklärung (wenn nötig); Literatur zum Wort" (91). Az első ötven szócikk közül azonban csak 18 ilyen, a címszó 32 esetben többé vagy kevésbé elbújik. Egy későbbi, szélsőségesen "nehéz" példát idézve:

(Wichm. Mskr.) U, (Tar.: VUJ 3:183) Ku. BT baška '(postp.) krome' < tat, (Bál.) baška 'außer, ausgenommen, ohne' baš 'Kopf' + ka dat.

A szócikkek végén nem mindig idéz szakirodalmat. Ezek a megoldások kissé nehezítik a szótár használatát, különösen akkor, ha az - egyébként jól elkülönülő - szócikkek szét- vagy összerázódnak. Például az "-es ist Adjektivsuffix..." (125) nem külön szócikk-kezdet, s a "Die Assimilation..." (128) is az előző szócikkből kiszakadt mondat. Érthető tehát, hogy ilyeneket látva még az

egyértelműnek látszó esetek is megzavarhatnak, s egy pillanatra elbizonytalanodik az ember, hogy például a *busurman* szócikke véget ér-e az arab eredet jelzésével (úgy, mint például a *sandĭk* szónál is), vagy a következő *buš* csak véletlenül csúszott lejjebb, s az arab szót jelöli (úgy, mint például a *salam* szócikkében). A 96. lapon viszont a "(Munk.) lit. *aġajlâk...*" új szócikket kezd, bár nem választja el nagyobb sorköz az előzőtől. Az, hogy a címszó nem válik el élesen a szövegtől, különösen a lap első és utolsó szócikkének elhatárolásánál okozhat pillanatnyi botlást ("a szöveggel szócikk kezdődik-e, vagy még az előzőhöz tartozó szövegről van szó", "befejeződött-e a szócikk, vagy folytatódik-e még") például a 211., 214., 215., 238. stb. lapokon.

A vizsgált szavak száma nagy, bár teljességre törekedni aligha lehet, hiszen átvételek napjainkban is folyamatosan történhetnek. Ezért nincs értelme azt kérdezni, miért hiányoznak az olyan szavak, amiket szótártöredékében Alatirev tatár eredetűnek tart (a szótártöredék jóval a kézirat leadása után jelent meg, s egyébként sem biztos, hogy Alatirev etimológiai mindig elfogadhatóak), vagy hogy miért csak a *basıla-* származékot tárgyalja a *basıl* után, s (az Alatirevnél előforduló) *basılĭni*, *basıldirĭni* származékokat nem (a fentebbi magyarázat ide is vonatkozik, s ez utóbbi szavak egyébként nincsenek meg az 1983-ban kiadott nagy Udmurt-ország szótárban sem).

A szavak elemzése jó, a különböző nyelvjárási alakokat bátran eredezteti más-más nyelvből. Például az *akša*, *ukšo* 'pénz' szóalakok közül első szótagi magánhangzó-megfelelése miatt csak az elsőt tekinti tatár jövevényszónak, a másodikat pedig csuvasnak. Hasonló kettős magyarázatok vannak például a *sandĭk*, *sörgös*, *šākār* stb. szavaknál. Határozottan utasít el helytelennek tartott magyarázatokat (*tegiz*, *tuj* stb.), vagy helyesbíti, pontosítja korábbi megállapításait (*saraj*, *kĭrašin* stb.).

Csúcs Sándor munkája alapvető fontosságú a Volga-Káma vidék nyelvei közötti areális kapcsolatok vizsgálatához (vö. Bereczki ilyen jellegű tanulmányait). Jól illeszkedik a finnugor nyelvek tatár jövevényszavait feldolgozó szótárak (Räsänen, Kannisto) vagy más, tatár jövevényszavakal foglalkozó tanulmányok sorába (Gorgyev, Iszanbajev, Ravila stb.).

KISS Antal

A múlt évben három újabb taggal egészült ki a Tankönyvkiadó finnugor nyelveket bemutató sorozata: Bereczki Gábor cseremiszi és Csúcs Sándor votják nyelvkönyvével, s megjelent a Keresztes László által összeállított mordvin szöveggyűjtemény is.

A kötet szerkesztésében hosszú évek gyakorlati tapasztalata testesül meg. Jómagam 1975 óta vagyok Keresztes László tanítványa, illetve munkatársa s így figyelemmel kísérhettem a tanítható szövegek kiválasztásának, a transzkripció egyszerűsítésének, az alapvető nyelvtani rendszer meghatározásának folyamatát. A szemelvények közül kirostálódtak például a hosszabb népmesék, melyek feldolgozása néhány tanórát igényelt, a lexikális és szerkezeti ismétlődések miatt azonban mégsem adtak arányosan többet, szemben a rövid, változatosabb tematikájú és más-más nyelvjáráshoz tartozó szövegekkel. A tankönyv előzményének tekinthetjük az 1985-ben Debrecenben sokszorosított Mordvin szövegek című füzetet, mely fonológiai rendszert, alaktani paradigmákat, szövegeket és szójegyzéket tartalmazott.

A sorozatjellegből adódóan az egyes fejezetek, témakörök eleve adottak, még sorrendjük is kötött.

A Bevezetés a mordvin nyelvészet forrásait s a nyelv kutatásának történetét foglalja össze egyetemi törzsanyaghoz illő tömörséggel. Hálásan fogadhatjuk a praktikus ötletet, hogy a cirill betűs neveket közli a hagyományos betűhív és a kiejtés szerinti átírásban is (pl. *Szemjonov: Semenov*). A módszer persze akkor lenne optimális, ha az eredeti írásmód is szerepelhetne, de ne legyünk telhetetlenek!

A mordvin nyelv című rész a nyelv kialakulását, nyelvjárási tagozódását és az irodalmi változatok megteremtésének rövid történetét taglalja (13-22 old.). A nyelvtörténeti korszakok közül megemlíti az ősi-, illetve ómordvin kort, de sajnos kimaradt, hogy mikorra is tehetőek ezek a nyelvállapotok (14. old.).

A szerző a magyarországi mordvinisták körében támogatott nézet mellett száll síkra, hogy nem beszélhetünk külön erza és moksa nyelvről, hanem csak főbb nyelvjárásokról, s a két irodalmi nyelv egységesítése csupáncsak elhatározás és jóindulat kérdése. A történelmi és társadalmi realitások, s nem utolsósorban maguk a nyelvi törvényszerűségek azonban megcáfolják ezt az innen nézve oly egyszerű képletet. Az erza és a moksa ág szétválása talán már az első évezred közepén (vö. A. П. Феокистов, *Мордовские языки и их диалекты. In: Вопросы этнической истории мордовского народа. М. 1960, 71-72*) megtörtént s azóta jelentős etnikai különbségeket

eredményezett. A nyelvtörténet hasonlóképpen folyamatos divergens változásokat regisztrál. (Ez a kettősség leginkább a szerbek és horvátok példájával illusztrálható. Lingvisztikailag nyelvük, a szerb-horvát egységes, a történelmi, vallási és a nyomukban járó egyéb jellegű különbségek mégis gyakorlatilag két irodalmi változatot eredményeztek.) Ha a szubjektív oldalát tekintjük a mordvin egységesítő törekvéseknek, be kell látnunk, hogy most, mikor minden nép nemzeti létének megőrzéséért küzd, nem várható el például az sem, hogy saját elnevezésüket – az erzákat és moksákat – feladva egy ún. külső néven a "nagyobb létszámú népcsoport = nagyobb politikai befolyás" délibábjáért szálljanak síkra. A demokratikus társadalmi küzdelmek nem a mennyiségi szemléleten és a mindenáron való egységesítésen alapulnak. Ma még távoli céljuk egy svájci mintára szerveződő, a jelenleginél önállóbb Mordóvia létrehozása, ahol nemcsak az erzákat és a moksákat, hanem a területen élő tatárok, baskírok, csuvasok, oroszok és más nemzetiségűek is együtt alkotnának államot és nemzetet.

A két irodalmi nyelvváltozat helyesírási elvei is eltérőek: az erza inkább fonematikus, a moksa viszont fonetikus jellegű (vö. 22. old.). Jóllehet a nyelvtudomány magasabb szempontjából a helyesírás másodlagos jelenség, a hétköznapok gyakorlatában azonban a nyelvi konzervativizmus legfőbb tükrözője s lényegi reformjai csak nagy társadalmi eseményekhez (államalapítás, új vallás felvétele, forradalom stb.) kapcsolódva szoktak sikerrel jární.

A mordvin nyelvészek legfőbb ellenérve a közös nyelvvel szemben az egymástól különböző erza és moksa fonológiai rendszer és az erre épülő artikulációs bázisok eltérése. Az erza 5, a moksa 7 magánhangzó-, illetve 28 és 33 mássalhangzó-fonémát tartalmaz (23-29. old.). A moksában olyan oppozíciók vannak, melyeket az erza nem ismer. (Pl. teljes és redukált magánhangzók megkülönböztetése, e:ä, a j, l, l', r, r' zöngétlen párjainak megléte. Új fonéma "bevezetése" egy nyelv rendszerébe és használatába teljesen lehetetlen. Gondoljunk csak a magyar *ë* elterjesztésének jószándékú kísérletére! Maradna még a másik megoldás: kiiktatni a "létszámfölötti" hangelemeket, amikor is valójában a moksa rendszer figyelmen kívül hagyása történné az erza "javára". Sohasem szabad elfeledkeznünk arról a tényről, hogy a mordvin sem csupán könyvek lapjain létező kutatási objektum, hanem több, mint egymillió ember élő anyanyelve.

A szöveggyűjtemény hangjelölése következetesen fonematikus és a lehető legegyszerűbb.

A 4. Morfonológia és 5. Morfológia fejezetek részletesen mutatják be a rendkívül gazdag mordvin alaktani struktúrát. A paradigmák jól áttekinthetőek, mivel a ritkább, illetve nyelvjárási morféákat nem tartalmazzák. Ezekre szükség esetén a magyarázó

szöveg utal. A szótagolással kapcsolatban apró tévedést kell korrigálnom: technikája a mordvinban mindig orosz típusú, azaz legalább egy mássalhangzó átkerül a következő szótagba (31. old.).

A 6. Szintaxis című rész lényegét láttató vázlatos áttekintést ad a hagyományos leíró szempontok figyelembevételével.

A szótan – feltehetően terjedelmi okokból – kimaradt a tankönyvből. Etimológia és lexikológia így csak a szövegek közé rejtve juthatott be (7.1.14, 7.2.14.). Sajnálhatjuk, hogy a Szójegyzék (133–156 old.) sem tartalmaz etimológiai utalásokat, pedig az egyetemi urálistikai tanulmányokhoz főleg az azonos eredetű szavak ismerete szükséges.

A szövegek válogatásának didaktikai szempontjaira már utaltam egyszer. A félreértések elkerülése végett jegyzem meg, hogy a 7. és 8. erza és moksa szemelvény műfaja nem (nép)mese, hanem egy G. I. Jermuskin által az UFUJa részére összeállított, 61 példamondatot tartalmazó szöveg, melybe a rokon nyelvek közös szókincsét (pl. *fészek, alatt, szil, fi, egér, egy, kettő* stb.) foglalta. Erzára ugyanő, moksára A.P. Feoktyisztov fordította és transzkribálta. Az eredeti magyar változatot K. Majtyinszkaja készítette. Remélhetőleg senki sem fog folklorisztikai következtetéseket levonni belőle.

Az A. Martinov, A. Moro (90–91. old.) és M. Beban (104.) versekről meg lehetett volna jegyezni, hogy műfordításuk is elolvasható az Alföld 1980/8. számában. A verseket akkor személyesen válogattam és G. Jermuskin segítségével részben fordítottam is Bede Anna számára.

Jól szerkesztett bibliográfia és rövidítésjegyzék zárja a könyvet. Az utóbbiba talán mégiscsak belefért volna a lustább diákok vagy a vidékiek kedvéért a nyelvjárásrövidítések feloldása. Függeléként ragozási minták könnyítik meg a morfológiai rendszer tanulmányozását.

A tankönyv jól szolgálja a mordvin passzív elsajátítását, megbízható anyagot nyújt az összehasonlító és a tipológiai vizsgálatokhoz. A beszélt nyelvváltozat ebből a könyvből hiányzik, de reméljük, egy másik alkalommal az érdeklődők az élő nyelvvel is megismerkedhetnek.

SALAMON Ágnes

Венгерские ученые и пермская филология

Ред. В. М. Вахрушев, Б. С. Загуляева, В. К. Кельмаков
Устинов [Ижевск], 1987. 192 ст.

1985 áprilisában az Udmurt ASzSzk Minisztertanácsának tudományos kutatóintézete, az Udmurt Állami Egyetem és a szovjet-magyar baráti társaság konferenciát rendezett "Magyar tudósok és a permi filológia" témakörben Munkácsi Bernát 125. és Fokos-Fuchs Dávid születésének 100.évfordulója alkalmából. A résztvevő zürjén és votják kutatók mintegy harminc plenáris és szekcielőadást tartottak. A tudományos találkozó anyagát ebben a kötetben adták ki.

Az írások túlnyomó része (12) Munkácsi Bernát sokoldalú életművét, a nagy tudós példamutató jellemét állítja elénk. A szerzők tudományáguk úttörőjének tekintik a néprajzban, a nyelvjárás-gyűjtésben és -kutatásban, a szótárírásban, a lexikológiában, az areális nyelvvizsgálatokban, a helynévkutatásban és az udmurt irodalomtudományban egyaránt (Kelmakov, V.K., Munkácsi Bernátról, az udmurtok kutatójáról; Vladikin, V. Je., Munkácsi Bernát és az udmurt etnográfia kérdései; Zaguljajeva, B.S., Munkácsi mint udmurt dialektológus; Szokolov, Sz.V., Munkácsi B. mint udmurt lexikográfus; Tarakanov, I.V., Munkácsi B. és az udmurt történeti lexikológia; Naszibullin, R.S., Orosz kölcsönszavak Munkácsi B. udmurt közléseiben; Zverjova, L.Je., Az udmurt helynevek kérdései Munkácsi Bernát műveiben). Értékes szintaktikai, verstani és irodalomtörténet tanulmányok is születtek Munkácsi gyűjtéseinek értékelésével (Usakov, G.A., Az udmurt állítmányok típusai és alakjai - Munkácsi B. nyelvjárási anyagai alapján; Jermakov, F.K., Munkácsi Bernát akadémikus - az udmurt irodalomról szóló első magyarországi áttekintés szerzője; Jasin, D.A., A "Kalmez" hősök legendája - Munkácsi B. közléseiből; Ajtuganova, L.D., Munkácsi B. publikációinak jelentősége az udmurt népi verselés kutatói számára).

Tisztelettel említik és módszeresen kutatják az egyetemes emberi tudomány nevében kockázatot is vállaló magyar fáradságos utazásainak, terepmunkájának körülményeit, nemzetközi visszhangját (Arhipov, G.A., Találkozások Munkácsi B. adatközlőivel, rokonaikkal és földijeikkel; Roscsevszkaja, L.P., Cserniseva, V.Ja., A XX. század eleji orosz és külföldi folyóiratok Munkácsi B. és Fokos-Fuchs D.R. Oroszország finnugor népeire tett utazásairól).

Hasonlóan magasra értékeli Fokos-Fuchs Dávid munkásságát a komi és udmurt tudomány képviselői. A kötetben az udmurt igei alaktan, a szintaxis, valamint a zürjén folklór kutatásában szerzett érdemeit méltatják (Ljasev, V.A., Fokos-Fuchs Dávid és a

komi-zürjén dialektográfia; Igusev, Je.A., Fokos-Fuchs Dávid Rafael mint a komi nyelv kutatója; Kalinyina, L.I., Fokos-Fuchs a votják személytelen igei formákról; Sutov, A.F., Udmurt mondattani kérdések Fokos-Fuchs D. R. műveiben; Roscsev, Ju.G., A zürjén folklór és Fokos-Fuchs D. R.).

A nagy elődök példáját sokan követték. Napjainkra a kutatások súlypontja – természetes módon – az izsevszki és sziktivkari tudományos központokba került át (vö. Vahrusev, V. M., Udmurt nyelvtudományi kiadványok 1983–1986), de a magyar tudósok sem vesztették el a permisztikában játszott előkelő szerepüket. Részletes és elfogulatlan ismertetést olvashatunk Skljajev, A. G., Domokos Péter az udmurt irodalomról és Kalinyina, L. I., Kelmakov, V. K., Az "Uráli etimológiai szótárról" írásokban.

Jóleső érzés Kelmakovnak Magyar tudósok az udmurt nyelvről című tanulmányát olvasni (143–177. old.). Írója lépésről lépésre haladva deríti ki azokat a szubjektív és objektív motívumokat, amelyek a magyar nyelvészek újabb és újabb nemzedékeit indítják permisztikai tanulmányokra. A bemutatott nyelvtudósok sora tekintélyes: Hunfalvy, Reguly, Budenz, Munkácsi, majd Balassa József, Medveczky Károly, Klemm Antal és Beke Ödön votják tárgyú műveinek ismertetése után Fokos-Fuchs és Lakó György életművéről ír.

Ebben az "előkelő társaságban" foglal helyet Andrássyné Kövesi Magda, akit a szakemberek főleg A permi nyelvek ősi képzői című monográfiáján (Bp., 1965) keresztül ismernek. Kelmakov felhívja a figyelmet arra a több évtizedes, kivételesen gondos, aprólékos kutatómunkára, amelynek eredményeként a 432 oldalas mű megszületett. Bemutatja a könyv felépítését és főbb megállapításait, s idézi Kálmán Béla véleményét, mely szerint a monográfiát "nemcsak a permi nyelvek kutatóinak, hanem az uráli morfológia szakembereinek is ismerniük kell". Kelmakov egyetlen kiegészítése, miszerint az udmurtban is vannak önálló szóból grammatikalizálódott képzők, a korpusz korlátait és az anyanyelvi kompetencia hiányát tekintve, mitsem von le a mű értékéből.

A. Kövesi Magdát ezen kívül még mint a permi nyelvtörténet, a zürjén nyelv és a magyar-ősspermi másodlagos érintkezések specialistájaként mutatja be. Debreceni tanítványai közül A. Molnár Ferenc és Kiss Antal vált a permi nyelvek kutatójává. A cikk a többi magyarországi permista portréját is felvázolja a pontos filológiai adatoktól a szubjektív vallomásig.

A gyűjtemény a lehetőségek szerint híven tükrözi a permi nyelv-, irodalom- és néprajztudomány mai helyzetét. Megbízható bibliográfiai és tudománytörténeti adalékai alapján a finnugristák és a permi nyelvek iránt érdeklődők hasznos kézikönyvének értékelhetjük.

SALAMON Ágnes

Berichte

1. Die 2. Finno-ugrische Tagung. Die erste finno-ugrische (sprachwissenschaftliche) Tagung wurde am 14. 1. 1989 im Institut für Sprachwissenschaft der Ungarischen Akademie der Wissenschaften auf Betreiben der finno-ugrischen sprachwissenschaftlichen Abteilung der Ungarischen Sprachwissenschaftlichen Gesellschaft abgehalten.

Die Initiative fand wohlwollende Aufnahme. Die Teilnehmer beschlossen, dass eine ähnliche Veranstaltung jährlich einmal im Januar stattfinden solle. Die Organisation des zweiten finno-ugrischen sprachwissenschaftlichen Seminars übernahm der Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Lajos-Kossuth-Universität Debrecen in Hinblick auf den bevorstehenden 7. Internationalen Finnougristenkongress. Insgesamt kamen am 13. Januar 1990 von den finno-ugrischen Forschungsstätten des Landes 54 Forscher zusammen, um sich die Berichte der Forschungsstellenleiter anzuhören: Sándor Csúcs (Abteilung der Uralischen Sprachen des Instituts für Sprachwissenschaft der U.A.W., Budapest), Péter Hajdú (Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Loránd-Eötvös-Universität, Budapest), László Keresztes (Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Lajos-Kossuth-Universität Debrecen), Tibor Mikola (Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Attila-József-Universität, Szeged) und János Pusztay (Seminar für uralische Sprachen der Janus-Pannonius-Universität, Pécs) skizzierten die einzelnen wissenschaftlichen und publizistischen Pläne. Die Referenten betonten die Bedeutung und lebhaften Sprachbeziehungen und der Feldforschung bei den verwandten Völkern. Sie gaben ihrer Freude Ausdruck, dass es hierfür endlich wieder Möglichkeiten gibt.

Der Organisationsausschuss des Debreceners finno-ugristischen Kongresses berichtete über ihre Vorbereitungen: Der Geschäftsführer, Árpád Sebestyén, sprach über inhaltliche, László Keresztes, Genaralsekretär, über praktische Fragen, über die Anstrengungen, die man für die in der Sowjetunion lebenden Finnougristen hin-

sichtlich der Ermöglichung einer Teilnahme am Kongress unternommen hatte.

Die ungebundenen Reden wurden durch die Dia-Reise-Berichte von Sándor Csúcs bei den Wotjaken und von László Keresztes bei den Mordwinen aufgelockert.

Man beschloss die Zusammenkunft, die in einer äusserst guten Atmosphäre verlief, am 11./12. Januar 1991 im Rahmen eines zweitägigen Symposiums in Szeged fortzusetzen.

Eine Publikation der Referate und Diskussionen dieser Veranstaltung ist nicht geplant.

2. Der 7. Internationale Finnougristenkongress. Im Rahmen des alle 5 Jahre abgehaltenen Finnougristenkongresses wurde Debrecen mit der Organisation des siebenten Kongresses beauftragt. Der Vorsitzende des Organisationsausschusses wurde Béla Kálmán, der Geschäftsführer Árpád Sebestyén, der Generalsekretär László Keresztes. Für die Ausarbeitung der fachlichen Konzeption war die ständige Konsultationsmöglichkeit mit dem International Committee of Finno-Ugric Congresses (ICFUC) - unter dem Vorsitz von Péter Hajdú - und dem Uralistik-Ausschuss der U.A.W. - unter dem Vorsitz von Tibor Mikola - eine bedeutende Hilfe. Nach mehrjähriger Vorbereitung fand der 7. Internationale Finnougristenkongress an der Lajos-Kossuth-Universität Debrecen von 27.8.-2.9.1990 statt.

Die Konzeption sah im Gegensatz zu den früheren Kongressen vor, die Teilnehmerzahl zu beschränken. Infolge der osteuropäischen Veränderungen war es zudem erstmals möglich, dass Forscher der finno-ugrischen Völker und Sprachen in grösserer Zahl zusammenkommen konnten; insgesamt aus 23 Ländern. In erster Linie waren die Vertreter der finno-ugrischen Minderheiten der sowjetischen Delegation in der Überzahl: von den 388 Teilnehmern der sowjetischen Delegation kamen 282 von finno-ugrischen Gebieten (99 Teilnehmer aus Tallinn und Tartu, 10 aus Uzhgorod, 2 aus Murmansk, 7 aus Petrosavodsk, 14 aus Saransk, 14 aus Joshkar-Ola, 30 aus Izhevsk, 30 aus Syktyvkar, 11 aus Salechard, 3 aus Chanty-Mansijsk und 3 aus Tjumen), aus den übrigen Gebieten der Sowjetunion kamen 106 Teilnehmer (38 aus Moskau, 13 aus Leningrad, 3 aus Riga, 2 aus Rostov-na-Donu, 1 aus Vologda, 2 aus Penza, 7 aus Kazan, 2 aus Jelabuga, 1 aus Kujbyshev, 3 aus Ufa, 1 aus Perm, 1 aus Astrachan, 5 aus Sverdlovsk, 2 aus Tobolsk, 12 aus Tomsk, 2 aus Omsk, 7 aus Novosibirsk, 2 aus Kemerovo, 1 aus Barnaul, 1 aus Jerevan). Erfreulich war das Interesse der Wissenschaftler aus Westeuropa, doch reisten auch Forscher aus Übersee an, insgesamt 271 (die zweitgrösste Delegation traf aus Finnland ein mit 185, Österreich 3, Belgien 1, Schweiz 1, BRD 21, Dänemark 1, Frankreich 8, England 3, Italien 4, Norwegen 2, Niederlande 6, Schweden 9; USA 16, Kanada

3, Japan 8). Die osteuropäischen Länder waren - hauptsächlich wegen Devisenschwierigkeiten - nur in kleiner Anzahl vertreten, insgesamt 35 Teilnehmer (Polen 3, Bulgarien 2, CSFR 10, Rumänien 13, DDR 5, Jugoslawien 2), die Forscher Ungarns machten zusammen mit den Debrecener Veranstaltern 187 Teilnehmer aus. Ungarische Teilnehmer waren natürlich wesentlich mehr da, da die Gesandten der Nachbarländer erfreulicherweise hauptsächlich ungarische Muttersprachler waren. Die registrierte Teilnehmerzahl war also 881 und wenn man dazu 50 Begleiter, 13 finnische und 6 estnische, ausserdem die zahlreichen ungarischen Medienvertreter (Fernsehen, Radio, Zeitung) dazuzählt, lässt sich festhalten, dass in der Kongresswoche ungefähr 1000 Menschen an den verschiedenen wissenschaftlichen und kulturellen Veranstaltungen teilgenommen haben.

Neben dem internationalen Charakter des Finnougristenkongresses wurde Wert auf nationale Veranstaltungen gelegt. Das wurde dadurch unterstrichen, dass Árpád Göncz, Präsident der Ungarischen Republik, die Schirmherrschaft übernahm, sich unter den Verteidigern Bertalan Andrásfalvy, Kultusminister, Ferenc Debreczeni, Ratsvorsitzender in Debrecen, Elemér Kocsis, reformierter Bischof, Domokos Kosáry, Vorsitzender der U.A.W., András Lipták, Rektor der Debrecener Universität und Imre Szabó, der Ratsvorsitzende des Komitats Hajdú-Bihar befanden.

Das wissenschaftliche Programm des Kongresses wurde auf 4 Tage zusammengedrängt. Die von dem Organisationsausschuss vorgeschlagenen Themen wurden von dem ICFUC auf der August-Sitzung 1988 bestätigt. Das waren folgende Bereiche: 1. Begegnung zwischen uralischen und nichturalischen Sprachen und Kulturen, 2. Schichtung von Sprache und Kultur, 3. Durchsetzung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts in den uralistischen Studien, 4. Uralistische Studien 1960-1990.

Man bat die Plenarreferenten, die in ihrem Fachgebiet mit Referaten Diskussionen entfachen wollten, im voraus um ihre Beiträge. Diese wurden lange vor dem Kongress publiziert (CIFU-7/1A) und an die Teilnehmer verschickt, damit jeder Zeit habe, die Berichte zu studieren, um so wirksam mitdiskutieren zu können. Ähnlich wurden die Themen für den "Runden-Tisch" bestimmt. Zwei von diesen Themen erschienen zusammen mit dem Referat und Koreferat bereits vor dem Kongress (Itämerensuomalaiset kielikontaktit - Läänemere-soome keelekontaktid, unter der Leitung von Heikki Leskinen. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 61. Helsinki 1990. und: Dialectologia Uralica, geleitet von Wolfgang Veenker. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 10. Hamburg 1990). Die übrigen Symposiumsvorträge (Areale Beziehungen des Wolga-Kama-Gebiets, vorgetragen von Gábor Bereczki und Areale Beziehungen West-

sibiriens, geleitet von László Honti) wurden in einem Kongressband (CIFU-7/1B) veröffentlicht.

Das grösste Interesse zeigte man an den Sektions-sitzungen. Wegen den vielen Referenten musste man die Hauptsektionen (A. Sprachwissenschaft, B. Ethnographie und Folkloristik, C. Literatur, D. Geschichte, Archäologie und Anthropologie) aufgrund der eingesandten Thesenpapiere in weitere 20 Untersektionen aufteilen. Die Sitzungen verliefen vormittags und nachmittags parallel. Manche Schwierigkeiten wurden durch die Mehrsprachigkeit des Kongresses verursacht, denn neben den in der früheren Praxis bewährten vier Weltsprachen (deutsch, englisch, französisch, russisch) konnte man auch die Vorträge in den drei grossen finno-ugrischen Sprachen (estnisch, finnisch, ungarisch) abhalten.

In den vier Sektionen insgesamt führte - dank der grossen Teilnehmerzahl aus der Sowjetunion - die russische Sprache (40 %), gefolgt von der englischen (22 %), der deutschen (15 %), der ungarischen (12 %) und der finnischen (10 %) Sprache. Die Überlegenheit der russischen Sprache kam nur in der Literatur-Sektion nicht zum Tragen, in der Ethnographie und Folkloristik-Sektion machte sie die Hälfte der Vorträge aus, in der Sektion der Geschichte, Archäologie und Anthropologie wurden mehr als 2/3 der Vorträge auf Russisch gehalten. Estnisch (1 %) und Französisch (0,5 %) fungierten kaum als Kongresssprache.

Die Publikation der Inhaltsangaben von den Sitzungen und den Rundtisch-Gesprächen wurden oben schon erwähnt. Den grössten zu veröffentlichenden Stoff bedeuteten die Sektionsvorträge. Die Thesen der Sektionsvorträge erhielten die Kongressteilnehmer bei ihrer Ankunft in 2 Bänden (CIFU-7/2A und 2B). Laut Programm gab es 574 Vorträge, davon wurden 565 gehalten (98,5 %). Von den 484 angekündigten Sektionsvorträgen wurden 473 gehalten (97,7 %). Die Sektionsvorträge konnte das Organisationskomitee nach den "Camera ready" Handschriften der Autoren noch im Kongressjahr publizieren.

In 3 Bänden gaben wir die linguistischen Vorträge heraus (CIFU-7/3A, 3B, 3C) und die übrigen Sektionsvorträge wurden von einzelnen Bänden erfasst (CIFU-7/4, 5, 6). Von den auf den Sektions-sitzungen gehaltenen Vorträgen erschienen 83,3 %, von den Kongressvorträgen - einschliesslich derjenigen der Plenarsitzungen und Rundtisch-Gesprächen 87 %, was 500 Vorträge bedeutet. Zusammen mit dem Programmheft erhöhten sich die Kongresspublikationen auf 11 Broschüren bzw. Bücher. Das bedeutet 3520 Seiten in 7400 Exemplaren. Mit dem schnellen Erscheinen der Serie wollte das Organisationskomitee erreichen, dass die wissenschaftlichen Ergebnisse des grossen Treffens so schnell wie möglich der Allgemeinheit zugänglich sind und so in den Kreislauf der Uralistik und der inter-

nationalen Wissenschaft überhaupt eindringen können.

Die Bewertung der Sektionssitzungen können wir nicht übernehmen. Die Vorträge der sprachwissenschaftlichen Sektion machten mehr als die Hälfte der gesamten Vorträge aus (207 - 52,5 %), die Vorträge der Ethnographie- und Folkloristik-Sektion 82 (ca. 21 %), der Geschichte-, Archäologie- und Anthropologie-Sektion 62 (16 %), und der Literatur-Sektion 43 (11 %). Wir möchten anmerken, dass die Verteilung der sprachwissenschaftlichen Sektion die gleichmässigste war. Mit Bedauern stellen wir fest, dass obugrische und samojedische Sprachwissenschaft - trotz ihrer grossen Tradition - scheinbar in den Hintergrund gedrängt wird; erfreulich auf diesem Gebiet ist allerdings, dass die anderen Wissenschaften sich vorwärts bewegen.

Neben dem anstrengenden und überhäufteten fachlichen Programm fanden auch kulturelle Veranstaltungen statt. Während des Kongresses konnte man sieben Ausstellungen besuchen: fünf auf dem Universitätsgelände, eine im Kölcsey-Kulturzentrum und eine im Déri Museum. An vier Abenden fanden an verschiedenen Orten Konzerte statt, des weiteren an drei Abenden Empfänge im Schmuckhof der Universität.

Das grösste Interesse erweckte die Veranstaltung der obugrischen Gruppe, die mittels des Kultusministeriums nach Debrecen gekommen war, die zur grossen Freude der Kongressgäste ein authentisches Bärenfest präsentierte.

Auf den Touristenausflügen des Debrecener Hajdútourist-Reisebüros konnten unsere Gäste Debrecen und Nordostungarns Sehenswürdigkeiten kennenlernen, für die Ethnographen und Archäologen veranstalteten wir auch fachliche Exkursionen.

Die U.A.W. und das Kultusministerium verschafften dem Kongress bedeutende finanzielle Hilfen, doch gebührt auch dem finnischen Kultusministerium und der Botschaft der Finnischen Republik in Budapest Dank; sowie auch allen den ungarischen Institutionen, Unternehmen, die als Sponsoren bedeutend zum Erfolg des Kongresses beigetragen haben.

Die Kongressgeschehnisse wurden durch die in- und ausländische Massen-Kommunikation mit Aufmerksamkeit verfolgt. Zur Zeit des Kongresses hielt auch der Hungarologie Rat und auch das International Committee of Finno-Ugric Congresses Sitzungen ab, das letztere nahm einige neue Mitglieder zusätzlich auf, nachdem Péter Hajdú, der Vorsitzende, eine Umstrukturierung vorgeschlagen hatte. Man nahm zustimmend zur Kenntnis, dass der nächste, der 8. Internationale Finnougristenkongress in Debrecens finnischer Partnerstadt, in Jyväskylä, in 1995 stattfinden wird.

3. Gründungssitzung der Mordwinischen Sprachwissenschaftlichen Gesellschaft. Zum Gedenken des 100-jährigen Geburtstages von D. V. Bubrich berief die Mordwinische Sprachwissenschaftliche Gesellschaft, die Vajgel' (Stimme, Ton), am 22./23.11.1990 in Saransk die Gründungssitzung ein. Zu dieser Veranstaltung wurden ausser den mordwinischen Sprachforschern finnische, ungarische, tscheremissische, wotjakische und syrjänische Kollegen erwartet. Aus den übrigen finno-ugrischen Republiken der Sowjetunion kamen allerdings nur Gäste aus Izhevsk zum Symposium, aus dem Ausland reisten drei ungarische Sprachwissenschaftler an - Forscher der mordwinischen Sprache und Sprachgeschichte: József Nagy (Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Loránd-Eötvös-Universität, Budapest). László Keresztes und Sándor Maticsák (Lehrstuhl für finnisch-ugrische Sprachwissenschaft der Lajos-Kossuth-Universität, Debrecen). - Letztere Universität baute gute Beziehungen mit den mordwinischen Forschungsstätten aus: 1989 verbrachten O. Je. Poljakov, 1990 D. V. Cygankin jeweils 2 Monate im Herbst als Gastprofessoren an der Universität Debrecen und unterrichteten Studenten der Finno-Ugristik in mokscha bzw. ersä.

Die Aufgabe der Gründungssitzung bestand in der Anerkennung der Grundregeln der Organisation, in den Symposiumsvorträgen drängte man auf die Überprüfung der mordwinischen literarischen Sprachnormen und auf die Festlegung der konkreten Aufgaben der Sprachpflege. László Keresztes berichtete über die Tätigkeiten der mordwinischen Forschungsstellen in Ungarn. Die ungarischen Forscher betonten schon seit langem die Notwendigkeit und Wichtigkeit der Vereinheitlichung der zwei mordwinischen literarischen Sprachen. A. P. Feoktistov z.Bsp. machte in diesem Sinne bereits Vorschläge zur Ausarbeitung einer einheitlichen literarischen Sprache, doch einzelne mordwinischen Kollegen fanden die Zeit noch nicht reif für die Verwirklichung des Planes und andere hielten diesen Vorschlag schlichtweg für unreal. Die Uni-Dozenten vom mordwinischen Lehrstuhl, Sprachwissenschaftler, Schriftsteller und Journalisten warfen gleichermassen in ihren ersä- und mokscha-sprachigen Vorträgen allgemeine und konkrete Fragen auf.

Die Gesellschaft ernannte zwei Ausländer zu Ehrenmitgliedern: Alho Alhoniemi (Turku, Finnland) und László Keresztes (Debrecen, Ungarn). Mittels Presse und Massenmedien würdigte das sich langsam seiner Nationalität bewusstwerdende Volk seine Veranstaltung. Man plant die Versammlung der Vajgel' in ähnlicher Form jährlich im Herbst abzuhalten. Besondere Beachtung verdienen der agile Vorsitzende der wissenschaftlichen Organisation, Prof. D. V. Cygankin, sowie die Aktivitäten des Vorsitzenden - Prof. D. T. Nad'kin - der politischen Organisation Mastorava (Erdmutter), doch neben ihnen

bedeuten hinsichtlich der Zukunft die jüngere Forschergeneration und die Studenten mit mordwinischer Muttersprache eine Zuversicht. Wir hoffen sehr, dass unsere mordwinischen Verwandten die Bedeutung der Entwicklung eines einheitlichen Nationalgefühls und literarischen Sprache erkennen.

László KERESZTES

Megrendelhető - tilaukset - to be ordered from
 postallár - postax

KLTE Finnugor Tanácsk
 DEBRECEN Pf. 24.
 H-4010 Hungary

PUBLICATIONES

- FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1. (pp. 142) ISSN 0239-1953
- FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2. (pp. 222) ISSN 0239-1953
-
- CIFU-7/1A Sessiones plenarios (pp. 323) ISBN 963 471 667 9
 Dissertationes
- CIFU-7/1B Sessiones plenarios (pp. 316) ISBN 963 471 699 7
 Annotationes et symposia
- CIFU-7/2A Summaria dissertationum (pp. 293) ISBN 963 471 669 5
 Linguistica
- CIFU-7/2B Summaria dissertationum (pp. 220) ISBN 963 471 668 7
 Ethnologica et folklorica
 Litteraria
 Historica, archaeologica et anthropologica
- CIFU-7/3A Sessiones sectionum (pp. 390) ISBN 963 471 691 1
 Linguistica
 Fenno-ugrica et hungarica
- CIFU-7/3B Sessiones sectionum (pp. 386) ISBN 963 471 692 X
 Linguistica
 Fennica, balto-fennica et lapponica
- CIFU-7/3C Sessiones sectionum (pp. 382) ISBN 963 471 693 8
 Linguistica
 Volgaica, permica, ob-ugrica et samoiedica
- CIFU-7/4 Sessiones sectionum (pp. 482) ISBN 963 471 696 2
 Ethnologica et folklorica
- CIFU-7/5 Sessiones sectionum (pp. 259) ISBN 963 471 697 0
 Litteraria
- CIFU-7/6 Sessiones sectionum (pp. 365) ISBN 963 471 698 9
 Historica, archaeologica et anthropologica

Megrendelhető - tilaukset - to be ordered from
 bestellbar - заказ

KLTE Finnugor Tanszék
 DEBRECEN Pf. 54.
 H-4010 Hungary

Utószó

A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének sorozata, amely kb. három évenként jelenik meg. A kiadványsorozat célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de nem kíván elzárkózni külső szerzők rövidebb-hosszabb tudományos közleményeinek, ismertetésének stb. közlése elől sem.

Debrecen, 1991. február 28.

a szerkesztők

Saatesanat

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin Lajos Kossuthin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja. Se ilmestyy noin kolmen vuoden välein. Julkaisusarjan tehtävänä on turvata julkaisumahdollisuus ensisijaisesti Debrecenin yliopiston fennougristiikan tutkijoille, mutta se ei kieltäydy julkaisemasta muidenkin tutkijoiden lyhyehköjä kirjoitelmia, katsauksia ym.

Debrecenissä 28. helmikuuta 1991

toimittajat

Järelsõna

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debreceni Lajos Kossuthi nimelise ülikooli soome-ugri kateedri seeria, mida kavatakse anda välja kord kolmes aastas. Väljaande eesmärgiks on kindlustada Debreceni ülikooli soome-ugri keelteuurijatele oma uurimuste avaldamine, aga võtab vastu ka teiste uurijate lühemaid kirjutusi, ülevaateid jne.

Debrecenis 28. veebruaril 1991

toimetajad

Afterword

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is a series published by the Department of Fenno-Ugristics at Louis Kossuth University of Debrecen. It appears every three years. The aim of the series is to provide the opportunity mainly for the members of the fenno-ugric workshop of Debrecen to publish, but it also welcomes the studies, book reviews, etc. by outside authors.

Debrecen the 28th of February 1991

the editors

Nachwort

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) heisst die Periodika des Lehrstuhls für Finnougristik an der Lajos-Kossuth-Universität zu Debrecen. Sie wird in einem Abstand von drei Jahren herausgegeben. Sinn und Zweck dieser Periodika bestehen darin, vor allem den Mitgliedern der finnougristischen Werkstatt von Debrecen Möglichkeiten zur Publizierung zu schaffen. Ebenso wird hier aber auch externen Verfassern Platz für längere oder kürzere wissenschaftliche Veröffentlichungen und Rezensionen geboten werden.

Debrecen, den 28. Februar 1991

Die Redaktion

Послесловие

Журнал под названием Folia Uralica Debreceniensia (FUD) является периодическим изданием Кафедры финно-угроведения Дебреценского университета им. Лайоша Кошшута. Журнал издается каждый третий год. Цель названной периодики – опубликование в первую очередь трудов представителей дебреценской творческой общественности по финно-угроведению, в то же время не исключается возможность издания коротких научных статей, рецензий других авторов.

г.Дебрецен, 28 февраля 1991 года

от редакторов

Tartalom - Inhalt - Sisällys - Содержание

KISS Antal	Andrássyné Kövesi Magda 80 éves	5
-	Magda Kövesi Andrásy ist 80	8
KISS Antal	Andrássyné Kövesi Magda tudományos munkássága	11
-	Magda Kövesi Andrásy's wissenschaftliche Arbeiten	11
ЦЫГАНКИН, Д.В.	Структурные типы корневых морфем (непроизводных слов) в системе имен мордовских языков	15
CSÚCS Sándor	A votják nyelv múltja és jelene	23
-	Vergangenheit und Gegenwart der wotjakischen Sprache	30
HAVAS, László	Le "Kalevala" latin	31
HOFFMANN István	A metaforikus helynévadás	39
-	Metaphorische Ortsbenennung	47
HUNYADI, László	On some questions of the typology of syntax: The cases of Hungarian and Russian	49
JAKAB László	Ómagyar szövegek íráshibát feltételező értelmezései	55
-	Interpretationen altungarischer Texte, die auf der Annahme von Schreibfehlern beruhen	61
KÁLMÁN Béla	Aki	63
-	Aki (zum Gebrauch des Relativpronomen 'der, wer')	65
KÁLNÁSI Árpád	Gazdaságtörténeti vonatkozású helynevek Szatmárból	67
-	Wirtschaftshistorische Bezüge in Ortsnamen aus Szatmár	72
КЕЛЬМАКОВ, В.К.	Этапы формирования, современное состояние и нерешенные проблемы удмуртской диалектологии	75
KERESZTES László	A finn-permi ág szétválásának kronológiai kérdései	81
-	Chronologische Fragen nach der Spaltung des finnisch-permisches Zweigs	86
KIS Tamás	Gulyáságyú és <i>soppakanuuna</i>	87
-	Gulyáságyú 'Gulaschkanone' und <i>soppakanuuna</i>	94
KISS Antal	Budenz József és a votják nyelv	97
-	Йожеф Буденц и удмуртский язык	99
KOCSÁNY Piroska	Ellentét és aforizma	101
-	Aphorismus und Antithese	109

KOIVISTO, Helinä	Partisiippi adjektiivin funktiossa	111
-	Finnish participles in the function of adjectives	120
KOZMÁCS István	Egy XVIII. századi udmurt nyelvű Miatyánkfordítás	123
-	Удмуртский перевод молитвы "Отче наш" из XVIII-ого века	128
LEHTO, Pirkko	Magda A.Kövesin Suomen-suhteet	129
-	Magda Kövesi Andrássys finnische Kontakte	133
MATICSÁK Sándor	Személynévi eredetű helynevek a Mordvin Köztársaságban	135
-	Personennamen als Ursprung von Ortsnamen in der Mordwinischen Republik	143
A. MOLNÁR Ferenc	Finnugor vonatkozású tudománytörténeti adalékok II.	145
-	Beiträge zur Wissenschaftsgeschichte der Finnougristik II.	152
RÉVAY Valéria	August Ahlqvist és a magyarok	153
-	August Ahlqvist et les Hongrois	158
SEBESTYÉN Árpád	Névutózásunk keletkezéstörténetéhez	159
-	Die Entstehungsgeschichte der ungarischen Postpositionen	172
SZÍJ Enikő	A megnevező funkciójú rokonságnév az udmurt mondat alanyaként	173
-	Термины родства в качестве подлежащего удмуртского предложения	181
K.SZOBOSZLAY Ágnes	Egy "finn" adalék a kétszáz éves magyar színháztörténetéhez	183
-	Ein "finnischer" Beitrag zur zweihundert jährigen Geschichte der ungarischen Theaterkunst	197
	Ismertetések - Rezensionen - Katsaukset - Рецензии	
KÁLMÁN Béla	Décsy Gyula, The Uralic Protolanguage	199
KISS Antal	Csúcs Sándor, Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen	202
SALAMON Ágnes	Keresztes László, Chrestomathia Morduinica	206
SALAMON Ágnes	Венгерские ученые и пермская филология	209
KERESZTES László	Berichte	211
	Publicaciones	218
	Utószó - Saatesanat - Järelsöna	219
	Afterword - Nachwort - Послесловие	220

